ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК
6

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає
Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political,
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

A REFEREED

No. 6 (411), June, 1982, Vol. XXXV

Редаґує Колеґія
Відповідальний Редактор — *Ілля Дмитрів*
Заступник Відповідального Редактора — *М. В. Поврозник*
Члени Редакційної Колеґії:
проф. д-р Г. Васькович, проф. д-р С. Галамай, Ю. Заблоцький, проф. д-р М. Кушнір, інж. В. Олеськів, ред. Л. Полтава, проф. Б. Романенчук, д-р Б. Стебельський, проф. П. Цимбалістий.

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Tel.: 607 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« НА 1982-ий РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Чвертьрічна передплата	Окреме число
Австралія	30 дол.	15 дол.	8 дол.	3 дол.
Австрія	500 шіл.	260 шіл.	150 шіл.	55 шіл.
Арґентіна	90.000 пез.	45.000 пез.	23.000 пез.	8.000 пез.
Бельгія	1,200 бфр.	650 бфр.	400 бфр.	150 бфр.
В. Британія	15 ф.	8 ф.	4.50 ф.	1.50 ф.
Канада	40 дол.	22 дол.	12 дол.	4 дол.
США	35 дол.	20 дол.	12 дол.	3.50 дол.
Німеччина	70 н.м.	40 н.м.	25 н.м.	8 н.м.
Франція	150 фр.	80 фр.	50 фр.	20 фр.
Швеція	150 кор.	80 кор.	50 кор.	20 кор.

В інших країнах — рівновартість американських долярів.

Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адресу Адміністрації »Визвольного Шляху« в Лондоні, або, якщо це Вам вигідніше — на адреси наших Заступників як на стор. 3-ій обкладинки.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Rd., London, N1 1LF

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 6 (411) **ЧЕРВЕНЬ, 1982** **Річник XXXV**

Зміст VI-ої книжки

На актуальні теми

Євген Орловський: ТОРГУВАТИ МОЖНА ТЕЖ З КАНІБАЛАМИ 643
Анатоль Бедрій: ГРАНІ НАЦІЇ — ГРАНІ КУЛЬТУРИ 647
В. Кульчицький-Ґут: НЕЗРІЛИЙ ЧИ ЗРІЛИЙ? 658

В 40-ліття УПА

Володимир Макар: ПРОПАҐАНДИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ УПА І ЇЇ ДОПОВНЕННЯ ДО ПРОПАҐАНДИ ОУН (Продовження, 2) 664
Я. Гайвас: ГОВОРИТЬ ІСТОРІЯ (Закінчення, 2) 671

Матеріяли й документи з поневоленої України

— ХРОНОЛОГІЧНЕ ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ПЕРЕСЛІДУВАНЬ (1980) 682

З ґалерії творчости наших поетів і письменників

П. Карманський: ДУМА ПРО В. КРУПУ Й Р. ЛУЦЕЙКА 663
Лариса Мурович: ПЕРВІСНА ВОЛЯ — 691; ТРИПІЛЛЯ — 691; ІСХОД — 692; САНСКРИТ — 693.
Ярослав Курдидик: БАЛЯДА ПРО ДОСТОЙНУ ТИШУ 693
Святослав Караванський (підсов. гумор і сатира): ЧИЄ АВТО? — 695; ВИСОКІ ПРЕМІЇ — 696.
Ганна Черінь: УКРАЇНСЬКА КРОВ (Закінчення, 7) 697

Наука і досліди

Проф. д-р Олег С. Підгайний: ПОХОДЖЕННЯ КИЄВА НА РУСИ-УКРАЇНІ (Закінчення, 2) 708
Євген Крамар: ЛІТОПИСНІ СІВЕРИ І ТРОЯН »СЛОВА ПРО ІГОРІВ ПОХІД« 717

В роковини Києва

Проф. Іван Левадний: КИЇВ У ПЕРШОМУ РОЦІ ВІЙНИ 1941 727

*

Олекса Воропай: ЖИВЕМО В АНГЛІЇ . . . (Уривки зі щоденника — 1972 рік) (Продовження, 13) 737

*

Михайло Павлюк: ЗДІБНІСТЬ КАПІТАЛІЗМУ ЕВОЛЮЦІОНУВАТИ ДО КРАЩИХ ФОРМ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН 747

Огляди, рецензії

Д-р М. Климишин: ПРО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ (УКЦ НА ПРЯШІВЩИНІ) 753

*

Д-р Блянка Єржабкова: БІБЛІОГРАФІЯ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ОЛЕКСАНДРА КУЛЬЧИЦЬКОГО, 1895-1980 (II) 759

*

Д-р О. Архімович: УНІКАЛЬНА ПРАЦЯ З УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ 764
Леонід Полтава: СКУЛЬКТУРА УКРАЇНЦЯ — НА ПОДВІР'Ї ОН 765
— НАТАЛІЯ ВУД ВСТИГЛА ПЕРЕКОНАТИСЬ 766
Яр Славутич: 25-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОГО ШЕКСПІРІВСЬКОГО Т-ВА 766
— НОВЕ ВИДАННЯ 767

Некрологи

Сл. п. Іан ТИМЧУК (В. ШАРКО) і сл. п. Марія Григоріївна НИТЧЕНКО 768

*

БІБЛІОГРАФІЯ — внутрішня обкладинка.

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«

ЛОНДОН

Льва-город, зліва — ратуш, напроти — дім »Просвіти«, в якому Актом 30-го червня 1941 року проголошено відновлення Української держави.

»Історичну тяглість української державности в Акті зазначено словами: відновляємо »Українську державу, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України«.

Творці Акту 30 червня — це були люди чину, борці за визволення українського народу, а не політичні коньюнктуристи-спекулянти, »реальні політики«, »практичні« у своїх особистих чи партійних справах, але не в справах нації, за яку треба рискувати своєю волею або й життям.

Акт 30 червня 1941 року, поруч попередніх державнотворчих актів, став джерелом наснаги в боротьбі з Москвою за УССД, дороговказом і заповітом для сучасного й майбутніх поколінь. Став джерелом віри українського народу в пророчі слова І. Франка:

. . . прийде час . . . і Ти,
Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі'«.

(Євген Алетіяно-Попівський: »З ідеєю в серці — зі зброєю в руках«, стор. 156)

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

Євген ОРЛОВСЬКИЙ

ТОРГУВАТИ МОЖНА ТЕЖ З КАНІБАЛАМИ

Справа Польщі унаявнила, як далеко Західня Европа, а зокрема Німеччина, вже знаходиться у круговороті російської імперії і як швидко поступає процес її невтралізації. Детант був її трагедією. Добробут послабив її волю до боротьби. Західньоевропейські держави спазматично намагаються втримати не до втримання життєву стопу, яка переростає їхні економічні спроможності. Вона кидається на карколомні експерименти у торгівлі з російською деспотією і котиться у провалля.

Детант використала Московщина для розбудови, за допомогою технології й електроніки Заходу, свого збросневого потенціялу до небувалих розмірів. У тіні детанту й Гельсінської капітуляції Московія загарбує нові країни в Азії, Африці, в Латинській Америці. Одночасно вона веде економічні взаємини з західніми державами, які фактично роззброюються.

Конвенціональна зброя Варшавського пакту двічі перевищує термоядерне й ракетне озброєння НАТО. СССР прив'язує до свого політичного комплексу Німеччину, Францію і інші держави. Підписаний недавно договір Франції з СССР щодо постачання газу останнім за ціну розбудови споруд получення з Сибіру до Франції, насправді узалежнює Францію від СССР; подібно як Німеччину, яка також підписала мільярдовий інтерес з СССР для постачання газу впродовж 25 років. Це означає, що ці держави будують москалям газові проводи за мільярди долярів на конто майбутнього газу й тим узалежнюють себе економічно від СССР, щоб унезалежнити себе від... слабих арабських держав.

В часі нападу СССР на Афганістан, канцлер Шмідт зламав солідарність Заходу поїздкою до Москви, щоб розпочати діялог, чим зробив московських варварів знову »гідними« для дипломатичних паркетів. І в той час, коли президент Картер зарядив ембарґо збіжжя до СССР, Німеччина зробила добрий »бизнес as usual«. Так само зробив президент Мітерран в часі, коли москалі здавлюють визвольну боротьбу Польщі. Мітерран декляративно атакує Москву, а практично підписує з нею »бомбовий« бизнес і видає мільярди девіз окупантам Польщі.

Точно так, як зробив канцлер Шмідт, який проголосив бойкот Олімпіяди в Москві після того, коли майже всі европейські держави згодилися брати участь в Олімпіяді. Цим чином він уможливив їм зраду спільних позицій із США. Це означає, що наколи

б німецький спорт заявив був першим, що не їде до Москви, то не їхали б інші західньоевропейські спортовці. Це зволікання вможливило Москві розбити єдність Західньої Европи. За свою відсутність Німеччина заплатила мільярдами девіз. Соціял-демократична Федеральна Республіка, мабуть, грає нове Рапалло.

Міттеран голосно засуджує Москву за Польщу, а тихенько (він же має в своєму уряді приклонників Москви — комуністів Марше!) робить »гандель«, який для Москви більше означає, як його дволичне засудження.

Але наша інформація була б неповна, якщо б ми не згадали, що й американські капіталісти будують фабрику тракторів у СССР, що має піднести ефективність збіжжевої продукції й таким чином унезалежнити СССР від достави збіжжя з США через якийсь час. Очевидно, якщо не поломляться частини в тракторах і наколи колгоспники не заперестануть працювати на державних капіталістів і російську комуністичну наволоч.

Що означають з політичної точки погляду усі ці »ґешефти« Заходу? Поперше, Захід визнає незмінно засаду, що торгувати можна і з канібалами, як нас учив Льойд Джордж, а друге, і вирішальне, що не по заявах і не по словах, а на основі дій Заходу Політбюро в Москві оцінює серйозність заходів держав Заходу щодо його інтенцій. В обличчі того, що канцлер Шмідт і президент Мітерран підписують на 25 років »бизнес as usual«, а США будують фабрику тракторів у СССР, доставляють далі збіжжя, визнають Гельсінські умови, які є гірші за Ялтинські (в Ялті принаймні не було сказано, що кордони російських загарбництв непорушні), для Москви ясно, що Захід на рішучі дії не піде.

Захід не хоче анулювати ніяких домовлень з СССР, не хоче зірвати з нею дипломатичних відносин, припинити торгівлю, не зважаючи на нові загарбництва Московії.

Розбишаки з Політбюра свідомі того, що ярлик комунізму не всюди їм потрібний. Їм важливіше мати в руках шантаж, наприклад, з газом, чи загрозу поглибити безробіття в одній чи другій державі, якщо, наприклад, той чи інший мільярдовий бизнес буде припинений. Найкраще свідоцтво дав президент Реґан своєю заявою, що ембарґо на збіжжя більше шкодить американським фармерам, ніж. . . москалям. Те саме скаже канцлер Шмідт чи президент Мітерран про газ! Москва бере в руки бич шантажу, а одночасно підвищує Дамоклів меч своїх танків, літаків, ракет над Заходом.

Москалям за таких умов не треба комуністичної ідеї, бо вони подиктують прямою брутальною силою свою волю німцям чи французам, яким на горлі ще стоїть Марше, якого »друззя« сидять в уряді Мітеррана і чемненько інформують своїх »товаришів« в Політбюрі на Кремлі. Ленін не був дурний, коли казав, що капіталісти самі плетуть собі шнурок »гандлю« з СССР, на якому їх

москалі повісять. Чи ті, які не мають жодної ідеї завтрішнього дня, крім мети, щоб витрати чергові вибори і вести вигідне життя (байдуже, що завтра їхні діти можуть жити в російських концтаборах й на тому самому Сибірі, який сьогодні індустріялізують), можуть протиставитися Росії?

Імперія дійсно є на глиняних ногах, але її рятує знову й знову Захід! Канцлер Шмідт, канцлер німецької суверенної держави, покликається на Ялту, її непорушність, на поділ Німеччини в Потсдамі, що є теж непорушним, — чи це нормальне?

Соціял-демократичній Німеччині йдеться про вигідне життя, про матеріяльний добробут, а не про якісь ідеї! А ми питаємо: чи не треба б зректися крихітки вигідного життя для того, щоб кувати зброю, допомагати революційно-визвольним рухам, щоб разом із ними зліквідувати російську імперію і большевизм без атомової війни? Але це вимагає самопосвяти, затіснення пояса, суворішого життя, менших вигід. Треба капіталістам і профспілкам резиґнувати з усе більших і більших зисків, щоб добитися перемоги над большевизмом! Треба зброїтися і зброїти поневолені народи, а не впиватися »сектами«, урльопами і марнотравством. Чи не важніше жити скромно і дбати про майбутнє дітей, народу, нації!

До чого доводить упадок моралі, свідчить хоча б факт, що борців за волю Хорватії чи Албанії мордують аґенти Беоґраду відверто, суди стверджують це, а уряд мовчить, бо це »погіршить« взаємини з комуністичними тиранами Беоґраду. Шефи профспілок цілувалися з Шелепіном, який убив Степана Бандеру.

Коли споглядати на стосунок Заходу до СССР, до російської імперії, до большевизму з приводу польської визвольної боротьби й реакції деспотичної імперіялістичної Москви, якої слуги і висланники вистрілювали робітників і селян у робітничо-селянській державі, — то людину огортає жах! Соціялісти по трупах польських робітників роблять бізнес з убивником, з катом тих робітників з Кремля!

Знамениті соціялісти! Правдиве обличчя соціялізму тепер розкривається, як машкара бізнесу; соціялісти закріплюють деспотичну тоталітарну большевицьку імперію, тюрму народів і людей, тюрму робітників і селян! Для соціялістів здавлення повстання робітників у Берліні, в Будапешті, в Празі, Братіславі, масові страйки в Україні чи в Польщі — не мають жодного значення! Чи це дійсно соціялісти Бебеля, Шумахера, Івана Маттео Ломбардо, а чи це лише послідовники Марше, Гоннекера, Берута, Кані, Ярузельського? Не треба забувати, що задля Польщі вибухла Друга світова війна. І її віддали в ярмо Сталіна замість ярма Гітлера! Чи задля цього треба було винищити 20 мільйонів людей? Соціялістів, які при владі, зовсім не інтересує те, що Польща з вини німців і москалів є в стані неволі. »Бізнес as usual«!

І, накінець, найважливіше: чи наша визвольна концепція не є правильна про одночасні національно-визвольні революції поневолених народів як шляху до визволення? Чи не є слушна наша теза: »Свобода з ласки не є свободою!« Або — »Хто визволиться сам, вільним буде! кого визволять — в неволю заберуть!«

Це ще не все: чи можна сподіватися підтримки поневоленим націям від таких державних мужів Заходу, які на 25 років підписують мільярдові торгівлі з російською тюрмою народів і тим чином будуть її боронити, щоб не пропав їх бізнес! Закріплювачі імперії сидять не лише на Кремлі, але в Бонні, і то під сучасну пору. І в Парижі! І ще десь! Вони і серед західніх екуменістів Католицької Церкви і Світової Ради Церков!

Але всі вони, ці закріплювачі імперії, забувають, що роблять »бізнес« без господаря, без знехтованої потуги, без поневолених націй, які їхні газові й інші проводи висадять у повітря. Сибір так само буде самостійний, як інші країни! І закон завтрішнього дня диктуватимуть поневолені нації, а не москалі. Наш рахунок Москві і західнім закріплювачам імперії також виставимо! А втім, не радимо робити рахунку без господаря, бо можна перерахуватися, як було в Ірані. . .

А польському народові радимо переорієнтуватися на спільний фронт поневолених народів, а не на »визволителів« із Заходу, бо найперше Захід мусить визволити себе з большевицького чаду!

НАЙНОВІШЕ ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ В ЛОНДОНІ

МИХАЙЛО ОСАДЧИЙ
CATARACT (БІЛЬМО)

у перекладі англійською мовою. 112 стор. плюс 12 репродукцій картин мистця — в'язня московських концтаборів. Книжка на доброму папері, в твердій обкладинці з ілюстрованою сорочинкою.

Цей автобіографічний нарис про арештування і перебування у московських концтаборах — високої літературно-мистецької якости твір, який заслуговує на розповсюдження в англомовних країнах серед письменників, літературознавців, науковців, студентів, журналістів, англомовних приятелів і знайомих, а також добра лектура англомовним українцям для ознайомлення з московсько-большевицькою дійсністю.

Ціна: у Великій Британії — £2.50 або $6.00.

Замовлення просимо слати:

Ukrainian Publishers Ltd.
200 Liverpool Rd., London N1 1LF, Great Britain.

Анатоль БЕДРІЙ

ГРАНІ НАЦІЇ — ГРАНІ КУЛЬТУРИ

Українська нація була в 1970-их роках під нечувано сильним пресом комуно-російської окупації. Розгул русифікації та безпощадне винищування всіх проявів української національної самобутности, волелюбности і визвольних змагань досягнули тоді нових верхів. Отож, вияви нескореного, вільного, державницького думання українців треба цінити вище золота. Такі твори сповняють людей свіжою вірою про те, що наша нація переживе сучасне жахливе лихоліття, так, як вона пережила всі дотеперішні ворожі знущання.

До таких високоякісних творів кінця 70-их років зараховуємо політичний твір п. з. »Грані культури«, якого авторство покищо задержане в таємниці. Твір цей повний драматичної динаміки, який з одного боку шкіцує намагання російських імперіялістів знищити українську націю, а з другого боку зарисовує грані змагу нації за своє буття і державне визволення. Помимо того, що автор живе під носом каґебістських катів, то в нього не помічається ні крихти страху перед ворогом.

Виводи цього історичної вартости твору основані на глибокій аналізі дійсности в Україні. Висвітлені націовбивча політика росіян і національно-визвольні процеси, що розгортаються в Україні. Автор сповнений жадобою пошуків за все кращими методами, засобами і стратегією визвольної боротьби. Він безмежний оптиміст щодо могутности потенціялу енергії, захованої в надрах української нації, яка кінець-кінцем переможе окупанта і відвоює собі власну суверенну державу.

З численних матеріялів Нескореної України, що продістаються на Захід, »Грані культури« є твором передового крайового мислителя, який займається не якоюсь однією ділянкою національної проблематики, але бере цілість національного буття і бачить розв'язку окремих проблем лише з погляду цілої нації. В нього домінує ієрархія вартостей, яку очолює питання долі нації і її державного визволення. Культурні, соціяльні, господарські й державно-устроєві проблеми є органічно пов'язані з начальною проблемою, а їх розв'язка є похідною, чи залежною від розв'язки головної національної проблеми. Такий всенаціональний підхід дуже на часі. Це націоналістичний підхід, якого виводи знаменні своєю великою зрілістю та продуманням, хоч щодо окремих практичних висновків можна мати застереження, зокрема в ділянці церковної політики. На черзі проаналізуємо і скоментуємо деякі важніші проблеми, обговорені автором.

1. *Нація — найважніша людська спільнота*

Автор »Граней культури« виходить із засновку, що найважнішою ціллю українців є боротьба за національну самобутність, яка буде забезпечена єдино у відвойованій Українській Самостійній Соборній Державі. »Замітки писалися з думкою про молодь і вони присвячені молоді України, яка мусить і повинна знати істину, а головне мати ціль працювати в ім'я нації... в якої є тривалі та потужні стремління до суверенітету і державности«[1].

Примат служіння своїй нації автор виводить із тези, що люди живуть і проявляються найкраще у своїй власній і незалежній нації, яка є основною людською спільнотою і рушієм історії. Тому він бачить головне завдання українців у повному відмежуванні української нації й української людини від російської нації: »було і буде неспростованими доказами та незаперечним свідченням, що (українська і російська — А. Б.) це дві цілком різні і взаємно несумісні нації..., що відносини між ними носили і носять ворожий характер«[2].

2. *Національна культура — головна властивість нації*

На думку автора »Граней культури«, культура дає кожній нації її індивідуальність, особливість і оригінальність: »Культура — це сукупність ідеалів та символів, норм і засад, надбань і цінностей, організація та способи людської діяльности в сферах духовній і матеріяльній, витворених, осягнутих та засвоєних нацією протягом усієї своєї історії[3]. Світова культура є сукупністю національних культур...[4] Культура людства — це сукупність співіснуючих національних організмів, але організмів самостійних з природним історичним процесом розвитку і також природною та правовою ґарантією, права на життя кожної нації і національної культури...«[5]. »Кожна національна культура — це водночас факт активного буття нації в творчих процесах сьогодення...[6]« Автор так визначує її ролю: »Українська культура — це культура европейського рівня, але культура народна, пронизана духом чистого і святого націоналізму, — »альфою« і »омегою« народу, сутністю кожної нації, її твердинею і могутністю, нездоланною силою в боротьбі за незалежність або в збереженні суверенітету«[7].

1) »Визвольний Шлях«, Лондон, 1980, кн. IV, стор. 427. Всі дальші цитати з того самого джерела.
2) *Там же*, стор. 432.
3) *Там же*, стор. 427.
4) *Там же*, стор. 428.
5) *Там же*, стор. 429.
6) Книга V, стор. 557.
7) Книга IV, стор. 444.

3. Змаг між націями є також змагом між національними культурами

В залежності від того, якою є національна культура, такою буде політичний і міжнародній вияв нації. Українська культура є протиімперіялістична й протитоталітарна, а російська культура є імперіялістична й тоталітарна. Основні різниці цих двох національних культур відображені у взаєминах між ними.

Автор стверджує, що в інтересах російської нації і російської національної культури є »широкий наступ тоталітарного імперського режиму саме на українську культуру, на українську націю в цілому, з метою її знекровлення і поглинення«[8]. Таке відношення росіян до України автор називає »українофобською політикою«[9]. »Нині наша національна культура — і в правовому і ще більше у фактичному розумінні — знаходиться на положенні колоніяльному, дискримінованому... В такій державі пануюча нація має пануючу культуру, практикує в різних формах культурний імперіялізм...«[10] З одного боку, в Совєтськім Союзі відбувається шалене звеличування російської культури та поширювання її в імперських цілях на інші нації, а з другого боку »навіть найменші прояви в літературі справжнього (українського — А. Б.) національного духа, відтворення національного характеру і наших національних проблем блискавично піддається погромницьким діям«[11]. Автор згадує десятки українських культурних діячів, яких винищується »виключно з імперських ідеологічних позицій«. З цих же позицій »з бібліотек вилучується книги заборонених авторів і знищуються, спалюються цілі бібліотеки, руйнуються пам'ятки історії, культури, національні реліквії, релігійні храми, нищаться художні фонди, архівні матеріяли, історичні джерела... та державні документи...«[12]

Показавши страшне спустошення і знищення в українській нації, автор робить висновок: »... руїною охоплені майже всі нації. Але панівна російська культура... не зазнає рівновеликих із іншими національними, зокрема з українською, людських втрат і руйнувань цінностей, користується і в той період широкими привілеями в синтезі пошуку та сьогодення для власного розвитку, возвеличення ґльобальних задач росіян начебто визначених історією...[13]« В СССР існує »повна поблажливість російської культури, частково або й повністю співпадання інтересів, співзвучности між мистцем і партійно-державним апаратом, (якої) між мистцем-українцем і сюзереном-росіянином бути не може...«[14].

8) *Там же*, стор. 425.
9) *Там же*, стор. 426.
10) *Там же*, стор. 433.
11) Книга V, стор. 554-555.
12) *Там же*, стор. 558.
13) *Там же*, стор. 559.
14) *Там же*, стор. 562.

4. Російська нація — творець російського імперіялізму

На думку автора »Граней культури«, СССР не є ні імперією інтернаціональної комуністичної партократії, ані навіть імперією частини росіян, які стали імперіялістами-завойовниками і які нібито поневолюють також більшість російського народу. СССР — це імперія, що її збудувала ціла російська нація. Дійсність »підтверджує диктат панівної нації як у сфері національних відносин, так і в сфері культури, а також тоталітарний імперсько-колоніяльний характер держави«[15]. В Росії домінуючими постулятами завжди були великодержавність, панрусизм, експансивний шовінізм правлячих верств на тлі пасивности, низькопоклонства, непомірної покірности низів. . .«[16]. Після 1917 року »шовінізм пануючої нації« знищив »майже до кореня засіяні протягом двох століть спілкування з Европою зернятка демократії й терпимости«. В СССР панує »необмежений деспотизм нації над усіми поневоленими. . . це зоологічний шовінізм панівної нації і нетерпимість до національно-суспільного життя підпорядкованих націй. . . нав'язування російського способу буття і масовий етноцид. Зауважимо, що йдеться. . . про цілеспрямовану, свідому й добре запляновану внутрішню політику імперської нації. . .«[17].

»Перемога большевизму над фашизмом піднесла проголошені цілі до практичних задач ґльобального маштабу. . . апетити наростають немов снігова лявіна. . . враховуючи вихід імперії на світову арену як супердержави, ґльобальні інтереси росіян. . . необхідність залучити до управління імперією. . . шовіністичні верстви російського населення, зокрема на неросійських територіях, а також у зв'язку з виходом і показово пропаґандивним демонструванням російської культури. . .«[18].

5. Російський народ — виконавець імперіялізму

Інтереси російської нації і її національної культури здійснює кожночасно російський народ, тобто його еліта-верхівка при загальній співучасті всього російського населення. Москва здійснює »організований наплив російського населення і його привілейовані позиції на територіях поневолених націй, засилля і проникання великодержавного шовінізму в кожну клітину національного життя цих народів. . .«[19]. Виконавцем російського національного імперіялізму є »величезна армія шовіністів, зформована, вишколена, об'єднана п'ята колона, яка на українській землі займається цілеспрямованими й узгодженими діями русифікації, привласнення російським населенням національної зверхности і показово-зухвалої демонстрації нам своїх привілеїв. . .«[20]. Абсолют-

15) Книга IV, стор. 431.
16) *Там же*, стор. 434.
17) *Там же*, стор. 435-436.
18) Книга V, стор. 559.
19) Книга IV, стор. 438.
20) Книга V, стор. 565.

на повнота влади, здійснювана (в Україні — А. Б.) через партійну, адміністративну, господарську бюрократію, утримувана через КҐБ, міліцію, армію, підтримувана п'ятою колоною — 15-мільйонним російським населенням — то стратегічна позиція й опора окупанта.«[21].

Автор »Граней культури« переконаний в тому, що СССР працює виключно задля інтересів російської нації: »Незалежно від засобів — фізичного винищення чи масової асиміляції (поневолених націй — А. Б.) — кожен з них приносить безсумнівні успіхи: активно зміцнює його позиції на окупованих територіях. . . різко побільшує її (російської нації — А. Б.) генетичний арсенал у наступних поколіннях, а водночас і кількість населення«[22].

Проаналізувавши різні аспекти русифікаційної, колоніяльної та імперської політики в СССР, автор висновує, що ця політика збагачує тільки російську культуру, мову, духовість і цілу націю[23].

6. Типові складники російського імперіялізму

Автор відмічує деякі типово російські властивості їхнього імперіялізму. Одною такою властивістю є тоталітаризм: »на тоталітаристській технології влади тримається імперська державна машина«, що »відіграє суттєву ролю«[24]. Від початків російського експансіонізму була застосовувана система тотального асимілювання або нищення завойованих націй. Ще від середньовічних часів росіяни випрацювали »тоталітарний імперсько-колоніяльний характер держави« задля »диктату панівної нації як у сфері національних відносин так і в сфері культури«[25].

Найстрашніша прикмета російського імперіялізму — це ґеноцид еліти завойованих націй і етноцид населення цих націй[26]. Політика етноциду знаменна тим, що »над народами імперії чорним знаменом смерти і реквієм несеться формула »єдиний советский народ«[27]. Цей вислів дуже нагадує аналогічні міркування про росіян М. Міхновського, Д. Донцова, П. Полтави, С. Бандери. Етноцид — це »імперська політика поглинання націй«[28]. »Русифікаторській політиці, особливо в містах, надано тотальних форм асиміляції поневолених народів«[28a]. Москва реалізує політику масових переселень і усвідомлену ролю та значення етноциду в зміцненні імперії шляхом знищення коріння націй — асиміляції народу«[29].

Модерною формою російського імперіялізму є комунізм, що йо-

21) Книга VI, стор. 681.
22) Книга IV, стор. 440.
23) Книга VI, стор. 681-682.
24) Книга IV, стор. 442.
25) *Там же*, стор. 431.
26) *Там же*, стор. 436.
27) *Там же*, стор. 438.
28) Книга V, стор. 549.
28a) Книга VI, стор. 782.
29) Книга VI, стор. 696.

го автор »Граней культури« називає »камуфляжним мітом« для нищення націй, перетоплювання їх в »совєтський народ«, тобто в сирівець для розросту російської нації[30]. Він вивнесковує, що »абсолютна більшість російської еліти« усвідомила собі, що комунізм не то не є перешкодою для здійснювання їхніх національних інтересів, а навпаки, він їм добре служить[31].

Автор вважає, що сучасна російська імперія є тяглістю-продовженням імперії царських часів, »стратегічні принципи збереження, укріплення та розширення якої прийняті у спадок від царської адміністрації, правда вдосконалені й пристосовані до потреб часу. Після перевороту в 1917 р. змінилася лише форма демагогії...«[32]. Спадковість цілей і частково засобів не викликає сумнівів«[33]. Як політика ґеноциду завойованих націй, так і етноциду »бере початок в епосі колоніяльного визиску народів царизмом...«[34]. »Зовнішня і внутрішня імперська політика царизму... повністю схвалена і дістала продовження сьогодні«[35].

Врешті автор робить преважне ствердження: »природа (російського імперіялізму — А. Б.) незмінна«[36]. »Бюрократична машина« імперії, »що шляхом терору прийшла до влади, терором укріпилася і насильством утримується, не здатна змінити своєї насильницької природи«[37]. Значить, ніякими еволюційними методами не знищити російської імперії і не відбудувати таким шляхом УССД! Цю тезу автора з України повинні собі добре затямити ті, які виступають проти стратегії національної революції та опрокидають шлях визначений революційною ОУН.

7. *Основи української національно-визвольної боротьби*

На думку автора »Граней культури«, українці найперше мають працювати для добра своєї нації. Таку чинність він називає »священними національними стремліннями до свободи та суверенітету...«[38]. Борці за інтереси української нації мають орієнтуватися на »незнищиму силу«, яка »вибухає знову, відроджується, посилює активність, наближає націю до мети«. Цей »феномен природний, унітарний і водночас містичний, бо він одвічний стан нашого національного духа, внутрішня субстанція і стихія народу... доказ історичної давности нації, історія якої сягає двох тисячоліть, висоти її суспільної думки та европейського рівня культури. Він є запорукою її життя, найпотужнішою силою в боротьбі за суверенітет і державність«[39]. Він називає цю рушійну силу визвольної боротьби »чистим і святим націоналізмом«[40]. Це історич-

30) Книга IV, стор. 434.
31) Книга V, стор. 559.
32) Книга IV, стор. 432.
33) *Там же*, стор. 434.
34) *Там же*, стор. 436.
35) Книга V, стор. 560.
36) *Там же*, стор. 548.
37) Книга VI, стор. 702.
38) Книга V, стор. 563.
39) *Там же*, стор. 550.
40) Книга IV, стор. 444.

но успадкований, джерельно чистий націоналізм як феномен поневоленої нації. . .«[41]. В політичній термінології цю тезу окреслюємо як орієнтацію на власні сили нації.

»Поневолені народи мають право на захист життя суспільних одиниць так і боротьби за незалежність і суверенітет всіми доступними й оптимальними для них засобами так на власній території, як і певною включеністю у визвольні процеси національної діяспори. . .«[42]. Це окреслює концепцію боротьби поняттям національно-визвольної революції.

Кардинальним засновком авторової ідеології є поєднання змагу за »священну для кожної нації ідею суверенности і державности« зі змагом за »національні цінності«, тобто за національну культуру[43]. Національна культура надає зміст і мотивацію для змагу за національну державу: »Українська культура — це ослаблена, проте незламна, непотлинена а функціонуюча культура поневоленого народу, спільноти, що живе, бореться і бачить мету своїх стремлінь, мету — реалізацією якої є суверенітет, державність, свобода«[44]. Вся чинність української культури має сьогодні, в періоді бездержавности, допомагати у відвоюванні УССД.

З цих авторових міркувань доходимо до висновку: змаг за УССД мусить бути поєднаний з культурним фронтом, а змаг за українську культуру неможливий без поєднання зі змагом за УССД. Поєднуючим знаменником обидвох є український революційний націоналізм.

8. Практичні завдання української політики

У творі »Грані культури« находимо цінні думки про практичну визвольну політику. Їх центральною темою є ліквідація »колоніяльного статусу (української — А. Б.) нації. . . та зоологічного шовінізму, засилля пануючої нації і примусового русифікаторства«[45]. На часі є заходи організувати визвольні сили, »координованих дій в стремліннях до суверенітету і свободи[46], розгортання координованих єдиним центром дій Опору і винесення на міжнародну арену українського питання як актуальної політичної проблеми. . .«[47].

В підімперській дійсності організаційні завдання визвольної боротьби може здійснити лише підпільна організація: на поставлені питання »прагне відповісти українському народові та світовій громадськості сьогодні існуюче і активно діюче українське підпілля. . .«[48].

41) Книга V, стор. 564.
42) Книга IV, стор. 430.
43) *Там же*, стор. 425-426.
44) *Там же*, стор. 433.
45) Книга V, стор. 552.
46) *Там же*, стор. 549.
47) *Там же*, стор. 565.
48) *Там же*, стор. 556.

Важним завданням організованих визвольних сил є »розгортання« і »мобілізація зростаючих проте розпорошених національних сил«, від чого »залежатиме і динаміка визвольних процесів, їх розвиток та якісні зміни«[49]. До першочергових завдань належить »консолідація сил Опору, кількісний та якісний ріст учасників руху, активізація визвольних процесів з розширенням форм праці. . .«[50].

Черговим завданням, на думку автора, є включення української інтеліґенції до визвольного руху, на якій (інтеліґенції) лежить »глибока відповідальність за долю нації, почуття обов'язку перед нею. . .«[51]. Нація мусить мати свою еліту, яку ворог якнайбільше й найперше винищує. Побіч політичного аванґарду визвольної боротьби, »другим по значенню загоном представників національної інтеліґенції, кількісно найбільш численним і, як правило, реальним постачальником і потенційним джерелом діячів Опору, є творці й носії культури. . .«[25]. Побіч гуманістичної інтеліґенції, автор добачує важну ролю для »науково-технічної інтеліґенції«[53]. Він свідомий історичного факту, що в різні періоди української бездержавности, велика частина української інтеліґенції стояла осторонь визвольної боротьби, а то і давалася втягати в різні рухи і табори ворожі до визвольної боротьби. »Імперська адміністрація Москви« робить натиск »на кожне покоління еліти підкорених народів і в епоху царизму, і особливо, його тоталітарного спадкоємця«[54]. »Окупант не ґребує будь-якими засобами і особливо в царині культури, в середовищі еліти, спотворюючи одне і формуючи з інтеліґента конформного типа, коляборанта. . . окупант свідомо робить її співучасником власних злочинних діянь, посібником та імперським управителем на нижчих та середніх щаблях ієрархічної піраміди. . .«[55]. Цей тиск різних ворожих сил на українську інтеліґенцію спостерігаємо теж на еміґрації, де йдуть намагання відмежувати її від революційного націоналістичного руху та включити до табору коляборантів з російськими імперіялістами.

9. *Боротьба проти коляборантства з москалями*

З повищих виводів про віковічну ворожнечу між українською і російською націями, читач додумується про шкідливість також сьогодні всякого спілкування українців з росіянами. Авторові »Граней культури« огидний тип зрадника і коляборанта[56]. Таких людей він називає »бандою завербованих коляборантів. . . вербов-

49) *Там же*, стор. 549.
50) *Там же*, стор. 551.
51) *Там же*, стор. 568.
52) *Там же*, стор. 551.
53) *Там же*, стор. 568.
54) Книга IV, стор. 439.
55) Книга V, стор. 562.
56) *Там же*, стор. 563 і 566.

ка зрадників із середовища національної інтеліґенції, залучення їх до боротьби з українськими визвольними силами, діючим підпіллям та опозиційно настроєними діячами культури, доручення їм фальсифікації української історії, діяльности Церкви і партій, спотворення задач і цілей Сил Опору, ошельмовування діячів національно-визвольного руху — все це разом узяте більш-менш — є звичним явищем нашого суспільства[57]. »А те, що виповзання із кротячих нор цих деґенератів знову почастішало, набрало розмаху, кампаній, керованих найвищими пропаґандистськими інстанціями, насамперед свідчить про активізацію національно-визвольної боротьби. . .« Останнім часом »імперська пропаґандистська машина. . . для боротьби з визвольним рухом мобілізує в першу чергу українських коляборантів«[58]. Проте всіх співпрацівників з російськими імперіялістами »чекає від нас безпощадна відсіч громовим словом«[59].

В засаді, автор »Граней культури« не робить різниці між настановою до російських імперіялістів в Україні і до російських дисидентів. Бо як можна до »дисидентів« ставитися прихильно, коли є дані на те, що вони »затримують і, очевидно, нищать найбільше зрілі документи українського підпілля, призначені для широкої публікації в світі«[60]. Російські дисиденти хочуть зфальшувати правдивий стан в імперії, мовляв, там є »пасивність, незрілість і слабість національних рухів. . .«, та хочуть зловмисно »поширити думки про другорядність національного питання та іґнорування постановки цього питання як актуальної міжнародної проблеми і, отже, консервацію існуючого стану з одночасним наступом на розвиток національних, зокрема українських, сил Опору. . . збереження імперської структури. . . затушовує, маскує, ослаблює динамічне розгортання національно-визвольних процесів«[61].

10. Завдання української науки

Автор присвячує більшу увагу завданням української науки. Вона повинна стояти на першому фронті боротьби з русифікацією української культури, виявляючи в кожній ділянці життя ворожі російські впливи та протиставляючи їм твори самобутньої української Правди. Дуже важну ролю наука має відіграти в ділянці »історії нації«, яку росіяни »спотворюють та фальсифікують«[62]. Зокрема мусимо відстояти »непорушність, невід'ємність приналежности Київської Руси як органічної спадщини нації української і закінчуючи найновітнішою епохою наших визвольних змагань і боротьби проти московського ярма«. Росіяни »замовчу-

57) Книга VI, стор. 691.
58) *Там же*, стор. 692.
59) *Там же*, стор. 693.
60) *Там же*, стор. 679.
61) *Там же*, стор. 679-680.
62) Книга V, стор. 563.

ють давню цивілізаторську ролю нації, як центру культури величезного реґіону Східньої Европи протягом багатьох століть«[63]. Автор вичислює різні теми, на які повинні звернути особливу увагу українські науковці.

11. Комплекс релігії і Церкви

Автор »Граней культури« вважає, що релігія відіграє важну ролю в самобутньому житті української нації. Він відмічає: »вибуховий злет і динамічне відродження духовости в умовах неослабно триваючого тиску — (явище) особливо відрадне«[64]. »Українська душа« органічно потребує Бога, що є »водночас і доказом незнищимости національного духа... Тому в масі віруючих будь-яких ісповідань Віри маємо чи не найвірнішого союзника. Нація і Віра — поняття нерозривні«. Українська Православна Церква і Українська Католицька Церква є безпощадно поборювані не лише большевиками-безбожниками, але й Російською Православною Церквою, яка притримується »імперської державної політики Москви«[65]. За традицією російської історії, Церква є строго підпорядкована інтересам держави і в спілці з нею переслідує одну ціль: великодержавність, панрусизм, стремління до світової гегемонії«.

Автор схиляється до погляду доцільности оформлення обидвох головних українських Церков у власних всенаціональних ієрархіях. Він за »повернення з-за кордону та переселення в Київ Престолу Української Автокефальної Православної Церкви на чолі з її Ієрархом...«[66]. Рівночасно, Українська Католицька Церква »в органічній єдності з народом, готова віддати себе в ім'я збереження національної духовости, праобразом і символом якої став Його Святість Патріярх Київсько-Галицького Патріярхату Кардинал Йосиф Сліпий та Клір УКЦ«[67].

Наші Церкви повинні всіми можливими засобами допомагати національно-визвольній боротьбі, бо єдино в УССД вони зможуть вільно розвиватися та матимуть змогу забезпечити своє самобутнє існування. За прикладом крайових християнських вірних зобов'язані йти і українські Церкви, єпископи, духовенство й вірні на еміґрації.

12. Жидівське питання

Автор твердить: »Однією з найважніших задач українського визвольного руху і всіх національних сил є створити спільний фронт з жидами в Україні проти російських імперіялістів та шовіністів[68]. Такій настанові протиставиться »антиізраїльська стра-

63) *Там же*, стор. 563-564.
64) Книга VI, стор. 685.
65) *Там же*, стор. 686.
66) *Там же*.
67) *Там же*, стор. 687.
68) *Там же*, стор. 689.

тегія Москви...« з її »механізмом безпрецедентного розгулу, неподобства, розгорнутої тотальної кампанії зоологічного антисемітизму. Антисемітизм — небезпечний комплекс нижчевартости, стан злобної психопатології російського міщанина — шовініста«. Це »явище масове й вимагає рішучої принципової відсічі, викриття та знешкодження. А українське єврейство — наш давній і надійний помічний союзник... Єврейське питання — невід'ємна частина національної проблеми в імперії...«[69].

Заключення

Твір »Грані культури« має собі за рівних хіба писання підпільних публіцистів в Україні кінця 40-их і початку 50-их років. Він без сумніву перевищує своєю додуманою послідовністю та зрілістю політичного національного думання багато творів шестидесятників. Хоч цей твір став відомим на еміґрації на початку 1980-го року, то нас тривожить факт, що більшість української еміґраційної періодичної преси його досі не передрукувала, ані не скоментувала. Не відомі ґрунтовніші обговорення »Граней культури« на українських високошкільних і наукових осередках. Чи це ознака, що поважна частина української еміґрації відривається духово й психологічно від національних процесів в Україні? А чи це ознака протинаціоналістичних впливів російських єдинонеділимських еміґрантів і тих деяких їхніх помічників-дисидентів, які заявляють, що вони українці, але воліють спілкуватися з росіянами, аніж з українськими націоналістами?!

»Грані культури« доцільно рекомендувати до вивчення і студіювання зокрема українській студентській молоді, бо лише пізнаючи цього роду твори, молоде покоління поза межами України зможе знайти духовий зв'язок із національним рухом в Україні. Еміґрація повинна трактувати »Грані культури« подібно, як перед 30 роками потрактувала »Звернення Воюючої України«, бо це голос тих, які ніколи не скорилися перед москвинами і які втримують вогонь змагу за Українську Самостійну Соборну Державу, жертвуючи для визволення своєї нації всім, навіть особистим життям!

69) *Там же*, стор. 690.

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ-ҐУТ

НЕЗРІЛИЙ ЧИ ЗРІЛИЙ?

»Кожен українець повинен би питати себе чесно і щиро, кому він допомагає своєю працею чи пасивністю, своїми ділами чи неробством, своїми настановами, своєю піддержкою одним чи другим — тим, що будують, чи тим, що руйнують?«

Богдан Цимбалістий

Розгляд питання властивостей якогось народу може мати дві засадничі цілі: чисто наукову, як от досліджування атмосфери Марса, або терапевтичну; тут вихідним заложенням буде переконання, що даний народ нездужає і його треба лікувати.

В основу есею »Тавро бездержавности« Богдана Цимбалістого[1] лягла ціль друга. Його діягноза така: »Українці не виявилися досі політично зрілим народом, тобто народом здібним створити, а не лише проголосити, власну державу та її вдержати«. Будучи людиною скромною, він не хоче присвоїти собі всієї заслуги за таку діягнозу, тому і заявляє, що »це не 'відкриття Америки', (бо) про нашу політичну незрілість можна чути від кожного українця розчарованого тією чи іншою поведінкою своїх земляків«[2].

Скромність Б. Цимбалістого дуже похвальна, але ця діягноза піде, здається, таки на його рахунок, бо все, що тільки чується, відходить з вітром забуття. Тому то й радить »незрілий« український народ кожному, хто збирається щонебудь писати, спершу добре подумати, бо »що напишеш пером, того не витягнеш і волом«. Чи зробив це Б. Цимбалістий заки поставив на папір свою діягнозу?

Вимоги зрілости

Щоб перевірити, чи особа є зріла до чогось (взяти роботу, вступити на університет, стати на військову службу), їй завдається відповідно підготований іспит. Іспитом для »політичної зрілости« народу в Б. Цимбалістого є міра взаємного довір'я. І він каже: »Будемо питатися, скільки взаємного довір'я є між українцями, тобто переконання про щирість патріотизму й чесність своїх земляків, зокрема, коли вони на провідних становищах (це довір'я є психологічною основою національної єдности, згідливости, льояльности до своєї влади та співпраці між громадянами)«[3].

Цей »іспит« виготовив він на підставі порівняльної студії двох професорів політичних наук, які порівнювали політичну культуру в Німеччині, Італії, Великій Британії, Мехіко та в США і ствердили, »що

1) Щод. »*Свобода*«, Джерзі Сіти, США, чч. 12-22, за 20 січня — 4 лютого, 1982.
2) *Там же*, ч. 18, 29 січня.
3) *Там же*, ч. 15, 21 січня.

стабільність та успішне функціонування британської й американської демократій зумовлені 'збалянсованою льояльністю громадян'. Політично-партійне анґажування громадян у цих країнах є темпероване (реґульоване і злагіднюване) підпорядкуванням себе більше загальним вартостям«. І дальше: »Згадані автори звернули увагу, що взаємне довір'я і готовість до співпраці є більші між громадянами США і Великої Британії, ніж в інших країнах«[4]. Про що це говорить?

1. Цитовані автори стверджують, що міра співпраці у досліджуваних країнах не є однакова, а помимо цієї різниці — всі п'ять народів є державні.

2. Найвища міра співпраці є у США і Великій Британії. А в котрій країні чи країнах є найнижча міра? Б. Цимбалістий у своїх порівняннях підтягає український народ до найвищої міри і на тій підставі видає оцінку: український народ не здав іспиту. А чи український народ здав би цей іспит, якщо б він у шуканні за оцінкою прирівняв його, скажім, до італійського народу? Чи він застановлявся над такою можливістю?

Значення точности вимірів

Суспільні науки, такі, напр., як психологія чи соціологія, щоб піднести міру своєї науковости, стараються у дослідах якнайбільше користуватися експериментами і статистикою. Їм бо донедавна відбирано право входити до палати наук, а відсилано до палати мистецтв через те, що їхні праці під оглядом кількости суб'єктивности виявів їхніх авторів є далеко ближчими до творів мистецтв: поезії, музики, малярства. Коли з таким критерієм підійти до есею Б. Цимбалістого, то його треба зарахувати також до мистецьких творів.

Він говорить про потребу політичного зрізничкування на ґрунті почуття національної єдности[5]. Але, яка є міра для того, щоб безсумнівно вирішити, що якийсь акт є актом політичного зрізничкування, а чи виявом браку почуття національної єдности?

Ось він дає приклади: »дві школи українознавства у тому самому містечку«, »два свята державности«, »дві церкви, часом одна поруч одної«. Чи дійсно вони є доказом, як автор того хоче, браку почуття національної єдности? Що дає право авторові так судити? Чи не є це його суб'єктивне наставлення? Чи хтось інший з таким же самим правом не міг би їх подавати як доказ вияву зрізничкування? А чи старався він заглянути до неукраїнських сусідів, чи, припадком, там не діється щось подібне?

І ще один статистичний елемент. Чи має Б. Цимбалістий докази на те, що подані ним явища є типовими, а не вийнятковими? Скільки громад мади якраз у великій більшості? Чи він старався хоч в думці відповісти мади якраз у великій більшості? Чи він старався хоч в думці відповісти собі на таке питання? Чи взагалі він собі його ставив?

---

4) *Там же*, ч. 12, 20 січня; згадана праця: Gabriel A. Almond and Sidney Verba. »The Civic Culture«. Princeton University Press, 1963.

5) *»Свобода«*, ч. 12, 20 січня: »Саме оце політичне зрізничкування на ґрунті почуття національної єдности і взаємного довір'я між громадянами, підпорядкування себе загальним зобов'язуючим національним вартостям та інтересам становить дві найістотніші риси політично зрілого суспільства«.

Дуже велику ролю у присуді Б. Цимбалістого відограє справа єдности та пов'язані з нею поняття консолідації і компромісу. Що цей аспект українського політичного життя його дуже болить, то на це немає найменшого сумніву. Порушував він це питання ще в 1975 р. у статті »Власні сили і союзники«[6], дискутуючи з думками В. І. Гришка. Вже тоді найбільшим лихом він уважав »політичну фраґментацію«. До його тодішнього сприймання української політичної дійсности я поставився критично[7], а перечитуючи висловлені тоді завваги, я бачу, що вони вповні відповідають нинішній ситуації, якої Б. Цимбалістий не хоче бачити тепер, як не хотів її бачити і тоді. А тоді я доказував, що »фраґментація« українського політичного життя є уявною, бо фактично існує двоподіл. На існування цього двоподілу звернув увагу президент УНР М. Лівицький, як також, з другого табору, В. І. Гришко, який навіть підібрав для цих двох таборів назви: консервативно-революційний і революційно-демократичний.

Сьогодні, хоч і з деякими пересуненнями, цей двоподіл задержався. Він нагадує нам більше форму французько-італійського політичного життя, бо в одному і в другому таборі є більше як одна політична партія чи організація. Це є реальний стан, який можна об'єктивно провірити, підрахувати, проаналізувати. Справи ж довір'я чи недовір'я між громадськими провідниками чи між різними групами настільки тяжко прослідити, що їх краще б при оцінці не брати до уваги.

А те, що »ми не в стані зорганізувати одного політичного проводу«, зовсім не є доказом нашої »політичної незрілости«. Скільки ж бо політичних організацій має отакі »єдині« проводи? Знов же твердження, що »ми не в стані зорганізувати громадської централі«[8] — тільки доказ, як далеко температура полеміки може викривити дійсний стан речей. На кожному терені діють центральні установи, хоч проявляються також відколенці. Діють також континентальні надбудови, а в діяспорі також Світовий Конґрес Вільних Українців.

Так, отже, оцінку »незрілий« Б. Цимбалістий дав на підставі чисто суб'єктивного сприймання дійсности. Ця його суб'єктивність виказує сильний нахил підбирати й узагальнювати неґативи українського народу, а одночасно з американського життя, звідки він бере порівняння, вибирати тільки позитиви. От він захоплюється тим, що »у США переможений у виборах кандидат шле свою ґратуляційну телеґраму і запевняє про свою і своєї партії підтримку новому президентові, якого ще кілька днів перед тим гостро критикував і вважав нездібним вести країну«[9], але рівночасно забуває про хоч би такий кричущий факт, що В'єтнамську війну США програли не на фронтах В'єтнаму, але на вулицях американських міст та кампусах американських університетів. Та й тепер, з одної сторони, американський президент Реґан підтримує

6) »*Свобода*«, 21. 7. 1975.
7) »Про об'єднання, компроміси, здорову демократію і молоде покоління«. »*Свобода*«, 22. 8. 1975.
8) »*Свобода*«, ч. 19, 30. 1. 1982.
9) *Там же*, ч. 12, 20 січня.

уряд Ель Сальвадору, а з другої сторони голова унії голівудських акторів Ед Аснер збирає мільйон долярів для закупу шпиталя повстанцям Ель Сальвадору, які цей уряд намагаються повалити. Чи це вияв льояльности, компромісу, співпраці?[10]

Педагогічний аспект

»Питанню причин такої політичної незрілости українського громадянства буде присвячена дальша частина есею«, — інформує Б. Цимбалістий читача про плян своєї праці. »При кінці обміркуємо можливі засоби усунення цієї історичної спадщини незрілости«[11]. Не погоджуючись з його вихідним заложенням, вважаючи український народ уже зовсім зрілим створити свою власну державу і її вдержати, я не вважаю за конечне розглядати подані ним »причини« та »засоби«. Інша справа — педагогічний аспект. Тут він дуже важний і над ним необхідно дещо довше зупинитися.

Одним із »засобів« для »усунення незрілости« Б. Цимбалістий подає громадське виховання, і розділ про це виховання особливо наглядно показує, у якому світі він живе. Починає він цей розділ слідуючою заявою: »Ділянка громадського виховання у нас досі повністю занедбана. Вся увага була присвячена поширенню та закріпленню національної свідомости і патріотизму«[12]. Він, розуміється, цим станом не є задоволений, бо »навіть найгарячіший патріот може виявитися руїнником«. Та чи дійсно це найбільша проблема української діяспори? Чи вона дійсно журиться тим, що якийсь патріот може виявитися руїнником, а чи її далеко більше турбує катастрофічне поменшення наявности патріотів? Що ж є нині для української громади поза рідними землями найбільшою проблемою?

»Сьогодні в усій нашій діяспорі появляються вряди-годи в пресі статті, дописи на тему нашої молоді. Питають себе батьки, педагоги, соціологи: чому наша молодь покидає свою націю, Церкву, своїх предків, чому денаціоналізується?« Оце початок статті о. Володимира Ковалика, ЧСВВ, п. з. »Чому 'наші' нас покидають?«[13] Отже, денаціоналізація — це основна загроза; як сповільнити (бо не є можливим зовсім спинити) відмирання дерева української діяспори — це основне питання виховання.

Денаціоналізація — дуже складний процес, який в різних країнах поселення має різні відміни, тому і сповільнення його вимагає різноманітних заходів. Та одним спільним засобом для всіх країн є впоювання від колиски в українську людину гордости за її українську кров. Щоб бути якнайбільше відпорним на всякі атаки зовнішнього довкілля, *українська людина в першу чергу мусить бути горда за свій український народ, за його минуле, за його вклад у загальну людську скарбницю.*

10) А популярний американський тижн. *»Нюзвік«* робить йому рекляму, помістивши у ч. за 22 березня, 1982 р., двосторінкову теплу інформацію про нього з трьома кольоровими знімками.
11) *»Свобода«*, ч. 13, 21 січня.
12) *Там же*, ч. 20, 2 лютого.
13) Щод. *»Америка«*, Філядельфія, ч. 49, 16. 3. 1982.

Б. Цимбалістий каже, що українці часто-густо обтяжені почуттям меншевартости[14]. Чи це почуття не підказуватиме їм відрікатися від свойого національного кореня? І чи доказування про незрілість українців не працюватиме для підсилення або зародження цього комплексу?

Б. Цимбалістий кладе вплив Донцова в головні причини, які ніби зумовили сучасну »незрілість« українського народу. Не збираюся тут обороняти Д. Донцова, бо його позиція у розвитку української політичної думки уже закріплена. Тут тільки зверну увагу на факт, що їхні вихідні заложення однакові. От почавши розділ »Вплив Донцова« твердженням, що »поразки і невдачі залишають звичайно в суспільстві почуття гіркости, збільшену злість на себе самих, шукання винних між собою«[15]. Б. Цимбалістий дальше показує, як шукаючи за »винними«, Донцов ділив український народ на »лучших людей« і »свинопасів«. Б. Цимбалістий так же само »шукає винних« за бездержавність »між собою«, тільки він обвинувачує не лише »свинопасів«, »опортуністів«, »провансальців«, але ввесь український народ[16]. Отже, на питання: Де причина? Вони обидва відповідають: ми самі.

Та ще є друга відповідь на це питання: геополітичні обставини. Мало хто давав і дає нині цю відповідь. Але, беручи до уваги теперішнє становище української діяспори, треба добре застановитися, чи з педагогічної точки зору така відповідь не була б більш доцільною. Я не є по своїй спеціяльності історик, але на підставі моїх скромних відомостей смію твердити, що така відповідь не йшла б у розріз із історичними фактами. В 1930 рр. один із українських політичних діячів радив »забронзовувати наше минуле«. Мені здається, що не треба минуле забронзовувати, а тільки факти відповідно інтерпретувати на тлі кожночасної епохи і порівнювати з фактами історії других народів[17]. І ще мати більше *любови до свого народу;* не підходити до його минулого зі злобою покривдженого сина.

Ось Б. Цимбалістий, критикуючи козацький період, складає всю вину на український народ, бо »Польща була вже ослаблена, а Росія ще не була потугою«[18]. Тут він не бере до уваги факту, що Україна щойно вставала на ноги, а Польща і Росія були старими упорядкованими державами, та забуває додати ще других двох грізних сусідів: татар і турків, які ніяк не хотіли пасивно приглядатися до боротьби України з Польщею та Росією. Для нього, отже,чомусь приємніше вдарити по

14) »*Свобода*«, ч. 14, 25 січня.
15) *Там же*, ч. 17, 28 січня.
16) Правда, з минулого він наводить винятки: Борис Матюшенко, В'ячеслав Липинський, Василь Стефаник (*Там же*, ч. 12, 20 січня), але вони у його трактуванні виходять як динозаври, вимерла раса.
17) От два приклади з історії Ірляндії. Тоні Ґрей пише: »Ірляндська поліція і міліція, яка 1867 р. викрила змову і запобігла новому повстанню, плянованому організацією Фенікс, у нагороду дістала від англійців означення 'королівська'«. »The Irish Answer«. Little, Brown & Co., Boston-Toronto, 1966, стор. 35. А другий автор каже, що багато ірляндської шляхти перейшло на протестантизм, а ті, що залишилися католиками, »стали юньйоністами, тобто вони бажали, щоб Ірляндія залишилася при Англії (...) Вони були знані як 'замкові католики'. »Замок« репрезентував тут замок в Дабліні, осередок британської влади, вони були дуже часто більші юньйоністи, як їхні британські сусіди«. (Mark Bence-Jones. »The Remarkable Irish«. David McKay & Co., New York, 1966, стор. 51).
18) »*Свобода*«, ч. 16, 27. 1. 1982.

рідному народові, ніж побачити кричущий факт, що держава Б. Хмельницького вже по восьми роках попала у традиційний »чотирикутник смерти«.

Варто було б також переглянути і змагання українського народу в 1917-1920 рр. у світлі дальшого розвитку світових подій. Фактом бо є, що проти молодої Української держави виступив новотвір, з яким нині найсильніша держава вільного світу — США, не може собі дати ради. Одиноку ж війну у своїй історії програли США в Індокитаї, де оцей новотвір, симбіоза російського імперіялізму й інтернаціонального комунізму, застосував, хоч і в далеко більш рафінованій формі, але все ж таки ті самі методи, які він стосував для підкорення Української держави.

П. КАРМАНСЬКИЙ

ДУМА

про Василя Крупу й Романа Луцейка.

Земле князів наших, Василька й Романа —
Кожна грудка твого поля кровію полляна!

Засіяна кістьми з українських боїв,
Тепер родиш у темниці із дітей героїв!

Там Василько Крупа і Роман Луцейко,
Як гієну ляцьку вбито, гинули легейко:

Їх ляхи не били, як вивідували,
Тільки шпильки при матінках за нігті вбивали . . .

Їх в лице не били, аби зізнавали,
Тільки голови розбиті в піч червону пхали . . .

Ні правди не взнали, ні питали свідків,
Тільки кулями у Львові добили нелітків . . .

Діти перед смертю крикнули з любов'ю:
»Нехай жиє Україна!« — і хлинули кров'ю.

Та ніхто не може тої крови змити,
Все кервавиться те місце славою покрите!

Терням обтерніте, камнем укріпіте, —
Колись прийдуть там молитись українські діти . . .

В 40-ЛІТТЯ УПА

Володимир МАКАР

ПРОПАҐАНДИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ УПА І ЇЇ ДОПОВНЕННЯ ДО ПРОПАҐАНДИ ОУН

(Продовження, 2)

Брошури і книжкові видання

В цьому підрозділі проф. Л. Шанковський подає перелік 63 різних публікацій, які появилися в часі від 1945 до 1950 років. Степан Ґоляш-Мар доповнив його ще кількома назвами. З важливіших праць згадаємо такі:

1) Петро Дума (Дм. Маївський): »Большевицька демократизація Европи«, (ця праця вийшла теж у перекладі на польську мову);
2) Ярлан (Яр. Старух): »Фашистівське страшило« і переклад на польську мову п. з. »Упюр фашизму« (див. передрук в »Літописі УПА«, том. 8 (УГВР);
3) П. Новина: »Вовки«, щоденник із днів боротьби відділу УПА »Вовки« (на Холмщині і Підляшші, 1944-1945);
4) »У боротьбі за волю — під бойовими прапорами УПА« — збірка репортажів, споминів, протоколів із боротьби УПА в рр. 1943-1946. (170 сторін). (В цій збірці вперше був поміщений найповніший на той час опис підпільних видань націоналістичного руху);
5) Сім брошур авторства Петра Полтави;
6) П'ять брошур авторства Осипа Дякова-Горнового;
7) Дві брошури У. Кужіля;
8) Сім томиків поезій і інших творів Марка Боєслава, Марти Гай, П. Гетьманця (це псевдо Петра Волоша-Василенка) і (передрук) Олеся Бабія;
9) Два співаники пісень п. з. »За Україну« і »Повстанський Стяг«; цей другий співаник УПА Л. Шанковський уважає »одним з найцікавіших підпільних видань«, що появився на Волині мабуть в 1947 р. Тексти пісень написані на бібулці писальною машинкою, а ноти записані на полях хемічним олівцем;
10) »Хто такі бандерівці та за що вони боряться« (рік 1950, стор. 34, в тексті поміщені дереворити);
11) »Шлях до волі« — 4 збірники статтей, з них останній з 1950 р.;
12) Збірник вишкільних матеріялів першого ступеня. Світогляд, ідеї, боротьба і перспективи. Видання Відділу Пропаґанди Карпатського Краю ОУН, 1948 р., сторін 80;

13) »Літопис УПА« — однодніввка »Бугу«, жовтень 1947, машинопис. Збірка статтей, нарисів, спогадів, віршів, сторін 45;
14) С. Назаревич: »Масова збройна боротьба на українських землях за лінією Керзона«;
15) »Елекшенс ін ЮССР« 1947, циклостилеве видання англійською мовою;
16) »Слідами Героїв« — серія випусків для молоді (полк. Богун, полк. Різун, сот. Черник і ін.);
17) »Календарець українського підпільника« за рр. 1945, 1946 і 1947 (це на Закерзонні), і »Календарець українського революціонера« за рр. 1948-49, 1950 і 1951;
18) »Документи боротьби«, в тім: а) Книги поляглих бійців УПА і членів ОУН, видані за областями (зокрема Тернопільщина); б) Книги бойових дій УПА — хроніки куренів, відділів і підвідділів УПА (напр., відділу »Летунів« в районах Жидачів і Журавно); в) Книги актів ворожого терору;
19) »Слово к байцам і афіцерам Красной Армії«, брошура на 55 сторін, надрукована ще в 1944 р., а згодом кілька разів передрукована;
20) »Альманах з приводу 10-річчя УПА«, виданий в Україні в 1952 р.

Повищий список, як сказано, далеко неповний.

Підпільні друкарні

Треба сказати пару слів про підпільні друкарні, в яких друкувалася вся підпільна література. Частина підпільних періодичних видань, а також книжок і брошур, мають подані назви друкарень, з яких вони вийшли, а деколи й назви місцевостей. В багатьох випадках, головно при періодичних виданнях, є тільки загальні означення: »З друкарні ОУН« чи »З друкарні УПА«, але є й поширені назви з додатком наймення свого патрона, наприклад:

Друкарня ОУН ім. Є. Леґенди
УПА ім. Леґенди в Дрогобичі
ОУН ім. І. Климова-Леґенди
УГВР ім. С. Петлюри
отам. С. Петлюри в Станиславові
ім. М. Міхновського
ім. Клима Савура
ОУН ім. Якова Бусела-Київського
ім. Київського
»Чорноморець« Одесса
ім. І. Ґабрусевича-Джона
ОУН ім. Дм. Сурмача
ім. Лопатинського в Стрию
ОУН »За волю України«
»Смерть Сталіну«, Станиславів.

Цей список також напевно неповний. Можна припускати, що назви місцевостей були подавані для змилення ворогів. Тема наших підпільних друкарень ще не опрацьована як слід. В 1980 р. один з провідних членів ОУН і УПА, Степан Ґоляш-Мар, передав до друку в »Вояцькій Ватрі« (неперіодична сторінка в »Гомоні України« в Торонті) свою працю п. з. »Підпільні друкарні ОУН в Україні, яка була друкована від ч. 2/128, з дати 23. 1. 1980, до ч. 7/133 з 20. 8. 1980. Доцільно зреферувати цю працю.

Автор згадує про деякі підпільні друкарні ОУН за Польщі та подає ряд прізвищ і псевдонімів працівників референтури пропаґанди при Проводі ОУН в 1940-их роках, а головно на терені Бережанської округи, зокрема в Підгаєччині. Він згадує про підпільний місячник »Юнак«, що виходив безперебійно продовж усієї німецької окупації, а головним редактором якого був Осип Дяків-Горновий. Технічне звено і друкарня були в селі Мужилові Підгаєцького повіту, а від 1943 року в Чортківщині.

Далі він згадує про підпільну друкарню в Перемищині, зразу в с. Військо, а потім у Тисовій. До праці у видавництві і місцевому відділі пропаґанди заанґажовано професора Київського університету, якого витягнено з табору втікачів біля Перемишля, та інших зразкових працівників, в тім одного совєтського літуна. »Професор« (інше його псевдо »Орелець«) згинув недалеко своєї друкарні під час виселенчої акції в 1947 р. Тоді друкарню перенесено в Курманицько-Делягівські ліси, де вона далі безперебійно працювала під особливою опікою відділів УПА і СБ.

Найбільша підпільна друкарня на Закерзонні, — пише С. Ґоляш, — була в Томашівщині, біля села Монастир, недалеко криївки Крайового Провідника ОУН Ярослава Старуха-Стяга. Звідси йшов розподіл праці для інших, менших, друкарень. Головним редактором і видавцем тут був поет Петро Волош-Василенко, псевдонім »Гетьманець«, згл. »Полтавець«, родом з Яготинського повіту на Полтавщині. Тут видано декілька брошур, в тім збірник »Під бойовими прапорами УПА« (упорядниками були: П. Волош-Василенко і К. Вірлинів), а також тут виходив журнал відділу УПА »Лісовик«, в якому м. ін. поміщені цікаві карикатури роботи співпрацівника друкарні інж. К. П. Цвіля, по національності татарина, із псевдом »Татарин«. Окреме технічне звено було в криївці Крайового Провідника Стяга, де друкувалися на циклостилі матеріяли Крайового Проводу. Звідси був постійний зв'язок з визначними членами Головного Проводу — Осипом Дяковим-Горновим і Провідником Орланом (інше його псевдо — Зенон Савченко), недалеко села Сянки на Лемківщині. Там же, на Лемківщині, в Надрайоні »Бескид«, в околиці села Бук, приміщувалося технічне звено під керівництвом Мара, як Надрайонового провідника. В числі працівників тут була подруга Марта (Ярослава Філь). Мистецьким дорадником і виконавцем кліш у дереві був відомий упівський скульптор Михайло Черешньовський з с. Стежниці.

Осінню 1945 р. гостювали в цих околицях члени Головного Проводу ОУН і Головного Командування УПА — Дмитро Маївський-Тарас і ген. Дмитро Грицай-Перебийніс, які були в дорозі на т. зв. Альпійську Конференцію ОУН, але згинули в чеській тюрмі 19 грудня 1945 р., не добившись до мети.

Ранньою весною 1945 р. в ліску між селами Нове Село і Гораєць (на Холмщині) влаштовано криївку для технічного звена і друкарні, яка справно працювала цілий рік, аж була знищена спецгрупою НКВД, при чому загинув у нерівному бою керівник друкарні »Володар« (студент університету з Галичини) і чотири секретарки.

Подібні технічні звена з циклостилями працювали в сусідніх надрайонах Холмсько-Підляської округи. У Надрайоні »Лиман« на Холмщині видавано підпільний двотижневик »Інформатор«. З цим видавництвом співпрацював Окружний Провідник ОУН і командир УПА »Прірва« (Євген Штендера), а дописи надходили з найближчих сотень УПА. Згадане технічне звено працювало справно аж до половини 1947 р.

Далі Ґоляш-Мар згадує про друкарню в »Чорному Лісі« у Станиславівщині, де був видаваний в 1947-1950 рр. журнал УПА під назвою »Чорний Ліс«. Перебуваючи в 1944 р. з сотнею УПА »Сурма« біля Перегінська, Мар довідався про існування у Станиславові підпільної друкарні ім. С. Петлюри, де друкувалися книжки, брошури й інші підпільні організаційні видання.

Вояк УПА Степан Сірак-Сорока з підгаєцької сотні УПА, яка перебувала на Волині, розповідає про транспортування великої кількости друкарського паперу з Галичини у т. зв. Колківську республіку, де рівнож була упівська друкарня.

По виселенні українців з Закерзоння в 1947 р. провідник Орлан з дружиною Марічкою, за наказом Проводу, перейшов на Волинь. Як провідник ПЗУЗ, Орлан літом 1948 р. скликав у Рівенщині конференцію провідних членів ОУН-УПА, на якій приділено велику увагу пропаґандивній праці, зокрема справі поновного урухомлення давніших друкарень і закладання нових, організування редакційних колеґій та посилення кольпортажі підпільних видань по цілому СССР. Осінню 1948 р. в друкарні у пустомитівських лісах наново урухомлено друкарню, яка до весни 1949 р. видрукувала низку брошур і летючок; збірний наклад цих видань ішов у кільканадцять тисяч. З Житомира приїздив кольпортер по літературу для Житомирщини і Київщини. Інші кур'єри розвозили її в дальші області України і СССР, користуючись залізничним траспортом. Місцеві люди висилали летючки в листах на різні адреси у східніх областях.

Найкраща друкарня волинського терену в тому часі, — пише С. Ґоляш, — була в околицях Луцька і мала назву »ім. Клима Савура«. Там виходив періодичний журнал »За Волю Нації« (про який немає згадки у списку зладженому Левом Шанковським за роки 1945-1950). Головним редактором був провідник Орлан.

У грудні 1948 р. Орлан, при співпраці своєї дружини Марічки, почав видавати виховно-вишкільний політичний журнал »Молодий Революціонер«. Ці два підпільні журнали появлялися менш або більш реґулярно *аж до 1953 року*. Бувало, що готові числа попадали під час кольпортажі у ворожі руки. Особливу увагу клалося на поширювання підпільних летючок серед червоноармійців, що перебували у кількох літніх вишкільних таборах на Волині і Поліссі. Один з більших таборів був у Турчинському районі. Летючки були друковані в українській і російській мовах. Були й окремі летючки-звернення до кавказьких і азійських народів, яких сини перебували у частинах Червоної Армії на українській території. Місцеві люди непомітно розміщували ці летючки на місцях військових вправ, де їх знаходили солдати і зразу ж перечитували, або ховали »на пізніше«. Листівки кінчалися закликом: »Смерть Сталіну і його партійній кліці!«

З друкарнею ім. Клима Савура був пов'язаний упівський ґрафік Ніл Хасевич, відомий теж під псевдом »Бей Зот«. К-ир Орлан співпрацював з ним від 1948 р. до дня його смерти в 1952 р.

Друга більша друкарня українського підпілля була в іншому місці, теж на Луччині, під охороною і відповідальністю к-ира УПА Дубового. Дуже цінним працівником у цій друкарні і видавництві була подруга Ріта — машиністка і друкарський технік. В 1951 р. провідник Орлан вислав Ріту за керівника до нової, третьої, зорганізованої ним друкарні на Ковельщині, яка працювала на циклостилях.

На марґінесі довідки Степана Ґоляша-Мара, зокрема його згадок про дії українського збройного підпілля на Волині в 1948-1953 рр. не від речі буде зацитувати кілька речень з резолюцій III Конференції ЗЧ ОУН з квітня 1951 р., які говорять про існуючу в той час нову ситуацію на Українських Землях:

»Збройним рам'ям українського народу у визвольній боротьбі є УПА, що своєю ґенезою й дією нерозривно зв'язана з ОУН . . . В парі з повоєнним розвитком міжнародної ситуації та внутрішніх відносин в СССР, українська революційна визвольна боротьба перейшла з партизанської на підпільну тактику . . . Революційна дія в теперішньому етапі зосереджується передусім на суспільно-політичному, пропаґандивному і виховному відтинках та на акціях захисту перед большевицьким терором і винищуванням« . . . (до моменту, як лише настануть пригожі політичні і воєнно-стратегічні умовини для поновного розгорнення широкої збройної боротьби під бойовими прапорами УПА . . .«).

Летючки, відозви, звернення

Переходячи до обговорення теми »Летючки, відозви, звернення« українського самостійницького революційного табору, доцільно буде поділити матеріял для більшої проглядности на кілька груп.

Група А — накази, інструкції і відозви до бійців і командирів УПА, підписувані Головним Командуванням УПА, були напевно призначені рівнож для всіх членів і прихильників українського революційного руху, а їх вплив на найширші народні маси був величезний. Із списків, поданих проф. Л. Шанковським, і з текстів у книжці БУП »УПА«, том І-ий, вибрано їх *16*, а головніші з них такі:

1) »Командири й бійці УПА!« — наказ підписаний Головним Командиром УПА Тарасом Чупринкою, з датою 1. 1. 1945 р.;
2) »Короткі вказівки для тих, що йдуть в рейд на Словаччину« (5 сторінок, рік 1945);
3) »Бійці і командири УПА« — наказ Головного Командира УПА Т. Чупринки з травня 1945 р., по закінченні війни в Зах. Европі;
4) »Бійці і командири УПА, члени революційного підпілля« — Наказ Головного Командира УПА в 5-ту річницю УПАрмії з 14. 10. 1947 р.;
5) Відозва Головного Командира з липня 1946 р., по закінченні великої офензиви большевиків проти УПА;
6) Заява Головного Командира УПА з 25. 9. 1947 р. до питання ґенези УПА;
7) Інструкція в справі полонених (24. 4. 1946);
8) Звернення до старшин рейдуючих відділів УПА (25. 5. 1947, командир Назар);
9) Шість різних наказів і звернень з нагоди річниць і свят: 22 Січня, Крутів, Різдва, Великодня і т. п. — підписувані Окружними Провідниками ОУН і командирами окремих відтинків УПА, напр., наголовок наказу КП ОУН Закерзоння на Великдень 1945: »Друзі повстанці, борці революціонери! Стрільці! Бойові Друзі!«
10) Наказ ч. 1/50 підписаний полк. Василем Ковалем про підвищення, нагороди і відзначення командирів і стрільців УПА.

Група Б — під фірмою і за підписом *УГВР — 6 назв*, а саме:

1) Універсал УГВР з червня 1944 р., перевидаваний кількакратно в 1945 і 1946 рр.;
2) Плятформа УГВР, теж перевидавана кількакратно, на мовах українській, російській, чеській;
3) Українці-греко-католики! (1946 р.);

4 і 5) До українського народу під московсько-большевицькою окупацією — публіковано двічі — в 1946 і 1948 роках, стор. 5 і стор. 8;

6) До цілого культурного світу! Відкритий лист-меморіял українців, замешкалих за лінією Керзона, на 7 стор., з жовтня 1945 р. Цей меморіял був вручений кур'єрами УПА всім закордонним представництвам у Варшаві, на мовах англійській,

французькій і німецькій. Цей відкритий лист-меморіял був багато разів перевидаваний: 7 разів українською мовою, 5 польською, по 2 рази словацькою і французькою, по 1 разові англійською і чеською.

Група В — Звернення і відозви до *українців взагалі,* до українського народу. Це найбільша група, бо нараховує кругло *40 назв.* З них чимало були перевидавані по кілька разів. Більшість з них не підписані, інші мають підписи: »Українські повстанці«, »Українські революціонери«, УПА, УГВР, ОУН, КП ОУН, КП ОУН Закерзоння, ТХЗ (Техн. звено). Ось кілька наголовків, що говорять самі за себе:

1) Відозва до населення Західніх Областей України, селян і робітників Східніх і Осередніх областей України! (ОУН, 1945) — було щонайменше 5 видань, циклостилевих і друком;
2) До земляків наших, що караються на далеких большевицьких засланнях на каторжних роботах, до вивожуваних та насильно виселюваних (ОУН, 1946, багато накладів);
3) Брати переселенці! Сини Холмщини, Грубешівщини, Засяння і Лемківщини! (ОУН, 1946);
4) »Українці! Українці, чоловіки, жінки, молоді і старі!« — під такими наголовками були видані численні відозви й заклики, підписані УГВР, УПА і ОУН; які закликали до бойкоту сталінських виборів. Друковані були »ґутенберґівкою« на червоному папері, а на другій сторінці був виклад ідей УПА;
5) Летючка п. з. »Україна проти сталінських виборів« подавала на 7 сторінках 36 коротких закликів-інструкцій, і відозву ОУН, січень 1946;
6) Українці, брати зі Східніх Областей! — Це відозва до голодуючих селян, серпень 1946, а також варіянт із 1947 р.;
7) Всі на допомогу голодуючим братам українцям зі Східніх Областей. Ця відозва УПА до населення Зах. України мала багато накладів, друкована «ґутенберґівкою» в 1947 р.;
8) »На 5-му році повстанської боротьби українського народу проти окупантів« (6 сторін, циклостиль, 1947);
9) Заклик до населення України в справі збирання обвинувачувальних матеріялів на большевицьких злочинців (Підпис »Українські повстанці«);
10) До насильно вивожуваних на Сибір і на большевицькі каторжні роботи (Підпис: »Українські повстанці«);
11) Інші летючки закликають протиставитися колонізаторській політиці московських окупантів, т. зв. добровільному переселюванню у східні області, або прямо закликають: »Українці з Східніх Областей! Годі довше терпіти покірно ярмо і батіг окупанта!« (підпис — Українські революціонери«);
Або летючка з 1951 р.: »Громадяни України! Піднимайтеся на боротьбу!« (Підпис: »Українські революціонери«);

(Закінчення буде)

Я. ГАЙВАС

ГОВОРИТЬ ІСТОРІЯ...

(Закінчення, 2)

Сьогодні не всі соціяльно-економічні постуляти УГВР нас задоволяли б. Одні з них неуточнені як слід, інші можуть викликати заперечення, як, наприклад, »забезпечення вільної форми трудового землекористування« для селян, що є, якщо його розуміти дослівно, великим відскоком від виразного революційного й єдино реального постуляту »вся земля селянам без викупу«; або зведення приватної індустрії тільки до мінімальних підприємств, коли сучасний досвід вчить, що в здоровій господарській системі мусить бути місце і для широкої індивідуальної ініціятиви; алеж ідеться про економічну програму, а ця завжди еволюціонує відповідно до потреб і існуючих умов. Все ж таки, соціяльно-економічна програма УГВР з 1944 року відбиває шукання за найкращими формами соціяльної структури й економіки, а не прив'язання до будь-яких доґматичних настанов. І в цьому є її основна сила.

»4. УГВР приймає для об'єднання національно-визвольних українських сил у боротьбі за УССД таку політичну соціяльну плятформу:

а) забезпечення народно-демократичного способу визнання політичного устрою в українській державі шляхом загального народнього представництва,

б) забезпечення свободи думки, світогляду й віри,

в) забезпечення розвитку української національної культури,

г) забезпечення справедливого соціяльного ладу в українській державі без клясового визиску і гноблення,

ґ) забезпечення справжньої законности в українській державі і рівности всіх громадян перед законом,

д) забезпечення громадянських прав усім національним меншостям на Україні,

е) забезпечення права рівних спроможностей на освіту для всіх громадян,

є) забезпечення у трудовій господарській діяльності для всіх громадян вільної ініціятиви, реґульованої вимогами й потребами цілости нації,

ж) забезпечення вільної форми трудового землекористування з визначенням мінімальних і максимальних розмірів для індивідуального землекористування,

з) удержавлення основних природних багатств країни: землі, лісу, вод і підземних скарбів з передачею рільних земель у постійне користування трудовим хліборобським господарствам,

и) усуспільнення важкої індустрії і важкого транспорту, передача кооперативним об'єднанням легкої і харчевої індустрії, право широкого вільного кооперування дрібних продуцентів,

і) забезпечення вільної торгівлі в унормованих законодавством межах,

ї) забезпечення вільного розвитку ремесла та права на творення індивідуальних ремісничих варстатів і підприємств,

й) забезпечення права на вільну працю для фізичних та розумових працівників і забезпечення охорони інтересів робітництва соціяльним законодавством«.

Тільки революційними методами

УГВР покликала до життя очевидна й виключна потреба мати загальний координаційний і провідний чинник всенародньої боротьби, яка тоді відбувалася в Україні й саме в той час бурхливо поширювалася й прибирала щораз масовіші форми. УГВР стала Керівним органом тієї боротьби й вона мусіла не тільки її вести, але і обґрунтувати для народу. У всіх своїх документах і з'ясуваннях УГВР визнає революційний шлях, як єдиний, що веде до остаточної цілі. І тому в усіх дослівно документах УГВР та в усіх писаннях індивідуальних авторів, членів УГВР, відбивається, власне, ця постава.

Вже перша точка Устрою УГВР каже: »УГВР — це верховний орган українського народу в його революційно-визвольній боротьбі за УССД«. Так само в Універсалі УГВР сказано: »Український Народе! Революційним зривом, зброєю своїх найкращих синів Ти здвигнув у 1917-18 рр. на руїнах тогочасних імперіялізмів, що Тебе віками поневолювали, ХРАМ Волі — Українську Державу!..« »Наш шлях — революційно-визвольна боротьба проти всіх займанців і гнобителів українського народу«.

У слід за цим автор Радович М. В. у великій статті »У спільному революційно-визвольному всеукраїнському фронті боротьби« каже: »Одночасно цей процес кристалізації революційно-визвольних сил та об'єднування довкола них широких мас проводився в парі з ліквідацією в умовах краєвої окупантської дійсности всіх тих політичних середовищ та груп, що обманювали себе надією про можливість половинчатих чи компромісових розв'язок і спекулянтської тактики щодо німецьких загарбників. В ім'я історичної правди треба ствердити, що тільки одиноким українським революційно-самостійницьким табором була дана в той час отверта, явно неґативна відповідь на німецькі намагання голодом заморити Україну та вимордувати до решти її працездатний елемент«.

Інший автор, Настасин І. М., пише у своїй статті під кінець 1945 року п. з. »В умовах нової дійсности«: »Єдиним шляхом, на який міг вступити народ, що шанує свою гідність і прагне до повноти свого національного життя, було — ввійти як самостійний підмет у нову політичну та мілітарну розгру. Український народ вибрав цей шлях і вийшов на політичну арену як самостійний, від ніякої чужої сили незалежний чинник, що було рівнозначне зі вступленням на шлях затяжної революційно-визвольної боротьби«.

Українські революціонери, які несли на собі тягар відповідальности за розвиток подій та за їхні наслідки, бачили революційний шлях боротьби як єдиний, раціонально оправданий і доцільний в існуючих умовах нової совєтської дійсности, так само як він був єдиним доцільним в часі гітлерівської окупації. Перспектива десятків років з того часу дає можливість побачити в повному обсязі правильність тих позицій, але тодішні відповідальні діячі ще раз і ще раз поверталися до тієї проблеми, дискутували її і вияснювали. В згаданій статті Настасина точно і без будь-яких сумнівів та приховувань ця проблема з'ясована. Не поминено також справи жертв, які тягне за собою кожна боротьба. Жертви, неймовірно важкі й болючі падали кожного дня й кожної години. Падали не тільки численні відомі й невідомі революціонери, але найближчі друзі й приятелі, члени сім'ї. Смерть не раз нищила цілі родини. Та й ті, які очолювали боротьбу, знали, що їхня доля така сама, що їм, як усім іншим, судилося:

»Витривать, витривать, брате у боротьбі,
Чотири ґранати для ката, а п'ята собі!«

І тому з тим більшим подивом треба оцінювати просту й щиру, без зерна штучности й екзальтації поставу, яку вони виявляли на кожному кроці. Ось як пише про те Настасин, один із незчисленних безіменних бійців і провідників, який впав в обороні рідної землі:

»Про доцільність революційно-визвольної боротьби українського народу можуть рішати тільки наступні основні моменти:

1. Чи ідея, за яку бореться український народ, справедлива, переконлива і проґресивна.
2. Наскільки революційна боротьба дає ґарантію на існування нації і хоронить народ від винищення.
3. Чи революційна боротьба конечна для здійснення національно-визвольної концепції.

Про переконливість, справедливість і проґресивність ідеї, за яку бореться український народ, не доводиться багато говорити, бо про це була вже мова на іншому місці. Це ідея побудови Української Самостійної Соборної Держави на українських етнографічних землях. Ніхто не може заперечувати народові права, яке йому на підставі природного закону належить і яке ні в чому не нарушує прав інших народів, хіба що сам народ цього права на державу добровільно зрікається. Український народ доказав упродовж свого історичного буття, що ідея державности йому дорога. За цю ідею він боровся і до сьогодні боронить її від ворожої аґресії.

У відповідь на питання, наскільки революційна боротьба ґарантує існування нації, вийдемо від основного ствердження, що *капітуляція перед більшовицькою Москвою рівнозначна з самогубством українського народу*. Факти недавнього минулого нехай за себе говорять. Коли український народ, придавлений більшовицькою Москвою, послабив свою революційно-визвольну боротьбу проти неї 1922 р., більшовицька Москва за неповних двадцять років панування в Україні винищила голодом, розстрілами й засланнями коло дев'ять мільйонів українського

населення, обезголовила український народ, винищуючи всі його провідні кадри. Вона довела до того, що — коли б не була розгорілася нова світова війна — український народ, як народ у сьогоднішньому соціологічному розумінні, а не в понятті безобразної маси — після ще кількох десятків років більшовицького поневолення, був би перестав існувати як відрубна одиниця. Жертви українського народу в роках цілої першої світової війни й у роках революції, коли ввесь народ активно та з великою натугою боровся за свою державу, неспівзвучні з мільйоновими жертвами у час послаблення самої боротьби. Питаємо, котрий з народів, з німецьким включно, мав дев'ять мільйонів трупів на фронтах за час обох світових воєн? Більшовицька Москва натомість вимордувала стільки українців за час сімнадцяти років миру.

На підставі статистичних даних, гітлерівська Німеччина вимордувала біля п'ять мільйонів жидівського мирного населення. Питаємо, чи жидівський народ мав би такі втрати, коли б був поставив організований спротив і боровся за своє фізичне існування?

Та найкращим доказом того, наскільки революційна боротьба зберігає існування нації, є роки німецької окупації України. Найбільші втрати матеріяльні й у людях поніс український народ на тих теренах, на яких у самих початках не боронився від грабежу, насильства, вивозів, арештів і розстрілів. Не хочемо йти в дальше минуле та згадувати, скільки соток тисяч козацтва й українського населення винищила давня царська Москва в час миру, коли Україна послаблювала та припиняла боротьбу з Москвою.

Зрештою, доцільність революційної боротьби українського народу перерішується незмінними й рішучими плянами більшовицької Москви: *знищити фізично український народ.* Тому питання буде звучати: *чи український народ вже сьогодні має себе підпорядкувати більшовицькій Москві та дозволити себе винищити без якогонебудь спротиву, чи революційно-визвольною безкомпромісовою боротьбою так довго надщерблювати й послаблювати силу більшовицької системи, аж доки більшовицька Москва не розкладеться всередині й не впаде під ударами революційних сил усіх поневолених народів. Кожний, шануючий свою національну честь, народ вибирає боротьбу й тому більшовицька Москва не буде святкувати тріюмфу в Україні.*

При аналізі доцільности революційно-визвольної боротьби не вільно забувати ще таких моментів: у кожній боротьбі є жертви, але кожна боротьба духово й морально цементує народ. Вона його загартовує і робить відпорним на чужі розкладові впливи, вона хоронить його від деморалізації, словом — *виковує міцного духа народу й формує його душу, без чого існування нації неможливе.* Вона вкінці — і цього не слід забувати — послаблює противника, надщерблює його сили, зриває маску з його обличчя й обезцінює його та викриває перед очима цілого світу.

Тому революційно-визвольна боротьба українського народу не лише доцільна, але вона — тверда конечність«.

Як бачимо, всупереч твердженням українського опортуністичного світу, провідники українського революційного визвольного руху не лише враховували жертви народу в боротьбі, але йшли на них тільки в обличчі очевидної конечности.

Це, очевидно, немає нічого спільного з т. зв. теорією перманентної революції. Українські націоналісти саме в часі Другої світової війни на кожному кроці не лише підкреслювали потребу органічної розбудови цілого національного життя, але вони для цього присвятили велику частину своїх сил. На кожному життєвому відтинку, як це навіть показує обговорюваний тут збірник, вони дбали за церкву й школу, за піднесення культурного рівня українських народніх мас та за їх матеріяльний добробут.

За єдиний фронт боротьби

Національно-революційне підпілля в добі Другої світової війни виразно бачило потребу включення народу як цілости, всіх його політичних і соціяльних елементів в загальні визвольні акції. Визволення народу — це не завдання однієї кляси чи соціяльної групи, а тим більше організованого політичного табору, але це завдання цілого народу. Тільки цілий народ спосібний своїми зусиллями осягнути ту найвищу для нього ціль, якою є побудова власної держави. Тому де тільки можна було, там підкреслювано принцип загально-національної консолідації, консолідації на базі спільної боротьби. В сконсолідованому фронті визвольної боротьби є місце для кожного і завданням кожного є виконувати в ньому свій обов'язок. Обов'язки ці такі різнорідні, як різнорідне й багате є життя. Питання національної консолідації в умовах Другої світової війни і в роках після неї, доки ще тривала збройна боротьба УПА й націоналістичного підпілля, поставлене в писаннях тогочасних авторів виразно й так же виразно подані відповіді на нього. У статті Настасина так сказано про це:

»Як міцно було проведено в низах консолідацію українських народніх мас, хай послужить ствердження самого факту, що ті українські групи, які хотіли проводити свою власну диверсійну роботу, були з місця викинені з українського життя, не знаходили жодного опертя в українському народі й тому розпачливо шукали підтримки в чужих імперіялістичних силах, які старалися їх як своє знаряддя зберігати при житті. В періоді, коли в Україні змінялися окупанти й на місце німецьких приходили більшовицько-московські імперіялісти, органічний процес консолідації самостійницьких сил українського народу, проведений у низах, знайшов своє оформлення і завершення в покликанні до життя українським народом найвищого органу влади й керівництва — Української Головної Визвольної Ради (УГВР).

Завершення консолідації в створенні УГВР було наскрізь природним і відповідало дійсному станові та укладові внутрішніх політичних сил на всіх землях України. З утечею німців з України потягнулися за ними й усі ті українські політичні недобитки, які на українських землях хотіли рости й утримуватися при помочі ворожої імперіялістичної сили. По них сьогодні на українських землях і сліду не залишилося. Ті ідейні одиниці, які були збаламучені своїми попередніми вожаками, залишаючись на українських землях, включили себе в єдиний революційний самостійницький фронт боротьби українського народу й підпорядкувалися революційному проводові та владі України — Українській Головній Визвольній Раді«.

В цьому місці треба ще раз підкреслити, що йдеться про останній період Другої світової війни та роки й місяці зразу після неї, коли в українській дійсності в Краю панував революційний фронт ОУНб-УПА-УГВР. Діюча так само в підпіллі ОУНм тільки частину своїх сил призначила для безпосередньої збройної боротьби, в тому і в системі УПА, а другу частину, згідно зі своїми плянами, скерувала на проникання на терени всієї України та поза нею в цілому Совєтському Союзі, та взагалі поза залізною заслоною. Ще заки постала УГВР, ОУНм і співзвучні з нею елементи довели до злиття створеної в Києві 1941 року Української Національної Ради зі створеною у Львові в тому самому році, але на місяці раніше Української Національної Ради й Української Народної Ради Закарпатської України в одну Всеукраїнську Національну Раду, очолену її Головою, київським проф. Миколою Величківським, і почесним Головою Митрополитом Андреєм Шептицьким. Спроби розв'язати проблему двох верховних формацій з тими самими завданнями — Всеукраїнської Національної Ради й Української Головної Визвольної Ради — до успіху не довели.

Російська проблема у визвольній боротьбі поневолених в СССР народів

Під час Другої світової війни російський народ творив більше ніж половину населення СССР. За совєтського режиму процес русифікації неросійських народів на терені СССР був сильніший, як за царських часів. Крім цього совєтські млини смерти скоріше й більш інтенсивно винищували біологічний стан народу й підривали його життєву динаміку головно серед поневолених народів, а значно менше серед російського народу. Наслідок того був такий очевидний, що сьогодні навіть офіційні статистичні дані СССР показують наглядно, як одні народи маліли, або пиняво росли й розвивалися біологічно, а як російський народ при кожному переписі населення виявляв буйний зріст. Спочатку це навіть було пунктом гордости большевиків і їхніх русотяпських союзників, а коли ту статистику почали читати та коментувати в світі як очевидний доказ ґеноциду, як принцип совєтської національностевої політики, відтоді Москва старається якось приховувати ту жахливу мову цифр. За десятки років совєтської влади український народ стоїть майже непорушно на 37 мільйонах українців, а число українців в Україні, які вживають свою матірню мову, при кожному переписі падало.

Та не тільки це було базою домінуючих впливів російського народу в СССР. Російський елемент був і є абсолютно панівним чинником в СССР в кожній галузі життя; в політичній та духово-культурній ще більше як у цифровому відношенні. Хто переїздив границю СССР на будь-якому пограничному пункті, той зразу помічував російський чинник як пануючий. В кожному відношенні це яскраво падає в очі навіть тим відвідувачам СССР, які зовсім не наставлені критично до совєтської системи. Панування російського народу в СССР з року в рік

росте, протилежно до національних визвольних течій у світі. Сучасні рухи національного й соціяльного визволення неначе зупинилися на кордоні »червоного раю«. Очевидно, це тільки сповидно і під немилосердним тиском московського центру, бо все нове й народне загнане ним у підземелля. Наприклад, сьогодні вже ніхто не почує, щоб маршуючий відділ »доблесних« червоноармійців заспівав українську пісню в українському селі, чи місті. Колись ще до Другої світової війни часто бувало, що командуючий старшина казав заспівати українську пісню. Тепер це був би державний злочин, »петлюрівщина« чи »бандерівщина«.

Тотальне панування російськости й російського на теренах поневолених народів зовсім не усуває факту, що совєтський режим у багатьох відношеннях переслідує різні російські елементи, знищує різні характеристичні російські цінності і своїх російських противників. Це бо типове для всякого клясового режиму. Колись при царях бояри, чи взагалі частина родової аристократії, багатії і бюрократи йшли наступом на селян, робітників, трудову інтеліґенцію, намагаючись їх запрягти до свого воза. Сьогодні діється те саме, тільки з другого боку: замість аристократії — є члени компартії, замість багатіїв — є різні непартійні професіонали, а бюрократія переписала своє гасло з »царя, віри і отечества« на »партію, 'безпартійних большевиків' і 'робітничий інтернаціоналізм'«. Значить, змінилася тільки форма й вивіска, а суть залишилася та сама — російська.

Якщо дивитися на російську проблему в боротьбі поневолених Росією народів з тієї правильної точки зору, тоді вона прибирає реальні форми, стає більш зрозумілою і наближується до розв'язки. Проблема ця була, очевидно, у центрі уваги провідного елементу нашої визвольної боротьби під час Другої світової війни. Власне розглядові тієї проблеми присвячена талановита, хоч вельми дискусійна, сповнена недодуманих до кінця тверджень і тез стаття Йосипа Позичанюка—Д. Шахая п. з. »Тактика щодо російського народу«.

Позичанюк-Шахай, продукт совєтського довкілля, талановитий письменник і публіцист, який знайшов свій закономірний шлях в рядах українських націоналістів-революціонерів. Сміливий у своєму думанні та у вислові своїх думок, хоробрий на полі бою з совєтськими аґресорами, він пером і зброєю виконував чесно свій обов'язок аж до своєї смерти на полі бою.

Талановито й динамічно написана стаття є вельми ілюстраційна для тодішньої, фактично початкової фази дискусій на тему російської проблеми. В тій статті, побіч блискучих і правильних помічень та пропозицій, є й такі, що не витримують критики, які час, життєвий досвід та холодна, речева аналіза рішуче відкинули. Але вже в тій початковій фазі дискусії над тією проблемою серед національно-революційних керівних кіл нашого суспільства було ясно, що ядром російської проблеми для нас, як і для всіх інших поневолених народів, є відділити совєтський народ від совєтського режиму й поставити його проти режиму. Російський народ є не лише домінуючим, правлячим елементом в СССР, але він є його основною, порушуючою і організуючою силою.

Поставити принаймні частину тієї сили проти совєтської системи й російського імперіялізму взагалі було б великою перемогою для всіх тих, які борються з нею. Позичанюк-Шахай з'ясовує це так:

»Ворога б'ють його ж методами та його зброєю. Отже на боротьбу з цим (совєтським) режимом ми мусимо змобілізувати російський народ. Нам важно роз'єднати народ і партію і чим сильніше, тим краще. Важливо, щоб російський народ був бодай пасивно по боці тих народів, які боротимуться за незалежність. Ідеал же — досягти співдії за повалення большевизму. Не в боротьбі за українську державу, а в боротьбі за повалення большевизму«.

В тому короткому вступі виразно відбито загальне положення і політичні погляди доби Другої світової війни. Хоч Рузвельт і Черчіль уже були проголосили Атлянтійською хартією право всіх народів нашої землі на державну суверенність, але тоді ще ніхто не думав, що незабаром після тієї війни почнеться одно з найбільших зрушень людської історії — доба національно-визвольних революцій і перебудови світу на національному принципі. І тому не диво, що на іншому місці Позичанюк-Шахай каже:

»Найдосконаліша й найсильніша зброя большевизму — теорія клясової боротьби — мусить бути повернена проти них самих. Тим більше, що це дуже гнучка й зручна теорія, яка криє в собі невичерпані можливості«.

З того його твердження виростає цілий ряд думок, які на сьогодні заперечило життя. Світ уже залишив за собою теорію клясової боротьби в її марксо-ленінському розумінні. Клясове протиставлення й клясові конфлікти, які були оправдані в добі індустріяльної революції і після неї, сьогодні втратили своє соціяльне підґрунтя, перестали визначувати головну течію суспільного розвитку. Побудована на клясовому принципі совєтська система десять і більше разів здала свій іспит незрілости й непридатности та уступає місце ідеї вільних і рівних націй, з яких кожна творить свій лад і свою систему відповідно до своїх потреб, склонностей, можливостей. Клясова теорія виявила себе знаменитим інструментом для руйнування, для розбивання не лише суспільного ладу, але й самого суспільства, а побудована на ній дійсність — це хронічна недуга, з якої єдиний вихід — це її повне заперечення.

Позичанюк-Шахай правильно каже: »Не треба забувати, що справжній глибокий націоналізм, у нашому розумінні, широким масам російського народу не властивий«. Так, це відповідає правді. Прокляття імперіялізму так глибоко закорінилося в російському народі, що навіть сучасні вільнодумні дисиденти не в силі піти з духом часу, зрозуміти нашу добу національного визволення, але в глибині душі мріють про »єдину-неділіму«, та взагалі думають єдинонеділимськими теоріями.

І тому ключ до розв'язки російської проблеми є в прийнятті російськими революціонерами, дисидентськими й взагалі вільнолюбними елементами ідеї вільних і рівних націй, ідеї універсального націоналізму.

Без того увесь »антибольшевизм« буде тільки черговою ширмою для російського імперіялізму, буде тільки боротьбою за »зміну варти«, за зміну владної системи внутрі російської імперії, а не звільнення всіх народів та всіх людей.

На шляху до універсального націоналізму

В духово-ідеологічній площині УГВР мала перед собою потрійне завдання: насамперед з'ясувати й передати переконливо українському народові свої цілі, як цілі самого народу й на тій підставі закликати його до всенародньої боротьби у вийнятково важких умовах та провадити його у тій боротьбі. Це завдання в основному сповняв український націоналізм. Тільки ж український націоналізм, як кожен духовий і суспільно-політичний рух, не стоїть на місці. У кожному відношенні він є у стані постійного розвитку, в русі вперед. Він іде із життям народу та зі загальним розвитком у світі. І тому на кожному новому етапі він мусить наголошувати найактуальніші потреби того етапу та пов'язувати їх в один нерозривний ланцюг, в систему, що веде до здійснення головної цілі — до відбудови власної суверенної держави. І тому як в офіційних документах УГВР, так і в писаннях поодиноких авторів тієї формації слідне намагання з нової висоти бачити дотеперішні проблеми. Як звичайно буває, одні розв'язки виявляються в майбутньому тривалими й стануть постійним вкладом в духовий зміст і в дійову практику визвольних процесів, другі ж не витримають проби часу. Але раніше чи пізніше виявиться маґістральна течія, яка стане основою і річищем, яким піде все інше. Чим раніше та маґістральна течія виявиться і буде зформульована та розпрацьована, тим корисніше для дальших визвольних зусиль.

Друге завдання — це пов'язати визвольну боротьбу свого народу з боротьбою інших національних колективів, які так само протиставляться Совєтському Союзові і своє майбутнє будують на його розвалі. Визвольна боротьба українського народу — це не відірване явище в Совєтському Союзі та в системі совєтських сателітів. Це одна з ланок великого визвольного процесу, який проявляється в кожному народі, тільки в одного він зріліший і міцніший, а в другого в більш початковій стадії. З тими всіма народами український народ творить один національно-визвольний фронт. Фронт цей пов'язаний не тільки фактом спільної боротьби проти російського імперіялізму й большевизму, але також спільною творчою ціллю всіх його складових частин. Тією ціллю є відбудова власних національних держав як єдиної плятформи, на якій повністю можуть розвинутися всі сили кожного народу.

Свідомість тієї потреби завжди існувала в українському визвольному процесі. В часі Визвольних змагань 1917-20 років власне в Києві відбувся конґрес народів, які донедавна входили в склад царської імперії. Між двома світовими війнами ідея співпраці поневолених народів СССР була реалізована різними засобами, а під час Другої світової війни ті самі люди, які 1944 року створили УГВР, майже на рік раніше створили Антибольшевицький Бльок Народів — АБН.

Третім не менш важливим завданням є протиставити фальшивій доктрині комунізму, світові і ладові, твореному на силу Москвою і большевизмом, новий кращий лад, себто дати таку духову й суспільно-політичну систему, яка відповідала б потребам усіх народів, виростала б з життєвих умов і духу доби та забезпечувала б народам і людині максимальне задоволення її потреб у цих умовах.

Саме ті завдання так в практичній дії, як і в теоретичній площині в часі Другої світової війни стояли в центрі нашого життя.

В »Універсалі« УГВР сказано про це: »Гряде доба Національних Визвольних Революцій. Поневолені народи Сходу і Заходу в своїй безперервній революційній боротьбі ждуть хвилини, щоб на руїнах ворожих їм імперіялізмів побудувати нове вільне життя«. Значить усі народи без огляду на раси й континенти, де вони живуть, прагнуть до того самого: до побудови власних суверенних, від нікого незалежних держав. Бажання це — універсальне, воно виростає зі загального прагнення усіх народів і підтримане тим самим універсальним законом — прагненням свободи для повного розвитку своїх сил і спроможностей.

Радович М. В. у статті »У спільному революційно-визвольному всеукраїнському фронті боротьби«, поміщеній в тому самому числі »Вісника« Президії УГВР, пише:

»Історія вчить, що кожна реакційна інтернаціонально-політична доктрина, яка виходить поза націю, веде на практиці до надмірного розросту одного народу коштом другого. Це прямий шлях до імперіялізму й до поневолення. Не важно, якими ширмами оці понаднаціональні імперіялістичні концепції були б прикривані, — вони ведуть завжди до неґації, а відтак до повного знищення менших народів. А тим часом глузд історії не полягає в тому, щоб коштом надмірного розросту одного народу, чи радше одної панівної кліки (бо звичайно до кліки глитаїв на народній шкурі зводиться кожний імперіялізм), загибав інший. Суть суспільного проґресу якнайкращої ідеї людства — це гармонійний розвиток усіх народів. Тому прямим висновком з того була наша концепція перебудови Сходу на нових принципах, на принципах права кожного народу на власну державу на його етнографічних територіях. В упертій роз'яснювальній акції українські націоналісти-самостійники розкрили нещадно всі большевицькі фрази про визволення, з якими большевицька кліка просунулась на Захід«.

Теоретичні писання послідовників визвольно-революційної боротьби українського народу точку за точкою опрацьовують і вияснюють поодинокі питання, які виникли в часі Другої світової війни. Таким чином вони послідовно будують виразну й ясну доктрину, яка є не лише вкладом у розвиток української політичної думки, але й важливим арґументом для практичної діяльности. Та доктрина багато в дечому випереджує різні спроби різних авторів, які тепер намагаються »відкривати Америку« й пробують з'ясувати на свій лад те, що вже перед ними було з'ясовано краще й повніше, істотніше та правдивіше та ще й до того в умовах збройної боротьби, в бункрі, чи на постою. Саме тим писання, що їх тепер публікує »Літопис УПА«, мають неоцінену вартість. Вони бо не тільки відбивають погляди тих, що до останнього від-

диху боронили рідної землі, але й виставляють виразні віхи на майбутнє. У світлі цих писань різні писання »теоретиків еволюції визвольної боротьби«, як протиставлення її революційним формам, чи шукання можливостей дорогою лібералізації російського імперіялізму й поневолення добитися до власної держави, є *припізненим блуканням розгублених одиниць*. Той період, що вони тепер хотіли б знову творити, вже далеко поза нами. Ми пізнали, що революція, як і еволюція — це тільки два етапи, дві різні форми визвольної боротьби й кожен з них має свій час і свої умови, і одного одним заступити не можна. Вони себе доповнюють, вони творять нероздільне ціле й визвольна боротьба жодного народу не могла б позбутися однієї з тих форм, бо тим вона себе тільки обезкровила б і ослабила.

Накінець ще хочеться зацитувати зі статті О. Бродового »До генези українсько-німецької війни 1941-1944 років«:

»В роки останнього світового зведення порахунків стояла Україна в аванґарді походу загальнолюдських ідеалів. На українській землі найшли могилу доктриною надумані способи творити »новий« німецький лад. Прийшла нова дійсність. І тепер стинається кров у жилах на думку, якою була б визвольна ідея та на які небезпеки фізичного знищення був би наражений український народ, коли б Україна пішла була на шалені підшепти »валенродів« та вдалася в »політичну гру« з німцями«.

Довгий шлях революційної визвольної боротьби українського народу, а зокрема його відтинок під час Другої світової війни, навчив нас, наших сусідів, а ще більше наших ворогів: питання відбудови української держави — це не теоретична проблема, ані не видумка більшої чи меншої групи людей. Відбудова української держави — це закономірний розвиток українського народу, його прагнень і потреб. Це його визріння до пункту, на якому він станув в одній лаві побіч всіх інших передових і зрілих народів світу. І немає сили в світі, що спинила б його на шляху до осягнення тієї мети. Всяка сила, навіть найбільша, може тільки на якийсь час пригамувати здійснення наших державницьких прагнень, але усунути їх з лиця землі, вирвати зі життя — ніяка сила не зможе.

Українська людина під час Другої світової війни показала, що вона стоїть на висоті тих найбільших завдань, яким є відбудова власної держави. Українська людина в рядах бійців УПА, в підпіллю, в організаційній роботі, на адміністраційних постах і всюди, де їй прийшлося сповнювати свій обов'язок, виконала той обов'язок уміло й чесно до кінця. Українська людина у найбільш складних умовах життя і боротьби не загубила історичної перспективи, не розгубилася, але навпаки — виразно і ясно усвідомила собі умови, в яких її прийшлося боротися, і той світ, за який вона боролася та який вона хотіла створити.

МАТЕРІЯЛИ Й ДОКУМЕНТИ З ПОНЕВОЛЕНОЇ УКРАЇНИ

ХРОНОЛОГІЧНЕ ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ПЕРЕСЛІДУВАНЬ (1980)

1980 і 1981 роки не різнилися в підсовєтській Україні практично нічим від попередніх років. Хоча в Мадріді відбувалася під час 1981 року конференція представників европейських держав (США і Канади), співавторів Гельсінських умов з 1975 року, на якій ці представники займалися переглядом виконности цих умов їхніми авторами, в підсовєтській Україні переслідування відбувалися безперервно. Велику частину даних про переслідування ми вже подали, але зараз, користаючи з »Вісників Репресій в Україні« та з інших публікацій, ми ще раз подаємо в хронологічному порядку короткі дані про ці репресії, щоб читачі нашого журналу могли мати по змозі найповніші інформації про стан в Україні під московсько-большевицькою займанщиною.

*

У березні 1980 року в м. Червонограді (Львівської обл. заарештовано лікаря-дентиста *Степана ХМАРУ* в одній справі з киянами *Віталієм* та *Олександром ШЕВЧЕНКАМИ*. Йому також пред'явлено звинувачення за ст. 62 ч. 1 КК УССР. Наприкінці вересня слідство було закінчене, після чого Олександра Шевченка відвезли до Львова. Слідство вели начальник слідчого відділу Львівського КҐБ полковник Ганчук і слідчий Бойцов. У Львові О. Шевченко мав побачення з дружиною Лідією. Дружині В. Шевченка Марії слідчий Хромов також у Львові пропонував побачення з чоловіком, невідомо з якою метою.

Слідчий попередив Лідію Шевченко, щоб вона не брала грошей від Фонду допомоги політв'язням (»краще візьміть у нас«).

Е. ШАБАНОВ у березні 1980 року достроково був звільнений і повернувся до м. Білогорська (Крим). У березні звільнили також С. *МЕМЕТОВА*, але, оскільки він не був у Криму прописаний, він змушений був поселитися в м. Генічеську. У березні ж звільнено й *Гулізар ЮКУСОВУ*. Їй дозволяють що суботи бувати вдома у м. Саки.

12 червня в *Е. Шабанова* зроблено обшук у справі *О. ЛАБУТА*. Того самого дня відбувся обшук у засланні в ЯАССР у *М. ДЖЕМІЛЄВА*. 16 липня пройшла ще серія обшуків у справі О. Лабута в кримських татарів у Ташкенті й Ташкентській області.

31 березня співробітники КҐБ на чолі з підполковником Петрунем (це він застосовував фізичні методи до *СТУСА)* забрали *О. Шевченка* з Київської міської лікарні ч. 3, де він перебував з приводу загострення виразки дванадцятипалої кишки (при цьому зав. гастроентерологічним відділом Берьозкін підписав довідку, згідно з якою О. Шевченка виписано з лікарні за споживання спиртних напоїв). Його відвезли додому та зробили там обшук, який тривав від 12 до 24 години. Потім його привезли до КҐБ УССР, де Петрунь допитував його до 1 год. 55 хв., не складаючи протоколу. Після цього Шевченкові вручили постанову про арешт і посадили в одиночну камеру.

Під час щоденних тривалих допитів слідчий Н. І. Бойцов поводився дуже грубо. Не зважаючи на біль шлунка і хворе серце, медичної допомоги Шевченкові не подавали.

3 квітня, ведучи Шевченка з допиту, його раптом загнали до камери завбільшки 1,5×0,6 м. без вікон. Виводячи його з цього »мішка«, прапорщик пояснив: »Це — щоб ви подумали«.

5 квітня наприкінці допиту в Шевченка стався серцевий приступ, він знепритомнів. »Швидка допомога« констатувала приступ стенокардії, заборонили рухатися, Шевченко подав заяву з проханням допитувати його в постелі (його втомлювали навіть рухи руки від миски до рота). Проте вже з 8 квітня його знову почали водити на допити на 3-ій поверх. На прохання перевести з одиночної камери та призначити дієтичне харчування теж відмовили.

10 квітня в заяві прокуророві УССР Шевченко поскаржився на брутальні методи слідства. Заяву повернув йому Бойцов зі словами: »Вважайте! Посієш вітер — пожнеш бурю!« Після цього О. Шевченко почав давати покази і підписувати такі формулювання відповідей, які пропонував слідчий Бойцов.

Олександра Шевченка звинувачували в усній пропаґанді (свідки Баланюк, Михайлець і Трояк), у збиранні матеріялів для »Українського вісника« та передаванні їх *С. ХМАРІ*, зокрема, біографії і віршів *А. ЛУПИНОСА* — свідки Могильний і подружжя Соловей; фотознімків стрілецьких могил з Янівського цвинтаря у Львові; у зберіганні вірша Могильного »Лякано нас Сталіним«, розповсюдженні праці *І. ДЗЮБИ* тощо.

Трояк показав, що О. Шевченко в розмовах з ним вів »антисовєтську аґітацію і пропаґанду« та втягав його »в цю справу«.

Баланюк (учитель української мови з Вінниці, познайомився з О. Шевченком у 1975 році біля букіністичної крамниці, востаннє бачився в 1976 році) свідчив, що Шевченко висловлював »націоналістичні й шовіністичні погляди« в розмові з ним.

Будний (шофер зі Львова) свідчив, що фотоплівку з ч. 9 »Українського вісника« йому дав Наконечний. Що було на плівці, Будний не знав.

Наконечний (продавець художніх виробів зі Львова) свідчив, що О. Шевченко »насильно давав йому читати роботи І. Дзюби, а також передав йому через Людмилу Миколаївну Романюк пакунок для передачі Хмарі.

Могильний свідчив, що О. Шевченко й він узяли від О. Мешко »Меморандум № 1« Української Гельсінської групи, та що Могильний переклав його, а О. Шевченко відредаґував і відвіз до Москви П. Григоренкові.

Михайлець свідчив, що О. Шевченко виступав за відокремлення України від СССР, вів антисовєтську пропаґанду, приносив до нього на зберігання антисовєтські документи, не визнавав совєтських свят, не ходив на демонстрації та хотів використати його, Михайлеця, »для своєї мети«. Суд зняв покази Михайлеця як упереджені після того, як дружина О. Шевченка, Лідія, сказала, що цей свідок домагався її, шанта-

жуючи тим, що »погубить« її чоловіка, а також навела як речовий доказ фотокопію анонімного листа Михайлеця до неї.

Прокурор пропонував для О. Шевченка таке саме покарання, як і для *В. ШЕВЧЕНКА* — 6+3. Адвокати, не заперечуючи суті звинувачення, звертали увагу суду на пом'якшувальні обставини. Так, Ліпкус відзначив добру характеристику з місця роботи О. Шевченка та його »важкий сімейний стан«, що, на його думку, сприяло антисовєтській діяльності.

Враховуючи визнання своєї провини (О. Шевченко всіляко засуджував свою діяльність і своїх подільників також), суд пом'якшив його вирок — *5 років таборів суворого режиму і 3 роки заслання.*

О. Шевченко має двох дочок: Мечиславу (1976 р. нар.) та Ярославу (1973 р. нар.).

Перший обшук у цій справі відбувся 19 березня у Будного, потім 29 березня — у Наконечного і 31 березня — у С. Хмари, В. Шевченка, О. Шевченка, Солов'я і Могильного.

12 травня 1980 р. на вулиці в м. Умані Черкаської обл. заарештовано члена офіційно зареєстрованої громади ЄХБ *Володимира КИШКУНА.* Затримуючи, його побили. Його звинувачують за ст. 206 КК УССР (»хуліґанство«, він, буцімто, побив працівника КҐБ Пастушенка). Психіятрична експертиза в ПЛ м. Сміла визнала його відповідальним і 8 серпня 1980 року суд в Умані (суддя Гордієнко, прокурор Селецький) засудив його до 1 року таборів загального режиму. В. Кишкуна залишено в госпобслузі Черкаської тюрми. Він інвалід III групи (травма голови, наслідки менінґіту).

Родич В. Кишкуна, баптист *Костянтин ПУГАЧОВ* (Москва) звернувся до Християнського комітету захисту прав віруючих з проханням оборонити В. Кишкуна. 3 липня у Пугачова було зроблено обшук. Вилучено друкарську машинку, папір, машинописний текст »Нагірної проповіді« та інші духовні тексти.

21 травня 1980 року суд в Коломиї Івано-Франківської обл. проголосив вирок священикові *Миронові САС-ЖУРАКІВСЬКОМУ* за ст. 196 КК УССР (»порушення паспортних правил«) — 2 роки таборів суворого режиму за відмову взяти совєтський пашпорт. Це — максимум за ст. 196 КК УССР (у відповідній ст. 198 КК РСФСР максимум 1 рік).

Батьки Мирона в 1939 році жили у Варшаві і мали польське громадянство. У травні 1942 року Миронового батька мобілізували до німецької армії, там він воював до квітня 1945 року, доки потрапив у полон. Його родину перевезли до Коломиї (це їхня батьківщина). В 1949 році, перед звільненням із полону *Миколі Сас-Жураківському* сказали, що коли він не подасть заяви про те, що в 1939 році жив у Коломиї (а отже за совєтським законом він громадянин СССР), то його після звільнення розлучать з родиною і вишлють до Німеччини. Він подав таку заяву і дружина, на його прохання, підтвердила це.

В 1975 році батько і син Сас-Жураківські написали до Президії Верховної Ради СССР заяву з проханням повернути їм німецьке громадянство. Такі заяви вони посилали пізніше ще кілька разів, але відповіді не одержали. Суд відмовився викликати за свідка Миронову матір

(його батько вже помер) і відмовився взяти з архіву документи про громадянство Сас-Жураківських.

Мирон Сас-Жураківський перебуває в таборі ИВ-301/81, с. Стрижавка Вінницької обл.

На початку червня 1980 року в с. Лукашеві Дніпропетровської обл. заарештовано колишнього політв'язня *Григорія Андрійовича ПРИХОДЬКА*. Його звинувачують за ст. 62 ч. 2 КК УССР. Г. Приходько — інженер (нар. 20 грудня 1937 р.), уже відбував покарання за цією статтею: заарештований уперше в 1973 р. в м. Калуґа, звільнений після закінчення 5-річного терміну в 1978 р. з Пермського табору № 36. Після звільнення його послали жити разом з матір'ю, де він працював у колгоспі та перебував під адміністративним наглядом. Весною 1980 року в нього робили обшук у справі *В. Калиниченка*. Приходькові інкримінують 6 його творів, які вилучили 12 березня 1981 р. в *Івана Сокульського*. Це рукописи, які в самвидаві не поширювалися і які він дав Сокульському як філологові для оцінки: 3 з них — художні оповідання, дві — публіцистичні (»Воля кохання« і »Виховане зло«) та одна, як визначає автор, теоретична праця (»Етнічна воля«). Г. Приходько тяжко хворіє, він перебував на диспансерному обліку, часто проходив стаціонарне лікування. За місяць перед арештом він щойно виписався з лікарні.

Мати Г. Приходька мешкає за адресою: 323122, Дніпропетровська обл., Синельниківський р-н, Варварівська с/рада, с. Лукашеве. Дружина Зоя Іванівна з дочкою (1970 р. нар.) живе в Калузі, її адреса: вул. Ціолковського, 34. Син від першого шлюбу Віталій (1965 р. нар.) мешкає за адресою: Ворошиловградська обл., м. Комунарськ, вул. Фрунзе, 82б, кв. 3.

13 червня 1980 р. заарештовано київського активіста руху за еміґрацію *Віктора Івановича ЯНЕНКА* (1953 р. нар.). Після двомісячної експертизи в ПЛ ім. Павлова в Києві його визнали відповідальним і перевели до тюрми. Йому пред'явлено звинувачення за ст. 194 КК УССР (»підробка документів«, буцімто він підробив виклик до університету для складання іспитів). Слідство вів В. П. Слободян. 1 вересня 1980 року нарсуд Ленінського р-ну м. Києва слухав справу В. Яненка. Звинувачення було пред'явлено вже за двома статтями (яка друга — невідомо). Головувала суддя Шевченко. Дружину з двомісячною дитиною і Яненкового друга Городецького силоміць вивели з судового залу. Суд постановив повернути справу для дослідування.

26 червня 1980 року Тернопільський міський суд засудив машиніста котельні *Ярослава Андрійовича СОКОЛА* (1941 р. нар.) до 1 р. таборів загального режиму за ст. 188-1 КК УССР (»опір працівникові міліції«). Його звинувачували в спротиві інспекторові ВВС м. Тернополя Р. М. Купчакові, який 3 квітня 1980 року розганяв молитовне зібрання п'ятдесятників (Я. Сокіл — п'ятдесятник). Доки вирок увійде в силу, Я. Сокола залишено на волі під підписку про невиїзд. Дружина Сокола з 4-ма дітьми мешкає за адресою: м. Тернопіль, вул. Загребельна, 12.

Одразу після арешту *Ростислава ГАЛЕЦЬКОГО* влітку 1980 року відбулася серія арештів одновірців, членів Церкви ВВАСД в різних кінцях Совєтського Союзу, зокрема на Україні.

16 липня 1980 року в Дніпропетровську, після обшуку в його хаті, заарештували *Петра КОВАЛЬЧУКА* (1927 р. нар.) і його сина Василя.

17 липня за розповсюдження »Відкритого листа ВЦ ВВАСД № 12« у Хмельницькій обл., заарештували *Марфу РЕВНЮК* (1917 р. нар.) і *Марію ГЕРАСИМЧУК* (1920 р. нар.).

20 липня 1980 року в м. Хмельницьку заарештовано *Олександра КАШИРИНА* (1923 р. нар.).

Вночі з 4 на 5 вересня 1980 року у Васильківському районі Київської обл. заарештували *Василя Давидовича ОСИПЕНКА* (1943 р. нар.). Адреса його родини: Київська обл., Васильківський р-н, с. Велика Салтанівка, хутір Хленча.

12-19 серпня 1980 року з перервами 15, 16 і 17 серпня (через хворобу підсудного) відбувався суд над *Миколою КРАЙНИКОМ*. Під час судового процесу кілька разів у нього була блювота. Перед судом він місяць пролежав у лікарні. М. Крайника звинувачували за ст.ст. 62 ч. 1 та 64 КК УССР. Свідків було понад 40 чол., переважно односельці. По справі мав проходити, крім Крайника, — *МАНДРИК* (із села Болехів, Івано-Франківської обл., нині неживий). Рік тому тіло *МАНДРИКА* привезли додому і сказали, що він під час відрядження покінчив життя самогубством, викинувшись з вікна якогось будинку. Про відрядження родина нічого не знала, перед смертю його справді не було вдома дві доби.

М. Крайник винним себе не визнав. У свідків склалося враження, що він із покійним Мандриком хотіли створити »Другий Український Національний Фронт«. В Крайника вилучено багато самвидавних матеріялів. Вирок: 7 р. ув'язнення в таборах суворого режиму і 3 р. заслання.

25 серпня 1980 року в м. Червонограді Львівської обл. заарештовано робітника-електрозварювальника *РОЗЛУЦЬКОГО Василя Семеновича*, нар. в 1935 р. в с. Вовче, Турківського р-ну, Львівської обл. У квітні ц. р. в нього КҐБ зробило обшук і вилучило рукопис його художньої прози »Карпатські повісті«. Після того він тихцем поїхав десь на заробітки. У день його повернення додому 25. 8. зробили повторний обшук, вилучили його віршові твори »Іван Мазепа« та »Коли минуло сорок« (рукописи були в одному примірнику і в самвидаві не поширювались), а його заарештували. Втретє зробили обшук 26 вересня — нічого не виявили. Яке звинувачення пред'явили Розлуцькому — дружини не повідомили. Його тримають у Львівській слідчій тюрмі.

Це — четвертий арешт Василя Розлуцького. Він уже відбув 13 років совєтських концтаборів. Вперше його засудили молодим хлопцем у післявоєнний, особливо жорстокий для Західньої України, час — нібито за підпал »з помсти«. Через 6 з половиною років його було амнестовано. Вдруге — за конфлікт з начальником прикордонної зони, коли справляли гуцульське весілля — відбув 3 з половиною роки. Втретє — за конфлікт з лікарською комісією, яка замість належної йому II групи інвалідности (каліцтво у вугільній шахті — пролом черепа, зламано

ключницю і троє ребер) дала III групу, а власті, відповідно, 3 роки за »хуліґанство«. Після судового вироку з нього зняли навіть III групу інвалідности на весь час ув'язнення.

22 вересня 1980 року двоє робітників-будівельників з Донецької обл. — *Аркадій СТЕПАНЧУК* (1945 р. нар.) і *Сергій КІСТ* (1956 р. нар.) — пробралися до Британського посольства в Москві, перелізши через 3-метрову стіну, і звернулися з проханням допомогти в еміґрації. Після розмови з дипломатами, вони вийшли з посольства, проте невдовзі їх затримали. С. Кіста після допиту було звільнено, однак після повернення додому його вигнали з роботи. А. Степанчука примусово госпіталізували в ПЛ (він уже перебував на психіятричному обліку після того, як він з такою самою метою намагався пробратися до Французького посольства в 1961 році).

В А. Степанчука дружина і 3 дітей, а в С. Кіста — дружина і 2 дітей.

В Київському міському суді 29 вересня — 2 жовтня 1980 року за зачиненими дверима розглядали судову справу члена Української Гельсінської групи *Василя СТУСА*. Головував суддя ФЕЩЕНКО, адвокат, якого підсудний не визнавав, був присутній на суді. Про початок суду ніхто з близьких не знав. 25 вересня дружина Стуса, *Валентина ПОПЕЛЮХ*, телефонічно зверталася до слідчого, майора КҐБ Селюка із запитом, чи ще не кінчається слідство. »Ні, все по-старому«, відповів Селюк, хоч до початку суду залишався один робочий день. І лише на останній день допитування свідків було викликано (нібито на допит у КҐБ) повістками Михайлину Коцюбинську, Світляну Кириченко і Валерію Андрієвську, від яких В. Попелюх довідалася, що вже закінчується суд над її чоловіком. В. Стусові інкриміновано: його лист із заслання до друзів у Києві, позов у справі зфабрикованого засуду *М.* Горбаля, листування з Христиною Бремер та доктором А. Г. Горбач (ФРН), листи до акад. А. Сахарова, Левка Лук'яненка та до П. Г. Григоренка. У матеріялах справи були тільки ксерокопії цих листів. Крім того, його звинувачували в усній аґітації і пропаґанді, що засвідчували свідки селища Матросове Магаданської обл., де В. Стус відбував заслання в 1977-1979 рр. Серед них були: начальник шахти, в якій працював політзасланець В. Стус (прізвище невідоме), зав. відділом кадрів Шаріков, кілька співмешканців Стуса по гуртожитку (один з них — Русов), медсестра з лікарні, де він лікувався після травми ніг, продавщиця з крамниці тощо. Всім їм після свідчень дозволили залишитися в залі, трьом названим вище свідкам, які або давали дуже високу оцінку В. Стусові (М. Коцюбинська), або відмовилися давати свідчення (С. Кириченко, яка заявила, що даватиме свідчення на тому суді, де Василь Стус буде звинувачувати, а не сидітиме на лаві підсудних) — їм не дозволили залишитися в залі. Не дозволили бути присутніми й нікому з родини або друзів В. Стуса, лише вирок змогли слухати його дружина, її сестра і давня товаришка Ріта Довгань. В. Стусові не дозволили виголосити останнє слово, не внесли до протоколу суду його скарги з приводу застосування тортур 8 (?) серпня 1980 року під час слідства. Вирок за звинуваченням у злочинах, передбачених ст. 62 ч. 2 КК УССР, про-

голосили 2 жовтня: 10 р. особливого режиму та 5 років заслання. Крім того, В. Стусові присудили сплачувати 2,300 карб. судових витрат (головно — оплата приїзду й побуту в Києві свідків з Магаданської обл.). Під час суду В. Стус був дуже блідий, виглядав хворим і виснаженим. В. Стус не подаватиме касаційної скарги.

8 листопада 1980 року в м. Рівне було побито п'ятдесятника *Василя ШИЛЮКА*, що приїхав туди з Литви. 10 листопада, коли В. Шилюк повертався з Вільна до колгоспу, він зник дорогою. Припускають, що його заарештували.

6 грудня 1980 року в Харкові на вул. Чапаєва 155, відбувалася конференція пасторів незареєстрованих громад євангельських християн-баптистів Харківської обл. Всіх учасників зустрічі затримали (пізніше, напевно, звільнили). Було конфісковано 11,000 крб. призначених для багатодітних родин баптистів-в'язнів.

30 листопада 1980 року в с. Великі Лучки Мукачівського району, Закарпатської обл., заарештовано баптиста *Василя САНЧАКА* (1951 р. народження).

У листопаді — на початку грудня 1980 року з Криму виселили родини *Мамута ДЖЕЛЯЄВА* з с. Суворове, *Факрі МІСЧАНОВА* (м. Старий Крим) і *Юсуфа СЕЙТБЛАЄВА*.

3 грудня 1980 року з м. Старий Крим — насильно вивезли до Узбекістану родину *Гульнари ХУРЗАДЕ*.

16 грудня 1980 року в Харкові відбувся обшук у *В. НЕДОБОРИ* у справі заарештованого в той день *Г. АЛТУНЯНА*. Обшук проводив майор КҐБ В. А. Сідельнік.

Н. КОМАРОВА, дружина політв'язня *В. Некіпелова*, дістала в грудні 1980 року попередження за Указом ПВР від 25 грудня 1972 року. Їй, зокрема, інкримінували участь у перекладанні книги М. Осадчого »Більмо« на російську мову.

6 грудня 1980 року в с. Долина Івано-Франківської обл. заарештовано *Володимира СІЧКА*, сина *Петра* і брата *Василя СІЧКІВ*, ув'язнених членів Української Гельсінської групи.

17 грудня 1979 року *Володимир СІЧКО* (1960 р. нар.), студент 3 курсу механіко-математичного факультету Київського університету, взявши дозвіл військової катедри, поїхав на один день до Львова попрощатися з засудженими батьком і братом. Після цього його не допустили до сесії, а в березні 1980 року декан Завало підписав наказ про виключення Володимира за »неуспішність«. Довідавшися про це, обурені однокурсники Володимира надіслали телеґраму Брежнєву, але пошта передала її в деканат. Завало сказав студентам, що Володимира виключили не за неуспішність, а за те, що його батько й брат — націоналісти і сидять у тюрмі.

Володимир Січко пішов на шоферські курси, але йому й там не дозволили складати іспитів. 21 вересня 1980 року Володимир Січко, протестуючи проти скоєного беззаконня, відмовився від совєтського громадянства і від служби в совєтській армії. В заяві про це він просив випустити його до США для продовження навчання.

Прокуратура Долинського району заарештувала Володимира за ст. 72 КК УССР (»ухиляння від призову на дійсну військову службу«).

У грудні 1980 р. Житомирський обласний суд засудив *Дмитра МАЗУРА* до 6 років таборів суворого режиму та 5 років заслання. Суд тривав 5 днів.

23 чи 24 грудня 1980 року в Ташкенті заарештовано *Азіза БУРСЕІТОВА*, племінника відомої діячки кримсько-татарського руху *Айше Сейтмуратової*, що емігрувала недавно до США. Арешт відбувся в той час, коли А. Бурсеітов сідав до літака, повертаючися з похорону своєї бабусі, матері А. Сейтмуратової. Під час обшуку у нього в кишені знайшли дозу наркотиків. А. Бурсеітов (нар. 1. 8. 1957 р.) — механік, мешкає з матір'ю Нуріє, сестрами Надіє й Аліє та братом Дамиром за адресою: м. Новоросійськ, с. Борисівка, вул. Суворова, 36.

15-24 грудня 1980 року Львівський обласний суд розглядав справу *Степана ХМАРИ, Віталія ШЕВЧЕНКА* та *Олександра ШЕВЧЕНКА*. Головував суддя Крючков-Дворецький (після закінчення суду йому надали звання Героя Соціялістичної праці), звинувачення підтримував прокурор В. Дорош, захищали підсудних адвокати Степаненко (у Хмари), М. М. Ліпкус (в О. Шевченка) та Брусенцов (у В. Шевченка). Судова заля була напівпорожня. Дружин підсудних та брата Хмари пустили до залі на четвертий і п'ятий день, допитавши їх перед тим як свідків. Через тиждень після початку процесу приїхав родич В. Шевченка (22 грудня), його також пустили.

Степан Ілліч ХМАРА (1937 р. нар., заарештований, вірогідно, 31 березня 1980 року) — лікар-стоматолог із сел. Гірник Червоноградської міської ради на Львівщині. Як член міськкому профспілок, він домагався поліпшення умов праці для своїх колеґ. Первинна парторганізація прийняла його в партію, проте вища інстанція цього рішення не затвердила. Після цього С. Хмару усунули від профспілкової діяльности. Його звинувачували за ст. 62 ч. 1 КК УССР та ст. 150 КК УССР (»приватновласницька діяльність . . .«). За ст. 62 інкримінували:

— складання і передавання на Захід №№ 6-8 »Українського вісника« (всі номери виходили до 1975 року);

— авторство статті »Ґеноцид українців в СССР«, вміщеної в одному з випусків »Українського вісника« і переданої радіостанцією »Свобода«;

— ведення розмов »з метою підриву совєтської влади«. Звинувачення базували на показах шофера Будного, продавця художніх виробів з м. Львова Наконечного, та свідка Гнатищака.

За ст. 150 Хмару звинувачували в незаконному одержанні 950 карбованців (за 5 чи 6 років): працюючи зубним техніком у поліклініці, він часом виготовляв зубні протези з золота, яке приносили пацієнти, і брав за це 10-15 крб. В останньому слові Хмара сказав, що пробував боротися за справедливість леґально, але це виявилося неможливим. Тоді він став на шлях нелеґальної боротьби, але в 1975 році зрозумів, що й цей шлях — неправильний та безнадійний, і відтоді нічим не займався.

Вирок С. Хмарі (7 р. таборів суворого режиму і 5 р. заслання з кон-

фіскацією майна) проголосили згідно з пропозицією прокурора.

Дружина Степана Хмари з двома дітьми (дочка Соломія 1973 р. нар., син Роман 1967 р. нар.) мешкає за адресою: Львівська обл., м. Червоноград, вул. 50-річчя СССР, 32, кв. 17.

Віталій Никифорович ШЕВЧЕНКО народився 1934 р., закінчив факультет журналістики Київського університету, після чого служив у військах КҐБ, був офіцером запасу КҐБ і членом партії. Наприкінці 50-их років працював редактором газети »Ленинец« на Сахаліні, потім — у РАТАУ в Києві. Перед арештом В. Шевченко працював у відділі технічної інформації на заводі.

За ст. 62 ч. 1 КК УССР В. Шевченкові інкримінували:

— зберігання і розповсюдження »Українського вісника«;

— авторство статті »Чехословацька політика очима українця«;

— зберігання і розповсюдження самвидавних творів А. Амальрика, І. Дзюби, В. Мороза, В. Чорновола, »Малої історії України« М. Грушевського та рукописного щоденника в'язня сталінських таборів Сануса (Самброса?);

— усну »антисовєтську пропаґанду«, яка полягала в тому, що він говорив про погане збереження пам'яток культури (церков), про те, що сільське господарство опинилося в безвиході, про недоліки економічної політики, про штучний голод 30-их років, про насильну колективізацію.

Проти нього свідчили партійні працівники Беспалов і Воронежський з м. Невельська на о. Сахалін (звідси додатково ст. 70 КК РСФСР), а також співробітники РАТАУ Гнатенко і Єременко та київські інженери Матвієнко і Трояк.

Прокурор пропонував для В. Шевченка 6 р. табору і 3 р. заслання, проте суд, »враховуючи особу підсудного« (партпрацівник, офіцер запасу КҐБ), проголосив йому суворіший вирок — 7 р. таборів суворого режиму і 4 р. заслання.

Дружина Віталія *Марія Михайлівна Шевченко* залишилася в Києві з трьома дітьми: дочкою Оксаною (1967 р. нар.) та синами Мирославом (1969 р. нар.) і Олександром (1971 р. нар.).

Олександра Євгеновича ШЕВЧЕНКА, заарештованого 31 березня 1980 року, звинувачували за ст. 62 ч. 1 КК УССР (в 1980, 9-19 — неточність). О. Шевченко закінчив факультет журналістики в Київському університеті. Перед арештом працював відповідальним секретарем »Українського біохемічного журналу«.

На суді у *Василя ЛІСОВОГО* ролю адвоката виконувала його дружина *Віра Лісова*, яка незадовго перед його арештом приїхала разом з дітьми на постійне мешкання до кінця терміну заслання. Вона вимагала госпіталізувати Лісового і залежно від рішення медичної комісії приймати рішення суду. В. Лісовий серйозно хворий і потребує лікування кишкового тракту, печінки, нирок. Саме хворобами й спричинене його »неробство«, йому пропонували непосильні фізичні роботи, а на посаду сторожа або вахтера, які були вакантні, не приймали.

(Далі буде)

Лариса МУРОВИЧ

ПЕРВІСНА ВОЛЯ

Найпершої людської думки спалах
Там був високий і безмежний: Воля!
У наших просторах, на горах-долах,
Скрізь добра її домувала доля.

Куди тільки підеш — вона,
Щедротна, жива, осяйна, —
Усюди, вчуйте, усюди
Свобідно дихали груди!

Тоді то Волі було так доволі,
Що в неї запас був на час недолі,
Бо Воля й у попелі, після навали,
Нам іскри лишала, — щоб ми роздували!

1968

ПАЛЕОЛІТ

Палеоліт прислав привіт
Від білої людини,
Що в тих віках жила в лісах
Всіх обширів Праукраїни.
Родин тоді, в добрі й біді,
Вже побут був осілий, —
Майстерність рук із каменюк
Різьбила сокирки і стріли.
Сліди старі зберіг в шарі
Окіл Дніпра, Дністра і Прута.
О, скільки там тих діяґрам
На костях мамутів! Чом люта
Судьба доби думок скарби
Так пізно винесла на землю?
Та календар, мізинський дар
Я нині з гордістю приємлю!

1968

ТРИПІЛЛЯ

Буває мить священного прозріння:
Трипілля бачиш в родів рясності, —
Своє начало з їхнього коріння
Виводиш — мов спіралі золоті.

Твоя душа, під проводом небесним,
В собі засвітить тисячі очей,
Тоді і в ночі, світлом їх чудесним,
Зглибляєш сутність в суті панта рей.

В Трипіллі, історичну приналежність,
Молитвою освятиш кожен слід,
Щоб пам'яти спіралями — в безмежність
Продовжувати творчо рідний рід.

3. 3. 1973

ІСХОД

Чи подув холодних вітрів із півночі
Співав вам про неба гіндуського міт?
Чи, може, спонукали волхви пророчі
Вас, деякі роди, в чужий іти світ?

Чи вишній Сварог вам, у творчій екстазі,
Собі новий обрій здобути велів?
Чому ж навіть півень ваш на перелазі
В годину світання громаду будив?

Чи, може, Дух Нації світлі мав пляни,
Щоб ви там Арійців постали ядром?
О, любі, розлуки загояться рани,
Як правди струмки заклекочуть кругом!

Я бачу, як бігли батьки із ківшами,
На гарби ладуючи всяк інвентар,
І сплячих дітей, з їх безжурними снами,
Вмостили на сіна тепленький киптар.

Ой, трудно прощання в словах змалювати,
Коли покидає свій край древній рід, —
Напевно поріг цілували ви хати,
Та сльози вам соняшний висушив схід.

Враз гарби колесами заскрипіли,
А коні іржали на тропах степів,
Як ніздрями далеч тропічну нюшили,—
Стрясало простори й ревіння корів.

Дудніла земля, наче благословила
На подвиг великий обранців своїх.
У *сверзі* блакитній, розправивши крила,
Тоді Білий Лебідь провадив усіх!

1976

САНСКРИТ

Таємний Санскрите, священний Санскрите,
Аж Лейтгам відважившись тебе нам відкрити,
Як спадок Трипільців, клейнод наш дідичний,
Одвічно — красою і силою — вічний!

Багато у світі було уже спорів,
Було між народами стільки роздорів,
Найбільше ж німецьких умів воювало
За власне арійсько-ґерманське начало.

Їх Мюллер провадив неправедно в тому,
Що істину в люстрі дзеркалив кривому, —
Минали у пітьмі кошмарні століття,
Жнив праукраїнських спізняли поліття.

Таємний Санскрите, священний Санскрите,
Тебе тепер рідні збагнуть слідопити,
Одначе, хто любить лиш доказ фантазій —
Санскрит не об'явить нічого в повазі.

Від »ОМ« починаймо! В цім слові Прабога
У звуках численних — прамовна дорога,
Та знайдуть поети ключа таємниці,
Що п'ють із надхнення й науки криниці!

1973

Ярослав КУРДИДИК

БАЛЯДА ПРО ДОСТОЙНУ ТИШУ...

Цитьте!..
Хай тиша панує велично й достойно
так, як це їй скрізь та завжди пристоїть —
і як про це співають у гимнах:
— Що Княжна Тиша сидіти б повинна
на конвалійному білому ослоні —
під бузковим духм'яним бальдахімом,
що крізь фіолети мерехтить пушисто, —

Хай травневі зорі бліднуть із пересердя,
хай тремтять од ревнощів й розжалля,
що всі люди до тиші неодмінно —
відносяться із таким славословленням пишним...
Сьогодні зокрема наповажились на тишу
росянисто-сріблисті китяги акацій,
а калина — ця вся аж пристрастю жахтить —
вони ж обидві крадькома й підступно

надщерблюють сутінь у підвіттях вишень...
І цвіркуни, — оці мандрівні музиканти, —
терцетами із барабанчиків і кляксофонів
силуються проскандувать свої пронизні кроки,
бо в цвіркунів бажання одиноке, —
це порозчімхувати на тисячні бризки
й вельми торжественний романтичний спокій,
вкинути в безвивідь — бездонно-унісонну...

Достойна тишо!..
Ти своїм мовчазним і вікопомним тлінням —
вкоренила в землю нашу рідну мову,
тишо, —
Ти зберегла нашу віру в скарбницях сумління,
тишо, —
Ти лезами гострого і строгого часу
прорубуєш магістралі до наших міст бетонових,
а селам велиш пиллю копотіти,
що мерехтять посеред піль шовково чорнобрових...

А по ночах,
коли в задумі спадують листки журливі,
ти у скорботі зворушній і спокусно-сонній,
кажеш димарям тих сільських хат
випихкувати із диму сизі котульки,
м'якші од бархату, може й оксамиту...
Тишо, —
ти велиш у настрою чоловопоклонному,
так, як це буває на Батьківщині з поконвіку,
щоб зелені ватри із верболоззя і пристріту,
запалював у кожен вечір, знову по давньому,
старий, вусатий кочегар-місяць
у перекошенім картузі квітисто-веселковім...

Приякорили тишу дротяним мотуззям
і їй не під силу ні зірватися, ні втекти,
тиші, —
заборонено поворохнутися, або задрижати,
чи попрохати допомоги у поетів-друзів...
Тиша, —
у зневелінні мусить у безпорадді умлівати —
їй бо заборонено сизо-плятиновою порошею
порозсіватися по левадах непомітно й тайком,
або золото-колосся розніжнено пригорнути і поцілувати...

Тиші заборонено торкатися руками небовисі,
або, як це бувало в неї досі звичне —
випростуватися на всю стрункостанну височінь
і волосожаром голубінь галактики розтинати!..

Їй найкраще — вміти загадку мовчання
зберегти у серці — й сховку за вустами,
хоч іноді нам нашіптує мимохідь зрадливе обмання,
що тиші — відводять привілейність і пошану навіть між Богами . . .

Залишили тебе, тишо, комусь на поталу,
та ти — не нудьгуйся, ані не марудь,
ані теж заповзятливістю себе не обмуровуй,
та чи не найважливіше, — це ти не забудь,
а розваж і передумай цю пересторогу, —
що коли скриватимешся никмо й скрито
завжди глядітимуть на тебе, моя сестро,
із піднебесся — материнські очі тополині,

а з бункерів у темно-мідному й доспілому житі,
чатувати і підслухуватимуть рубінні стежі-куколі,
чи ти, цнотлива і вельмишаноблива тишо,
так, як це принято в уявному світі, —
виконуєш свої призначення серйозно і достойно
і чи тримаєш їх у скрині під замками,
якої стіни алмазами і діямантами оббиті,
(а такої скрині не мають королі ніякі!)
а ключ до неї, —
це сотогранна демензійність і суть змісту тиші
про її відвічний закон мовчання на нашій землі. . .

Лонґ Айлянд, липень, 1980 р.

Самвидавний гумор і сатира
у віршованій формі, опр. —
Святослав КАРАВАНСЬКИЙ

ЧИЄ АВТО?

До одного з совєтських міст
Прибув з Америки турист,
На вулиці поставив авто,
А сам на розгляди подався.

Тут до машини ізнічев'я
Підходять два знавці місцеві,
І перший з них:
— Яка краса!

Оце машина!
Чудеса!
Совєтська техніка могутня
Це наша сила і майбутність!

Озвався другий:
— Ви пригляньтесь,
Машина це американська,

Невже ж так важко розібраться,
Де наша й де ненаша праця?
А перший:
— Знаю я прекрасно,
Тут і сліпому, мабуть, ясно,
З якого ця машина краю,
Та я, пробачте, вас не знаю!

Колюмбія, 26. 10. 1980

ВИСОКІ ПРЕМІЇ

В одному олімпійськім місті
Зустрілись двоє гокеїстів:
З Канади та з СССР,
І річ ведуть про те про се.

— У нас — канадець факт наводить —
Є конкурси краси та моди
І навіть конкурс анекдотів,
Тож і нема нудьги й мертвоти.

— А що з тих конкурсів за зиск? —
Пита московський гокеїст.

Канадець:
— Їхня проста суть:
Хто перший — премію дають.

— І що ті премії високі? —
Москвич зондує заздрим оком.

На то канадець:
— Достобіса!
Буває, що і двадцять тисяч!

Що тут сказати москвичу?
— У нас про моду і красу
Я, правду кажучи, не чув.
Хто ж ма до анекдотів лас,
Дістане премію і в нас.

— Невже? — не вірить канадієць,
Бо щось не зовсім розуміє —
І що, — великі платять суми?

Совєтський гокеїст подумав
І каже, зиркнувши на боки:
— Буває, що і двадцять років!

Колюмбія, 4. 1. 1981

Ганна ЧЕРІНЬ

УКРАЇНСЬКА КРОВ

(Оповідання)

(Закінчення, 7)

— Таж вони й так з того часу більше не заходили, бо ми з тобою святі та Божі, а вони марігвану курити хочуть, а може й що сильніше — бож усі побували на лекціях Лірі . . . А в нашій хаті ми навіть курити не дозволяємо, звичайні сиґарети . . .

— Так, після їх візити я три дні хату провітрювала! Дівчата називається, сильфіди!

— Ти засувора, — аджеж і серед тих, що курять, є добрі дівчата.

— Але ти вибрала поганих. Ти ж розумієш, що фактично не Сем, а ви, ваші інтриґи вбили Цинтію! Вибач мені, Дженні, ти в тім великої вини не маєш, але та Розалія — то добра пташка! Хто зна, до чого вона дійде. Тому недоумкові короткий крок був до божевільного вчинку, а ці негідниці його якраз і підштовхнули.

Дженні впала на ліжко й голосно, нестримно заридала. Діяна перервала свою гнівну промову, кинулась до неї, стала її цілувати та гладити м'яке, мокре від сліз каштанове волосся своєї приятельки.

28. Мама

Ще з передпокою Борис побачив через причинені двері маму в кухні, в товаристві її постійного приятеля, Олексія Тарасовича. Стіл у осяйно-чистій кухні застелений мережаною скатертиною, в кришталевих склянках парує ясминовий чай, кілька сортів варення в прозорих вазочках і пірамідка маленьких тістечок на тарілці. Як звичайно, вони грали в карти, в »п'ятсот одно«, пили чай, і видно було з їх облич, що вигравала сьогодні мама.

Олексія Тарасовича Борис пам'ятав ще з України. Найдальші спогади сягали тих часів, коли Борис, іще маленький безбровий білявий хлопчик, сидів на колінах у Олексія Тарасовича і, затаївши дух, слухав казки про Бабу-Ягу й вовка-сіроманця . . . Як це не дивно, Борис ясніше пригадував Олексія Тарасовича, ніж батька. Можливо, тому, що тата вже нема на світі, а Олексій Тарасович тут, із ними. Всі визначні події дитинства — перша їзда на коні, стріляння з бузинової пукавки, розкопування мурашника, клопітливе збирання рослин до гербарію, риболовлення — все це було зв'язане з Олексієм Тарасовичем, а не з татом. Батько завжди кудись поспішав, гарячився й сердився. І йому не можна було при-

знатись про якусь шкоду чи витівку, бо він, ще не дослухавши до кінця, починав кричати й лаяти Бориса, здебільшого й без причини. А Олексій Тарасович терпеливо й спокійно вислухував Бориса й заспокоював його: »Нічого, козаче, наступного разу вже знатимеш, як то воно буває . . .« Та ще й потішав якоюсь кумедною витівкою — от наприклад, хоч би смішними »зайчиками« на стіні — тінню від складених долонь. А тато не вмів робити таких зайчиків! А проте, Борис більше боявся лагідних, як він казав, »святих« очей Олексія Тарасовича, ніж гнівного голосу свого батька. Він скоріше міг би збрехати рідному батькові, ніж Олексієві Тарасовичеві.

Олексій Тарасович ніколи не був одружений. З молодих літ »прибився« до родини Дозорців — був старшим боярином на їхньому весіллі — і досі їх тримався. Ніщо без нього не робилося і не вирішувалось, і в кожнім нещасті першим заходом було: »Біжи до Тарасовича!« І він негайно з'являвся, і тоді все вияснювалось, все ставало на своє місце. Кожну родинну справу Дозорців він брав до серця, як свою власну. Особливо тепло він ставився до Надії Михайлівни: не давав їй нічого важкого піднімати, помагав на кухні, купував їй квіти й різні дрібниці, що ніколи б не впали на думку татові.

Якась глибока таємниця ховалась у його спокійних, як вечірнє озерце, очах, і таємниця та не випливла на поверхню навіть після наглої смерти Борисового батька під час війни. Звичайно, не тільки мама, а й Борис уже догадались, в чім річ, але говорити про це вважалося образою батькової пам'яти, і так воно з тих пір продовжувалось і дотепер.

З тих пір, як Борис пішов до армії, Олексій Тарасович все більше часу провадив із Надією Михайлівною. Мати розуміла, що її пестунчик-одинак уже виріс і мусить мати своє власне, незалежне від неї життя, про яке вона навіть не все може знати, так само, як певного часу й вона усамостійнилась від батьків. Не буде ж вона його скрізь водити за ручку . . . Тому вона тихенько уступалась із його шляху, щоб він ріс не маминим синочком, а мужнім, рішучим, щоб міг дати раду собі й своїй власній родині. Коли її придбає . . .

— А, Борисе, здоров, козаче! — привітався Олексій Тарасович. — Ну що, гризеш науку? А ми тут в карти ріжемось. От тільки липова це гра: ні аритметики, ні тактики, ні психології . . . Може б ми у преферанса кинули, хоч одну маленьку пулечку?

Борисові зовсім не хотілося карт, але він пригадав собі, як у дитинстві ще молодий тоді Олексій Тарасович годинами возив його на спині та гуцкав на коліні — і охочим голосом відповів:

— Та я про це цілу дорогу тільки й думав. Від науки вже голова бамкає, як порожній дзбан. От тільки хай мені мама дасть якусь перекуску.

Пулька, на щастя, за півтори години розігралася, і Олексій Тарасович пішов переможцем додому.

Борис глянув на маму, що поралась із посудом. Бачачи її кожен день, він не міг зрозуміти, коли і як із молодої русявої красуні вона зробилася симпатичною сивою бабусею?! Хіба можна помітити, як відквітає квітка, як тане сніг, як жовкне листя? А воно все міняється, все кудись іде. А врешті, мама не стала гіршою, вона може навіть і покращала. Раніше, за молодих літ, вона не мала добрих вбрань, носила що попаде, — тепер же добирала собі елеґантні сукні, взувала зґрабні черевички на середніх закаблуках, гарно укладала свої срібні лискучі кучері. В кожнім разі, вона напевно дуже подобалась Олексієві Тарасовичеві — от і має крихту свого осіннього щастя. А може й не крихту, а велике, повне щастя.

— Що нового сьогодні, мамо?

— Та ось знову отримала листа від »Марфуші« (так мати кликала тепер свою горопашну сестру). Просить, щоб джінсів прислати пар із п'ять. Ті, що я прислала, каже вона, внук її забрав і носить кожний день. А за ті, що я тепер пошлю, хоче дістати ліків для свого хворого чоловіка, а може й ще щось.

— А вони ж, мамо, досить дорогі . . .

— Та ще й якими податками обкладають посилки! На наших родинних почуттях, на сльозах бідних вдів та інвалідів большевики грубі гроші заробляють . . . От я вже читала в газеті навіть заклики: нічого в Україну не посилати, бо в першу чергу з того користає совєтська влада! Справді, мені аж серце болить, що я більше помагаю ворогові, ніж своїй сестрі . . . Але я думаю, що посилати туди речі таки потрібно, щоб наші рідні не пропали. Пригадую, як та ж Марфуша стояла в черзі до тюрми, щоб передати трохи пиріжків і яблук нашому татові, коли його заарештували . . . Тато потім розказував, що часом до нього щось і доходило, а частіше самі доглядачі те споживали. А щоб вони й подавилися... Особливо як щось дуже смачненьке . . . Часом ми навмисне передавали самий тільки хліб та яблука, щоб не кинулись на те тюремники . . .

А в тебе ж що? — запитала мати Бориса в свою чергу. — Як ваш український клюб? Діяна твоя як?

— О, вже »моя«? Цього б я не сказав. Але до клюбу вона вчащає. А в клюбі досить приємні новини: поперше, Оксана досягла того, що університет закупив велику українську колекцію — може чула ти, що полковник Демченко, виїжджаючи в теплі краї, продав свою бібліотеку?! Подруге, в нашій бібліотеці буде виставка українських книжок. Нам пощастило: мали бути виставлені чеські книжки, бо голова слов'янського відділу в нас — чех, та не встигли. То щоб не були порожні вікна, звернулися до Оксани — чи не могла б вона нашвидкуруч щось підготувати. А вона каже »Так! Українську виставку!« А тепер всім нам робота буде!

— А де ж ви стільки книжок наберете? Тільки ж почали їх збирати?

— На той час вже прибуде колекція полковника Демченка. А решту роздобудемо приватно, навіть і з інших бібліотек позичимо. Гукнемо до всіх українців, хай допомагають! А ти, мамо, повитягай там із скрині свої вишивки на прикрасу.

— Та які там у мене вишивки, я не вмію так добре... От я краще це питання на зборах нашого відділу СУА поставлю — в нас такі є мисткині, що справді буде що показати...

— А щодо Діяни, мамо... Скажіть, що ви надумали завтра варити?

— Та нічого ще не надумала! Я цього не пляную: гляну, що є в хаті, та й варю. А що б ти хотів?

— А так якби голубців?

— Можна й голубців, їх і Олексій Тарасович полюбляє.

— А може б ти, мамцю, й на чотирьох наготувала?

— На чотирьох? Гм, трудно, але якось уже постараюсь, — лукаво приплющила вона ліве око.

29. Справи гіршають

Все більше й більше студентів відлітають до В'єтнаму. Ненаситний Молох прагне людських жертв. Отут вони, бідні хлопці, щиро каялись, що замість сидіти за книжками, ниділи в університетськім шинку під скромною назвою »Джіммі« — так звали власника-шинкаря. Студенти були кандидатами в світила, а Джіммі — всього-на-всього »бартендер« із неповною середньою освітою, але він був психолог і навіть психіятр, і з ним студенти ділили всі свої радощі й уболівання. З батьком і матір'ю вони не могли знайти спільної мови, а от із Джіммі могли. А це було тому, що Джіммі на все притакував, з усім згоджувався, за все хвалив.

— Знаєш, Джіммі, як подумаю я, що ото на світі робиться: в Індії голодні діти мруть на руках у вагітних матерів, що поховають одне, а через тиждень народять вже нове дитинча... В Алясці безневинних тюленчиків на хутро б'ють. Курей позамикали в малесенькі кліточки й перетворили їх на яєчні фабрики...

— Так, так, — зідхає Джіммі. — Безневинних теляток ріжуть, і їхнім м'ясом нас годують... Бідну моркву ще молоденькою з корінням виривають і варять на сильнім вогні...

— Ех, Джіммі, знаєш що — піду я у В'єтнам! Чого я буду тут відсиджуватися, під материну спідницю ховатися, як мої побратими там під кулями падають?

— Добре думаєш, хлопче, добре думаєш, — хвалить Джіммі.

— Ти не зрозумів. Я справді буду у В'єтнамі, але не там, де ти думаєш. Я піду на той бік, до в'єтконґів. Вороги також люди. Не дарма ж казав Господь — »Любіть ворогів своїх«. І я їх люблю.

— Я теж, — згодився Джіммі й наповнив чарку джіном.

— Я, як білий голуб, візьму до дзюба оливкову гілку й піду до них на переговори. Як президент цього не здатний зробити, то зроблю я, Леррі Бедлі.

— Зроби, зроби, Леррі, обов'язково зроби, — підохочував Джіммі. — На ось тобі й оливку, — вкинув він зелену оливку, начинену перчиком, у склянку з джіном.

В цей час розчинилися, як від буревію, двері, і в корчму увірвався зовсім молодий студент, на вигляд літ шістнадцяти. Він, власне, більше виглядав на гімназиста.

— Гей ти, свине, давай мені коньяку, подвійну порцію.

— Ти сам свиня, — розсердився Джіммі, котрому ніхто досі не говорив таких »компліментів«. — Прошу вийти звідси й іти собі туди, де є більше таких свиней, як ти.

— А я кажу, давай мені спирту, бо уб'ю!

— Цікаво, чим? Я ось тебе зараз оцим кухлем по кумполу трісну!

Хлопча раптом вихопило важкий скляний кухоль із рук шинкаря і перше, ніж той устиг сказати слово, розбив той кухоль об голову Джіммі. З тим разом розбилась і голова Джіммі. Джіммі, заюшений кров'ю впав на підлогу. Кілька студентів, що сиділи в темних закутках, від переляку отверезіли, схопили хлопчака, що й не пручався, а стояв і лагідно до них посміхався. Хтось лив воду на Джіммі, інші дзвонили телефоном по поліцію. Джіммі вже очунявся й стогнав та пробував піднятися.

— Лежи, Джіммі, лежи, поки прийде інспектор.

Поліція зв'язала руки хлопчакові й знайшовши в його кишенях документи, стали їх перевіряти. Задзвонили до гуртожитку й викликали співмешканця цього хлоп'яти, китайця з Сан-Франціско.

— Це ж наш геній! — скрикнув китаєць. — Що ти тут робиш? Що ти накоїв? Мабуть, знову набрався ел-ес-ді! Офіцере, ви мусіли б професора Лірі арештувати, а не бідну овечку. Він не знає зараз, де він є.

— Знаю, — заперечив геній. — Я на сьомім небі. Мені так добре. Тут все в таких яскравих кольорах — ви їх, прості смертні, не бачите, але я, що скуштував амброзії, сприймаю всім своїм єством, навіть із заплющеними очима. Тільки якась свиня затулила мені сонце, і я мусів стерти цю пляму. Тепер знову всі барви світу грають радістю й вогнем.

Поліцай глянув на очі Юрка. Зіниці були чорні й широкі, майже на ціле око. Погляд блукав десь дійсно в іншім світі, і голос хлопця також лунав якось дивно, неначе з високої віддалі.

— Досить велику дозу взяв. Запишемо в протокол і відвеземо його до лікарні. Джіммі також.

Так їх і повезли, тією самою машиною скорої допомоги, до того самого університетського шпиталю, і там вони ще з годину разом лежали поруч себе, чекаючи на т. зв. негайну допомогу.

30. Святий Вечір

Танцювали сніжинки.

Дивно, що вони, такі легенькі й ніжні, сідали на землю і шар за шаром творили тяжкі білі килими, що покривали дороги й хідники, сідали шапками на кущах, обпушували гілки. Ось сніг уже до вікна доріс і лізе химерними морозними візерунками в самі вікна.

Дісталося цього року Пенсільванії! Розгулялися вітри, позамітали шляхи непрохідними заметами, взяли в полон авта, разом із усіма, що в них подорожували . . . Меткі »джіпи« поліції й армії розшукували в заметах подорожніх та відвозили до найближчих селищ, де вже чекали на них добрі самаритяни з гарячою їжею й кавою.

Діяна також застрягла в автобусі, зовсім недалеко від містечка, де жила її мати. Вона вирішила зробити їй несподіванку й не повідомила про свій приїзд, а тепер була рада, бо якби мати про це знала, то мабуть би хвилювалась, а може б і виїхала шукати в заметах дочку . . . »А може й не поїхала б«, — гірко усміхнулася дівчина. З часу тієї розмови про Росселя, Діяна не мала жодної вістки від матері. Часом, на свято, присилала листівку тітка Люсі, що жила в тім самім містечку. Від неї Діяна знала, що мати здорова, але в досить поганому настрої, дуже сварлива й невесела. На Діянині картки вона не відповідала, а Діяна таки посилала їх вчасно на день народження, на день Матері, і тепер на Різдво послала. Хотіла навіть українську картку послати, і купила ту, що Славка Сурмач намалювала — але не наважилась. Замість того, послала ту картку Борисовій матері, приписавши в куточку: »Дякую за смачні голубці«.

Сидячи біля печі в містечковій гімназії, сита і в теплі, Діяна віддалася мріям і спогадам. Вона почувалася щасливою. Ще стримувалась, боялася, щоб не повторилася історія з Росселем, — але Борис був зовсім інакший. Россель до старости лишиться хлопчиком, а Борис — дорослий, зрілий. Він навіть заповажний, засерйозний. Мабуть, В'єтнам на нього так подіяв. Борисова мати казала, що до війни Борис був зовсім інакший. Не то щоб кращий, а просто інакший.

— Він мені таким, як був раніше, багато більше подобався, але вже його не зміниш. А може він просто виріс, перейшов з дитинства в мужність? — І при цім Надія Михайлівна якось пильно й печально позирнула на Діяну.

Раптом Діяна засміялась, аж її сусідка, бабуся, що їхала в гості до свого сина, здригнулась і осуджуюче на неї подивилась. А Діяна пригадала одну штуку, яку Борис, згадавши дитячі витівки, одного разу підстроїв. Ось Діяна робила переклад якогось оповідання; слова, що їх знала, писала на клаптику паперу, а тоді від-

шукувала в словнику ті слова, що їх іще не знала. Багато їх ще було . . . Часом Діяна навіть і не могла знайти того слова в словнику, бо воно було в непрямім відмінку й несхоже на свою називну форму. Слова були виписані рядочком, як вірш.

Одного разу Борис взяв такий листок та й послав у Об'єднання Поетів-модерністів, що вже пишалося двома чужинками, які, з романтичних причин, навчилися української мови та й стали писати новопридбаними словесами абстрактні вірші. Діянин »вірш« був такий:

Навесна

На весні земля
Копати лопата я
Насіння пішоком
Дуже багата
Маленька тепера
Уже і давно
Люблю-люблю-люблю —
Любий люби
Люлія, лілія
Жаба вже буде жити!

З Об'єднання Модерністів одразу наспіла захоплена відповідь. Вони були раді кожному новому членові й вимагали більше »таких непитоменних творів«. Борис хотів, щоб Діяна продовжувала цю містифікацію, але вона не далась на це намовити й навіть не на жарт розгнівалась:

— Сам таке пиши, якщо хочеш! Я ще не здуріла!

Так і зав'яв розквіт поетичної слави Діяни. Але, правда, її поетичний хист дуже пригодився: до студентського клюбу прилучився нещодавно ще один студент музики. Він писав романси на слова українських поетів, а спеціяльно Ліни Костенко й Вінграновського, отже Діяна перекладала їх на англійську мову, щоб і англомовній авдиторії їх можна було запропонувати. А запропонувати довелось досить скоро: на інтернаціональнім фестивалі в університеті не абиякий успіх мали українські танцюристи й співаки. І вбрана в вишиту сукню молода співачка прегарно відспівала пісню, що її переклала Діяна . . . Тепер Діяна працювала над перекладом, чи власне, над редакцією Оксаниної статті про Україну що, з нагоди виставки, мала йти як вступ на сторінках університетського часопису. От і тепер Діяна вийняла Оксанин рукопис і почала уважно його читати.

— Кому треба їхати в напрямку на Ґленсайд? — оголосив чоловік, що ввійшов у натоплену кімнату й вніс із собою морозне, пронизливе свистіння вітру. Аж не хотілося з насидженого затишного місця знову йти в заметіль — але треба . . .

Діяна вдяглась, закуталася по вуха в теплий шаль і взяла свою валізку та клунок з подарунками . . .

Вікно в материній хаті було незатулене, і крізь сніжну фіранку Діяна бачила дві жіночі постаті біля кухонного стола. Дві дуже схожих одна на одну жінки сиділи, обгорнувшись ковдрами, бо щось їм було холодно. Зіпсувався термостат, механік не хотів у такий мороз проти ночі возитися з піччю, отож, були раді, що хоч трохи гріє. Дуже схожі одна на одну: високе чоло, карі очі, трохи пригаслі; продовгастий, шляхетної форми ніс, енерґійно випнуте підборіддя . . . А проте — одна була лагідна, спокійна, примирена з усім, що дарувало чи забирало їй життя — а друга — озлоблена, нахмурена й розчарована. Те саме — й зовсім відмінне лице! Одне лице сяяло добром, друге ж горіло ненавистю. Лагідна жінка щось плела з блакитної вовни. Сердита нервово крутила між пальцями вовняну нитку.

— Сьогодні український Свят-Вечір, Олю, — промовила лагідна жінка. — Пам'ятаєш? Колись у цей час тітка Іванка варила узвар і кутю, і ми потихеньку від мами бігали до неї на святу вечерю? От було смачно! Але якщо засиділись — діставалось нам ляпаса від мами! »Наше Різдво вже минуло!« — кричала вона. — »Двох однакових свят не буває! Щоб ви більше ніколи цього не робили, бо з хати вижену!«

— Ет, знайшла що пригадати! Мама казала правду: наше Різдво вже давно минуло.

— Хто зна, котре наше . . . Бог один, але кожний народ його посвоєму величає. А Бог там, де єдність у родині, єдність у народі. А хто одіб'ється від свого, то здебільшого й до чужого не пристане, і так сам і лишається, без друзів і без рідні . . . Отак, як ми з тобою . . . Олю, а може б ми пішли до Липинських? Вони за старим стилем святкують, послухали б там колядок, узвару скуштували б...

— Іди, коли тобі хочеться й морозу не боїшся. Я ще не така стара, щоб по людях ходити та ложку каші просити.

— Що ти, Олю, ти так брутально про добрі речі говориш. Хіба ти сама не хотіла б, щоб хтось до тебе в гості завітав, коли є в хаті напечено й наварено? А в Липинських до свят дуже пильно готуються! Ти тепер така відлюдна стала, така нервова й дразлива, що я аж боюсь за тебе.

— Нема чого боятись, зі мною все гаразд. І нікого я не потребую: мені й самій добре. Все одно кожен тільки про себе дбає, не про інших!

— Олю, так погано на світі не є. Ми всі мусимо один одному помагати — хоч трохи. З маленького зернятка велике дерево виростає. От даремно ти своє зернятко, Діяночку, від себе відштовхнула, коли вона твоєї помочі й поради найбільше потребувала.

— Потребувала!!! Я ж їй порадила, то чи вона послухала? Той український торбохват їй був дорожчий від рідної матері, вона

мене на нього без надуми проміняла! Не могла собі порядного американця знайти!

— Сестро, не можна так про свою дочку говорити! Хіба ти забула, як колись сама в сімнадцять літ хотіла, проти волі батьків, вийти заміж за музиканта з мандрівного цирку?

— Але ж не вийшла, послухалась їхньої ради. І була щаслива з тим, кого мені вибрали батьки.

— Тоді були інші часи. Тепер уже батьки не вибирають; тепер одружуються з тим, кого покохають. Але ти навіть не поцікавилась, хто він. Діяні уже не вісімнадцять літ, вона здатна оцінити людину. А от через свою упертість ти може навіки втратила дочку! От коли б вона була моєю!!! — вигукнула жінка з жалем.

— Залиши, я вже не хочу про неї чути. Дай мені спокій! — з притиском кинула Оля, демонстративно встала з канапи й стала нервово походжати по хаті. У двері хтось тихенько постукав, і раптом — відчинив. На порозі стояла засніжена, червона від морозу й вітру Діяна, і з несміливою, благальною усмішкою, дивилася на матір.

— Я до тебе приїхала на Різдво, мамо, — сказала вона по-українськи.

— Що вона каже? — ошелешено глянула Оля на сестру. — Я вже забула цю мову. Вона щось сказала по-українськи?!

— Мамо, я приїхала до тебе на українське Різдво, — сказала знову Діяна по-англійськи. — Чи приймеш мене?

— Дитино моя! — ридаючи скрикнула мати. — Роздягайся! У нас, правда, холодно й ніякої доброї страви нема, але я зараз внесу дров, запалю в каміні — і буде тепло. А потім з морозильника вийму курку, вона дуже добра, тільки треба розморозити . . . Ти правду сказала, Люсі: сьогодні Свят-Вечір, Різдво: до мене приїхала моя доня! — і вона кинулась до Діяни з обіймами.

— Мамо, а може в вас є які засушені овочі? Щоб зварити узвар?

— Є сливки й родзинки, а більш нічого . . .

— Ну, то ми їх зваримо. А риж є?

— І риж є.

— То зваримо з нього кутю, добре? А курку будемо їсти взавтра...

Запалав вогонь у каміні, закипіли страви на плитці. Сестри бігали з кімнати в кімнату, наче страшенно кудись поспішали. Люсі застеляла стіл чистою білою скатертиною, Оля знайшла в підвалі пляшку вина . . . Вони розставляли тарілки, налітали одна на одну, ввесь час щось впускали з рук і навіть розбили (на щастя!) склянку. Діяні нічого не давали робити:

— Сиди! Ти ж натомилась у дорозі! Яким чудом ти взагалі прорвалась через снігові барикади?!

— А як же той Россель, чи як там його? — насторожено запитала мати. — Чи бува ти не вийшла за нього заміж?

— Та, мамо . . . він одружився, тільки не зі мною. Я тобі навіть вдячна, що ти тоді таку бучу зняла й заставила мене добре пере-

думати. Хоч, правда, не я сама, а життя за мене вирішило справу. А я навчилася не поспішати. Тепер вже буду обережна.

— Сідайте до столу, — покликала тітка Люсі. — До святої вечері. Перша зірка вже давно зійшла, ми запізнились, але — як кажуть — краще пізно, ніж ніколи.

— А може б ми заколядували? — запитала Діяна. — Я вмію.

Добрий вечір, тобі,
пані-господине . . .

І це все, що вона знала. Діяна благально подивилась на матір і тітку, але й вони не знали слів. Ну, нічого: заспівали ще три рази ті самі слова, і колядка була виконана. І узвар із сливок, политий на рижову кутю, дуже добре смакував.

— Як же в тебе справи? Як твоя наука! — розпитувала мати.

— Добре, не можна сказати, що перша в нашій клясі, але якось плаваю — а в нашім університеті навіть, як середньо вчитись, то й так добре, бо це — престижева школа. Якби я була хлопцем, то з моїми оцінками давно вже попала б у В'єтнам.

— А де ж ти живеш, із ким приятелюєш?

— Живу в однім помешканні з Дженні. Мусите до мене колись приїхати, то побачите її. А також побачите Бориса.

— Бориса? А це ще що за один? Знов українець?!

— Так. Тільки цей — справжній українець, не такий, як Росселя. З ним я навчилась української мови, хоч вчилася задля Росселя. Отак, мамо, в житті трапляється: щось готуєш для одного, а дістається іншому.

— Дістається? Що дістається? — ревниво глянула мати на Діяну.

— Мова українська. Думала, що для Росселя, а вийшло, що для Бориса. Багато, мамо, води утекло за ці два роки . . .

— Ну що ж, я бачу, що українська кров у тобі перемогла. Мабуть, доведеться мені з цим примиритися, бо більш тебе втратити я вже не можу. Ти ж у мене тільки одна . . .

— І ти в мене одна, матусю. Я також не хочу тебе втратити.

— А мені ж що залишається? — заздрісно запитала Люсі, дивлячись на теплі обійми матері з дочкою.

— А ти в мене єдина тіточка, — пригорнула її Діяна. — Ходи до нас. І вони обнялися всі троє.

— О, я малощо не забула, Діяно: до мене хтось прислав листа — для тебе. Я не знала, що ти приїдеш, і на жаль, віддала Люсі, щоб вона тобі переслала . . . Тільки вчора той лист прийшов, шкода, що тепер буде блукати.

— Ніде він не пропав, — відгукнулась тітка. — І так пошта була зачинена, в такі замети й лист застряг би. Він ще в моїй торбинці, зараз дістану.

Лист від Бориса! Так, Діяна дала йому материну адресу — »так, на всякий випадок« — і ось маєш!

»Люба Діяно!« — писав Борис. »Люба Діяно«! нечутно повторила цю фразу дівчина. »Так мене ще ніхто не називав, навіть Россель. З Росселем ми ж говорили по-англійськи . . .«

Борис писав великими, чіткими літерами, зовсім по-вчительськи. Він старався, щоб Діяна розібрала цей його перший лист. Він навіть зумисно підбирав слова, котрі вона знала й оминав складніші синоніми (деяких і сам не знав!).

»Спішу написати тобі цього листа, щоб він тебе привітав у маминій хаті. Може, мама буде сердитись, то хоч я скажу тобі кілька добрих слів. Мені без тебе сумно. Я вже звик тебе бачити часто, і тепер я самотній«. (»Чого ж це він мені в листі пише »ти«, коли завжди називав »ви«? Ми на »ти« не переходили, а в українців це дуже важлива подія. Видно, Борисові це легше зробити в листі, може тому, що не потрібно питати моєї згоди . . .«)

Далі Борис коротко сповіщав про новини в їхньому товаристві:

»Дженні відвідує в лікарні Генія. Як він туди попав? Навчився на семінарах Лірі вживати LSD, і перший його »трип« виявився дуже невдалим: наш Геній вдерся до корчми Джіммі й покалічив.... (тут Борис, не знаючи, чи Діяна зрозуміє це слово, викреслив його й замінив на »поранив«) бартендера. Юрка взяли на лікування до шпиталю, а потім буде суд. Але думаю, що все буде гаразд. Геній вже не хоче LSD, отже, »жаба вже буде жити« — пам'ятаєш? Оксана готується до виставки й дуже часто ходить з »Арабом«. Злі язики кажуть, що він її візьме до свого гарему. Між іншим, Оксана мені розповідала, що в бібліотеку прийшла книжка »Довідник про вчених України«. Вона переглянула ввесь список професорів, і ніде не знайшла професора Борівського. От таких професорів присилають сюди з рамени Юнеско!

Як ти там, люба Діяно? Чи не замело тебе снігом? Бюро погоди повідомило, що в Пенсільванії великі снігопади. У нас також багато снігу . . . Повертайся швидше! Я тебе люблю«.

— *Кінець* —

Чи Ви вже вирівняли передплату »В.Ш.« на 1982 рік? Пам'ятайте, наш журнал ступив у своє 35-річчя! Допомагайте його розбудовувати і розповсюджувати в усіх країнах поселення українців!

НАУКА І ДОСЛІДИ

Проф. д-р Олег С. ПІДГАЙНИЙ

ПОХОДЖЕННЯ КИЄВА НА РУСИ-УКРАЇНІ

(Закінчення, 2)

Те, що Київ мусів мати державну організацію, і то одну, бачимо з того, що співіснували 13-14 поселень цілого Києва[39], де найдальша віддаль від периферії до центру не могла бути більша як 8-9 км. У цій місцевості з багатьма долинами, ярами тощо, людина з периферії могла дійти пішки до Андріївської гори, чи Княжої гори найдовше за 2-3 години, а конем не довше години. (Залізні і бронзові шпори знайдено на Оболоні.)

Отже, у співіснуванні 13-14 поселень на такій малій території, бачимо доказ існування єдиної державної організації, з центром на Горах, де маємо найбільшу концентрацію поселення, а поміж ними мабуть таки Андріївську гору, що найбільш промінентна, та де вже в літописні часи маємо місто Володимира Святого чи Великого.

Ми знаємо з писань Йордана, що анти, які відповідають черняхівській культурі мали у 380-их роках правителя (якого Йордан називає »королем«, — на нашу думку помилково) та 70 старійших, яких ґоти розіп'яли, щоб застрашити антів[40]. Той факт, що ґоти розіп'яли князя Боза з синами та старійших вказує на терор, щоб застрашити антів, а само розіп'яття старійших насуває думку, що в якійсь мірі вони були представниками антів, а це в свою чергу вказує на демократичний лад черняхівської культури.

Прокопій у 550-их роках говорить прямо, що система антів — це демократія, де найвища влада сконцентрована у загальнім вічу[41]. Зміна зарубинецької культури черняхівською у II стол. по Хр. відбулася мирно, що бачимо з того, що у загальній черняхівській культурі, поселення на Замковій горі спокійно затримало свій зарубинецький характер серед черняхівського моря аж до V стол. по Христі[42], коли і черняхівська культура підпала зміні.

Отже нема причини заперечувати демократичну систему Києва за часів зарубинецької культури. Беручи під увагу, що периферія постала одночасно з ядром, а не була наслідком розширення ядра на периферію, на нашу думку принаймні більший Київ, як не вся північна сторона, чи вся Русь мала атенську форму прямої демократії, хоч і могли бути елементи репрезентативної демократії,

39) Теж найновіше видання щодо походження Києва подає кількість зарубинецьких поселень на території Києва як близько 14; див. Я. Є. Боровський, *Походження Києва. Історіографічний нарис*, Київ, 1981, стор. 19.
40) Грушевський, *цит. пр.*, стор. 177.
41) *Там же*, стор. 371.
42) Брайчевський, *цит. пр.*, стор. 31-33.

в особах »старійших«, як представників. Як відомо, за реформою Солона в Атенах не лише атенці, а усі мешканці Аттіки, стали громадянами, з рівними правами у вічу Атен. Атенці передали свою систему своїм колоніям на чорноморськім побережжю, звідки ця система могла прийти на Русь, але найвірніше постала незалежно на базі місцевих умовин.

Атенську систему прямої демократії найкраще пояснюють історичні писані відомості, зокрема Прокопія, та факти поширення поселень, беручи під увагу їхнє майже синхронічне постання та мирні відносини.

Ми вже згадували про мирне змінення зарубинецької культури черняхівською на Русі під проводом Києва. Ми не маємо наміру слідкувати детально за її розвитком, бо це фактично виходить поза рамки цієї праці. Ми лише коротко поглянемо на розвиток діяльности, як вона відбита у комерції самого Києва та в загальнім розвитку Руси. У цій частині нашої праці описуватимемо окремі знахідки монет, що відбивають комерційну діяльність, а для спрощення значитимемо їх порядковими числами зі Списка Брайчевського[43].

II-ге стол. по Христі (черняхівське), є часом масового припливу римських монет до Руси та України взагалі. На цілій Україні кількість монет карбованих перед 54 р. по Христі є 58. Після цього маємо просто незвичайну зміну. На Україні знайдено величезну кількість монет карбованих поміж 54 р. та 211 р. по Христі — головна їх частина з II стол., а всього разом понад 27.000 монет. Після того періоду монети гостро спадають і у III стол. (точніше, 211-305 рр.) вони на Україні спадають до 156 екземплярів, а в IV стол. (точніше 305-395 рр.) їхнє число підвищується до 331 штук. За все V стол. маємо 202 монети римського (візантійського) карбування[44].

З припливу тих всіх монет велика кількість їх з II стол. знайдена саме в Києві. На Сінній Площі знайдено скарб більше пуда (16 кг) срібних римських монет, з яких відомі монети лише з часу поміж 117 та 180 рр. по Хр., а відповідає це близько 4.000 динаріям (ч. 261). Другий скарб срібних динаріїв з 350 монет, з яких відомі монети карбовані у 69-192 рр. знайдені на Кирилівській вулиці (ч. 240). Дальші знахідки подібних монет маємо біля Десятинної церкви, на Олександрівській вул., Караваївській вул., на Подолі (чч. 233, 234, 236, 239, 256). Якщо заокруглимо кількість знахідок до 5.000 монет, то коло одної п'ятої кількости усіх монет з цілої України з II стол. знайдена у поширеному ядрі Києва, що є незначною частиною 1% поверхні території черняхівської культури. Отже, Київ вже став центром не лише ранньої та літописної Руси а і цілої України, судячи по його комерційній діяльності.

43) М. Ю. Брайчевський, »Список знахідок римських монет на території Української РСР і Молдавської РСР«, у його ж *Римська монета на території України*, Київ, 1959, стор. 119- (205).

44) М. Ю. Брайчевський, *Римська монета на території України*, Київ, 1950, стор. 15.

У III стол. маємо загальний спадок торгівлі, спричинений найправдоподібніше просуванням ґотів на грані II-III стол. на українські степи. Найвірніше вони прямували польовою частиною Руси, басейном Росі і там спричинили спустошення, хоч Йордан згадує, що у своїм переході з правобережжя Висли, вони перейшли болота (напевно поліські) і після цього мали війну[45] правдоподібно з Руссю, де Київ вже був провідним центром.

У III стол. величезний басейн Росі, на південній стороні, що у знахідках римських монет II стол. переважав над Києвом, головне через свою велику площу подає лише 5 знахідок з III стол. (чч. 229, 314, 316, 328, 331). Є 3 додаткові знахідки на самім півдні польової південної сторони Руси у басейні Тясмину (чч. 887, 924, 976).

Натомість самий Київ має 8 знахідок (чч. 235, 237, 242, 245, 249, 250, 251, 253). Між ними маємо скарб понад 200 мідних монет в більшості з III стол. в Оболоні на Подолі (ч. 250). Вже не срібло, як у II стол., а мідь, що пояснюється зубожінням Римської імперії та зменшенням торгівлі.

Поза Києвом маємо 3 знахідки на самій периферії північної сторони, 1 на заході у Бердичевськім районі (ч. 129), а 2 знахідки на південній периферії у долині Стугни (чч. 215, 216).

У IV, V, VI стол. комерційна діяльність відбита лише у місті Києві на всій Русі. У IV стол. маємо марґінесове підвищення з 8 до 10 знахідок у Києві (чч. 238, 246, 247, 248, 248A, 250, 252, 254, 255, 259). Вже згаданий скарб в Оболоні, має деяку кількість монет IV стол.

З Руси поза Києвом з IV-VI стол. маємо лише 1 монету з IV стол. (Константина II з 337-361 рр., ч. 224). Ця монета знайдена, як частина скарбу 336 монет (срібних), карбованих у 69-211 рр. Найімовірніше пояснення буде те, що тут відбиті велике щастя та велика трагедія невідомого українця IV століття, який знайшов старий скарб, перше закопаний на початку III стол., додав свою монету і знову закопав, а скарб залишився у землі півтори тисячі років.

З V стол. знайдено дуже стерту мідну римську монету (дуже уживану), карбовану у кінці IV- поч. V стол. біля Золотих Воріт, що вказує на їхнє існування у ранній формі (ч. 241). На Подолі, біля Введенської церкви знайдено золоту монету з часів імператриці Євдокії (408-450 рр., ч. 231).

З VI стол. знайдено три монети карбування імператорів Анастазія (491-518 рр.) та Юстініяна I (527-565 рр.), що приводить нас до часів вже згадуваних Йорданом та Прокопієм (ч. 243). Самозрозуміло, ці монети знайдено в Києві.

З VI стол. існування та розвиток Києва не піддається майже жодним сумнівам спеціялістів, головно тому, що відкрите горо-

45) Грушевський, *цит. пр.*, стор. 142-143.

дище Києва з VI чи найпізніше з VII стол.[46] дає прямий зв'язок з літописним Києвом України-Руси.

Донедавна ніхто не висловлював сумніву щодо важливости Києва в зв'язку з Дніпровим торговельним шляхом в глибині віків. У 1976 році з'явився погляд О. Пріцака:

> »Скоро по (860 р. по Хр.) повстав славетний 'шлях від варягів до греків'. Ріка Дніпро змістила Волгу, і Київ, бувший хозарський гарнизонний пункт на дніпровім переході виринув у другій половині десятого століття як обіцяючий сателіт . . . Константинополя«[47].

Археологічні знахідки у Києві та по Дніпрі з часів не лише до 860 р., а до приходу хозарів (VI стол.) і, як ми бачили, з багато давніших часів, цілковито відкидають погляд О. Пріцака. Якщо Київ у минулому »хозарський гарнізонний пункт«, то чому знайдено у Києві близько 5.000 монет, в більшості срібних динаріїв карбованих у Римі у II стол.? Якщо до 860 р. не було шляху від греків, то якою дорогою прийшли до Києва ті ж римські монети за які купці мали діставати київські товари? Яким шляхом вони вивозили куплене? Як дійшли до Києва античні амфори гелленістичного типу, римські світильники і багато інших речей? Напевно вже не Волгою. О. Пріцак не дискутує окремі археологічні та писані історичні відомості, подані у цій нашій праці, не відкидає їх, а просто не згадує.

Отже, підсумовуємо. Київ створився у II-I стол. до Хр. та мав до I стол. по Хр. біля 5.000 населення, більше ніж інші европейські поселення поза вужчою Римською імперією, такі як Лондон чи Париж. Він був повністю зформованим містом включно з міжнародньою торгівлею, продукцією та був центром держави Руси, найвірніше з демократичною конституцією атенського зразка, але найпевніше місцевого походження, на I стол. до Христа.

Багато археологів і істориків підтримують точку зору такого раннього походження Києва. Славетний історик Іван Крип'якевич вказав на важливість тези про безперервність історичного розвитку Києва від грані століть народження Христа[48]. М. Ю. Брайчевський пише про ранній Київ, який він називає »протокиївським гніздом поселень«:

> »Безпосередніх попередників Києва можна вбачати головним чином в поселеннях, розташованих в частині так званого Старого міста . . . І топографія 'великого Києва' часів Київської Руси . . . також почала складатися ще в епоху близько рубежу нової ери«[49].

---

46) Див. М. Ю. Брайчевський, *Коли і як виник Київ*, Київ, 1963, стор. 103; теж Толочко, *цит. пр.*, стор. 51, та інші.

47) O. Pritsak, *The Origin of Rus'*, Cambridge, Mass., 1976, p. 26.

Те, що О. Пріцак не зревідував своїх поглядів у цій справі, бачимо зі справоздання Л. Дражевської про його доповідь щодо походження Києва в УВАН в Нью-Йорку 28. 2. 1982 р. Л. Дражевська пише: »На думку історика О. Пріцака, Київ постав за часів хозарів, у IX століттю, як укріплення середньо-азіятського типу«, див. Л. Дражевська, »Початок Києва — коли і як виник княжий город? (Доповідь проф. О. Пріцака в УВАН у США)«, *Український Голос*, 24. 3. 1982 стор. 7. Згадаємо, що хозарські знахідки майже невідомі у Києві.

48) Боровський, *цит. пр.*, стор. 118.

49) Брайчевський, *цит. пр.*, стор. 43-45.

Дещо пізніше у своїй часописній статті »Скільки років Києву?« М. Брайчевський підсумовує наслідки своєї довгорічної праці:

»Отже, маємо висновок: історія Києва нараховує 2.000 років«[50].

С. Р. Кілієвич, обговорюючи знахідки на Андріївській горі Києва, включає поміж ними пам'ятки зарубинецької культури, знахідки посуду, римської бронзової фібули та срібного римського динарія імп. Адріяна (117-138 рр. н.е.), чим вказує на 2.000-річну історію Києва, але він не висловлює належних висновків[51]. І. М. Самойловський у своїй найпізнішій праці по цьому питанню вважає, що Київ виник у II-I стол. до Хр., а теж В. В. Мавродін твердить, що Київ створився рано[52].

В. В. Петров вважає, що II-I стол. до Хр. є початковим етапом у розвитку Києва від селища до міста[53]. Г. Г. Шовкопляс гадає, що початок історії Києва лежить у часах зарубинецької культури, отже на грані століть народження Христа[54]. М. Думка становить дату заснування на період близький до народження Христа[55].

В. А. Богусевич вважає, що історія зародження міста починається в II-I стол. до Хр., а саме поселення того часу і є першопочатками виникнення Києва[56].

Б. Рибаков пише у 1963 р., що »поселення на місці Києва« існувало вже у II стол. та було зв'язане з більш південними областями черняхівської культури. Хоч ми не маємо тут ідентифікації поселення з Києвом, одначе бачимо, що Б. Рибаков думає, що поселення »на місці« Києва існувало близько 19 століть[57]. У 1966 році Рибаков вказує, що київський варіянт літопису містить сказання про Кия поміж благословенням Андрія та походом болгар на Дунай, отже між I та VII століттями, а відкидає »точну« дату у Новгородськім літописі щодо Кия (854 р.)[58].

Нещодавно Б. Рибаков у газетній статті заявив, що Київ був важливим поселенням вже від початків, а то й до нової ери, а містом став у VI-VII стол.[59]

Перед 1975 роком деяке число істориків і археологів — ми обмежуємося повоєнним часом, — заперечували 2.000-річну історію Києва. Пізної дати заснування Києва VIII-X стол. маємо у М. К. Карґера, М. М. Тихомирова, Л. А. Голуб'євої та інших[60]. Дату VI-VII стол. маємо у П. П. Толочка, Б. И. Довженока, у деякій мірі

50) Див. передрук, »Українська Думка«, Лондон, 4. 3. 1982.
51) С. Р. Кілієвич, »Археологічна карта київського дитинця«, у *Археологічні дослідження стародавнього Києва*, 1976, стор. 183.
52) Боровський, *цит. пр.*, стор. 113.
53) *Там же*, стор. 113-4.
54) *Там же*, стор. 120-121.
55) *Там же*, стор. 120.
56) *Там же*, стор. 110.
57) Б. А. Рыбаков: *Древняя Русь. Сказания, былины, летописи*, Москва, 1963, стор. 24.
58) Боровський, *цит. пр.*, стор. 100.
59) Б. Стебельський: »Чому окупанти визнали Києву 1500-річчя і як його відмічують?«, *Гомін України*, 10. 3. 1982 (Відділ 'Література і мистецтво', стор. 1-2).
60) Боровський, *цит. пр.*, стор. 94-9, 107.

П. М. Трет'якова, О. К. Касименка та інших[61]. Переважаюча більшість цих авторів є російські історики.

Але від 1970 р. в науковій пресі перестають з'являтися статті щодо 2000-річчя походження Києва, а натомість появляються статті та книжки, в яких доводиться, що Києву 1.500 років. Це пишуть ті самі автори, які раніше писали, що Києву 2000 років. Ці зміни пояснюються державною цензурою і прямим політичним тиском.

На початку 1980 р., в СССР офіційно проголошено ювілейне відзначування 1500-річчя постання Києва на 1982 р., що дає достаточне пояснення зміни курсу.

Ми повністю погоджуємося зі слідуючою аналізою ситуації д-ра Б. Стебельського, з весни цього року:

> »Наука давно визнала, що слов'янські безперервні поселення торговельного і ремісничого характеру на території Києва існують із початків нашої ери, тобто вже в першому столітті до народження Христа . . . Немає заперечення . . . факту, що в тому часі на землях теперішніх московського і білоруського народів слов'ян не було . . . Отже відмічувати 2000-річчя Києва як початку поселень 'матері городов русских« для Москви незручно, бо це означає в сучасному назовництві 'матері міст українських'. І як тоді говорити про 'дружбу трьох братніх народів — російського, білоруського та українського', коли про таку 'дружбу і єдність' говорити не можна. Отже КПСС дала інструкцію діялектично насвітлити факти та 'вияснити', що поселення Києва визначати треба аж від часу появи городських валів і його ролі державного характеру з часів князя Кия . . .«[62].

Окрему ролю у переведенні репресії проти науковців відіграв П. П. Толочко, сам автор вартісної праці про історичну топографію Києва. П. П. Толочко був одним з небагатьох українців-науковців, який твердив, що історія Києва починається з VI стол., а у своїй праці з 1969 р. він твердить, що на території Києва по III стол. по Хр. відбувається затихання життя[63]. Від 1970 до 1977 рр. він опублікував 9 праць присвячених походженню Києва. Ця надзвичайна діяльність кінчається у 1977 р. написанням погромницької статті п. з. »Першопочатки Києва«, де він обвинувачував *всіх* істориків і археологів, що не підтримували походження Києва з VI-VII стол. в »неувазі до відомого марксистського положення«. Зрозуміло, що тим в советській практиці всі дебати закриваються і заповідається репресія. Сам П. П. Толочко нічого більше не писав аж до 1980 р.

Погляньмо на цю статтю, якою КПСС устами П. П. Толочка заповіла репресії і вимогу »покаяння?.

П. П. Толочко вбачає три основні концепції щодо походження Києва, початок історії від IX-X стол., від VI-VII стол. та від початку нашої ери. Він пише про тих що не підтримують концепції 1500-річчя:

61) *Там же*, стор. 110-1.
62) Стебельський, *цит. пр.*, стор. 1.
63) Боровський, *цит. пр.*, стор. 120-1.

»(Ці точки зору) мають одну спільну ваду — неувагу до відомого марксистського положення про те, що протилежність між містом і селом починається разом з переходом від варварства до цивілізації, від племінного ладу до держави«.

Прихильники 2000-річчя обвинувачуються у більш серйозній »помилці«:

»У першому випадку (походження IX-X стол., — ОСП) автори пов'язують виникнення Києва з кінцевим етапом формування класового суспільства, не беручи під увагу, що розклад родового ладу у слов'янському світі почався вже в VI стол.; в другому (2.000-річчя Києва) — припускається ще серйозніша методологічна помилка: проблема походження східнослов'янського міста виноситься взагалі за межі середньовічної епохи«[64].

Нове тут не згадка про марксизм, яку часто бачимо просто формальною по різних працях, а у обвинуваченні, через нежиттєві фрази, у не-марксизмі писань величезної більшости авторів по питанню, а зокрема тих, що підтримують 2000-річчя походження Києва. Це вже загрожує репресіями проти науковців зі сторони антинаукової партії і держави.

По цій інквізиції почалися рекантації. Зокрема сумна справа зі світової слави істориком Б. О. Рибаковим, українцем і вихованцем Київського університету з другої половини 1920-их рр., де, як відомо, він цілком не цурався українства.

Я. Є. Боровський у своїй історіографічній праці з 1981 р. щодо походження Києва пише, що П. П. Толочко у повищій цитаті »цілком справедливо критикує учених«[65]. Він пов'язує формальну покаянну статтю Б. О. Рибакова, яку той опублікував у московських *Вопросах Истории* у травні 1980 р. під назвою »Город Кия« зі »святкуванням ювілею Києва«, себто 1500-річчя. Я. Є. Боровський твердить, підтримуючи це як цілком справедливий, погромницький напад П. П. Толочка проти істориків, включно з Б. О. Рибаковим, що начебто »останні дослідження, проведені в зв'язку із святкуванням ювілею Києва« і дали можливість Б. О. Рибакову перевести ревізію своїх поглядів. Згадка про »останні дослідження« це лише незграбна спроба прикрити насильство КПСС над Б. О. Рибаковим щоб заставити його »включитися« у святкування 1500-річчя Києва.

Я. Є. Боровський навіть перекручує погляди Б. О. Рибакова з 1966 р., де той говорить про підвищення Києва, як столиці князівства русів у VI стол. Сам же Я. Є. Боровський неправдиво твердить, що тут Б. О. Рибаков говорить про дату заснування. Отже у покаянній статті з 1980 р. Б. О. Рибаков уже пише, що початкова дата Києва є кінець V стол.[66], а Боровський називає це »уточнен-

64) *Там же*, стор. 121, 120-3, 143.
65) *Там же*, стор. 123.
66) Б. А. Рыбаков: »Город Кия«, *Вопросы Истории*, Москва, 1980, ч. 5, стор. 31-47, є покаянною статтею; згадано теж його ж »Время легендарного Кия . . .« у *История СССР с древнейших времен . . .*, т. I, Москва, 1966; теж Боровський, *цит. пр.*, стор. 102-3.

ням« дати заснування Києва. Добре то уточнення, коли славний історик мусить підкоритися партійному диктатові, виголошеному устами П. П. Толочка!

М. Ю. Брайчевський досліджує питання походження Києва та Руси-України від 1950-их років, публікуючи відповідний розділ в *Історії Києва* у 1959 р., та монографію походження Києва у 1963 році. Його дальші праці з 1964 та 1968 років присвячені походженню Руси-України. Після обвинувачення у немарксистськості у своїх працях, його позбавлено професійної праці та не друкується у науковій пресі від 1960-их років дотепер.

Нещодавно він опублікував у совєтській пресі вже згадану статтю про походження Києва з висновком, що історія Києва нараховує 2.000 років[67]. Цим він виломлюється зі загальної одноманітности по питанню, під диктатом КПСС.

Надзвичайно промовиста форма публікацій з цієї ділянки є його дружини, А. Т. Брайчевської. Вона визначна дослідниця черняхівської культури, перед одруженням опублікувала працю у 1952 р. під своїм ім'ям А. Т. Сміленко. По одруженні вона друкує велику кількість праць під одруженим ім'ям А. Т. Брайчевська. Після позбавлення наукової праці її чоловіка, їй дозволяється дальша наукова діяльність, але вона публікується під її дівочим ім'ям А. Т. Сміленко.

Отже, у цих умовинах, її вислови, що натякають на пізнє походження Києва, можуть і мусять бути розглядані як наслідок репресій проти її чоловіка та мабуть її самої. Вона пише у 1977 р. таке:

> »Літопис називає угруповання східних слов'ян 'княженіями', а осіб, які їх очолювали князями... До найбільш раннього часу, а саме — до VI стол., може бути віднесена діяльність полянського князя Кия«[68].

Саме тому, що літопис описує Кия як основника Києва, повище і є вказівкою щодо основання Києва у VI стол., хоч це точно і не висловлено. Це теж написано під дівочим ім'ям А. Т. Брайчевської, А. Т. Сміленко.

Але тиск висловлюється не лише проти українських вчених, а і проти інших. Саме цим можна пояснити раптове »прояснiння« думок щодо походження Києва російського історика В. В. Мавродіна, що сталося, як грім з ясного неба якраз у 1978 р.

Отже ще у праці з 1952 р. В. В. Мавродін твердить, що спочатку були поселення, городища, племінні центри, які тільки з часом перетворилися в міста. Тут маємо тезу безперервности розвитку.

67) М. Ю. Брайчевський: »Стародавні слов'яни та виникнення міста Києва«, у *Історія Києва*, т. I, Київ, 1959; його ж *Коли і як виник Київ*, Київ, 1963; його ж *Біля джерел слов'янської державности*, Київ, 1964; його ж *Походження Руси*, Київ, 1968; його ж »Скільки років Києву«, див. передрук у *Українська Думка*, Лондон, 4. 3. 1982.

68) А. Т. Сміленко: »Про деякі датуючі речі...«, у *Археологія*, Київ, т. VI, 1952; дивись праці по одруженні у М. Ю. Брайчевський, *Біля джерел слов'янської державности*, Київ, 1964, стор. 323-4, під одруженим ім'ям А. Т. Брайчевська; за цитатою див. А. Т. Сміленко: »Східні слов'яни у VI-IX стол.« у *Історія Української РСР*, т. I, Київ, 1977, стор. 271. Див. теж Боровський, *цит. пр.*, стор. 129.

У 1971 р., у іншій більшій праці В. В. Мавродін відносить час заснування Києва до антських часів (згадуючи між іншим про Боза з IV стол.), чим заложення Києва відводиться до III-го стол. і ось раптом В. В. Мавродін у своїй праці з 1978 р. ревідує свої погляди після десятиліть праці, і заявляє, що »найдавніші власне слов'янські шари« у Києві »датуються часом не раніше VI-VII стол.«. З того Я. Є. Боровський робить висновок, що у 1978 р. В. В. Мавродін став поділяти погляди саме тих дослідників »які історію міста Києва починають з VI-VII стол.«[69]

Ось такими »науковими« засобами, коштом сумління та наукової творчости багатьох науковців, через політичний тиск та недопущення їх до наукової преси, встановлено не науковими методами, а здебільша політичним тиском, похвалу 1.500-річчю Києва. Тут важко звинувачувати окремих науковців, бо ганьба лежить на терористичній державі, яка виконує такі справи.

Політично заряджене »единомисліє« по питанню походження Києва панує з 1976 р. З'явилися статті і книжки П. П. Толочка та деяких молодших авторів, включно з книжкою *Походження Києва* Я. Є. Боровського, які підтримують 1.500-річчя, а серед них »праці« А. М. Сахарова, С. Р. Кілієвича, К. М. Гупала, В. Г. Мірзоєва, Г. Ю. Івакіна, М. Котляра[70] та вже згадувані »покаяння« тих, що вважали, і мабуть ще й тепер вважають, що історія Києва простягається 2.000 років.

Завданням української вільної науки розвивати заборонені в УССР ділянки науки та гідно відзначити *2.000-річчя походження Києва, символу української державности.*

НОТАТКА: Крім цитованих джерел, вживалися для цієї праці ще інші джерела. Поміж ними: Я. Пастернак, *Археологія України*, Торонто, 1961; М. Чубатий, *Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східньослов'янських націй*, Нью-Йорк, 1964; М. Ю. Брайчевський, *Біля джерел слов'янської державности*, Київ, 1964; його ж *Походження Руси*, Київ, 1968; Б. А. Рыбаков, *Древняя Русь. Сказания, былины, летописи*, Москва, 1963; Г. Г. Мезенцева, *Древньоруське місто Родень, Княжа Гора*, Київ, 1968; *Проблемы этногенеза слав'ян*, Київ, 1978, та інші. Теж згадуємо працю Івана Франка, *Причинки до історії України-Русі*, т. I, Львів, 1912 та її передруки.

Зокрема важливою для більш загальних питань інтерпретацій є серія статтей О. Домбровського у журналі *Український Історик:* »До питання періодизації й термінології ранньої історії України« (ч. 3-4, 1975); »Рання історія Руси-України на сучасному етапі дослідів« (ч. 4, 1978), та »Нова схема ранньої історії Руси-України« (ч. 1-4, 1980). Саме в тих статтях, маємо вартісні думки для дальшого розвитку вільної української науки щодо питання походження Києва та Руси-України і взагалі ранньої історії України.

Маю дуже приємну відповідальність подякувати *д-рові Богданові Стебельському*, Президентові Наукового Товариства ім. Шевченка в Канаді, Президентові Асоціяції Діячів Української Культури та Голові Ради Культури Світового Конґресу Вільних Українців за його поради і матеріяли при дослідах і писанні цієї праці, а теж *д-рові Олександрові Підгайному*, Виконавчому Секретареві Інституту ім. Симона Петлюри, за подібну допомогу.

69) Боровський, *цит. пр.*, стор. 105-7; за згаданими працями В. В. Мавродіна, див. його ж *Образование древнерусского государства*, Ленинград, 1952; його ж *Образование древнерусского государства и формирование древнерусской народности*, Москва, 1971; покаяння В. В. Мавродіна маємо у його ж *Происхождение русского народа*, Ленинград, 1977, стор. 55-56.

70) Боровський, *цит. пр.*, стор. 128-133.

Євген КРАМАР

ЛІТОПИСНІ СІВЕРИ І ТРОЯН »СЛОВА ПРО ІГОРІВ ПОХІД«

Дослідження знаменитого »Слова про Ігорів похід« триває з 1800-го року, коли його вперше видано. Проте й досі в цій пам'ятці давньої української літератури є чимало неясних місць, наприклад, ті, де згадується якийсь Троян (власне — прикметник »Троянь«). Ось ці чотири місця:

1. »О Бояне, соловію стараго времени! Абы ты ста плъкы ущекоталъ, скача, славію, по мыслену древу, летая умомъ подъ облакы, свивая славы обаполы сего времени, рища въ тропу Трояню, чресъ поля на горы!«
2. »Были вѣчи Трояни, минула лѣта Ярославля; были плъци Олговы, Ольга Святьславличя«.
3. »Въстала обида въ силахъ Дажьбожа внука, вступила дѣвою на землю Трояню«.
4. »На седьмомъ вѣцѣ Трояни връже Всеславъ жребіи о дѣвицю себѣ любу«[1].

Коментатори першого видання цього твору відзначили: »... но кто сей Троянь, догадаться ни по чему не возможно«[2]. З того часу таємничий Троян і пов'язані з ним поняття не переставали цікавити дослідників, які присвятили їм численну літературу[3]. Однак покищо немає загальновизнаного, переконливого пояснення. З усього розмаїття гіпотез на більшу увагу заслуговують два напрямки: мітологічний — Троян — поганський божок та історичний — Троян — римський імператор Марк Ульпій Траян. Перший напрямок репрезентують Буслаєв, Квашнін-Самарін, Барсов, Махновець та ін. Другий — Максимович, Лашкевич, Соболевський, Тихомиров, Булаховський, Рибаков та ін.

Більшість дослідників в Трояні бачили таки імператора Траяна (98-117 рр. н.е.), який підкорив Дакію (теп. Румунію) і залишив по собі там і на суміжних землях низку різних реалій. В мітологічному світлі »Троянові« місця »Слова про Ігорів похід« виглядають так: »тропа Трояня« — стан пророчого надхнення співця Бояна; »вѣчи Трояни« — часи поганського божка Трояна, поганства взагалі; »земля Трояня« — Руська земля, на якій мали б вшановувати цього божка; »седьмой вѣк Троянь« — кінець поганства (число »7« означало завершення, кінець чогось). Наведене

1) »Слово о полку Игоревѣ та його поетичні переклади і переспіви, К., 1967, стор. 98, 106, 108, 120.
2) *Там же*, стор. 52, прим. 3.
3) Див. Н. С. Державин: Троян в »Слове о полку Игореве« — »Сборник статей и исследований в области славянской филологии«. М-Л., 1941, стор. 25-44; А. Болдур: Троян »Слова о полку Игореве« — »Труды отделения древнерусской литератури«, XV, М-Л., 1958, стор. 7-35.

мітологічне тлумачення надто загальне, воно залишає чимало місця для сумнівів і ґрунтується на припущенні про існування в слов'янському, зокрема в давно-українському поганському пантеоні божка Трояна. Візьмімо »тропу Трояню«. Якщо Троян був для славетного Бояна джерелом поетичного надхнення, то цей божок, отже, мав би завідувати поезією чи мистецтвом взагалі. Однак автор »Слова« поетичну генеалогію Бояна виводив не від Трояна, а від божка Велеса: »Чи ли въспѣти было, вѣщеи бояне, Велесовь внуче: . . .«[4] Далі, »вѣчи Трояни« в »Слові текстуально сусідують з роками реальних князів Ярослава й Олега. Сусідство божка з князями християнами не зовсім вмотивоване. І до того, на відміну від часу Ярослава й походів Олега Гориславича божка годі атрибутувати хронологічно чи будь-як. Дивлячися через мітологічну призму на »землю Трояню« як на синонім Руської землі, належало б визнати, що Троян був ніби патроном поганської України-Руси, а її жителі — його »нащадками«. Натомість в тому ж цитованому місці та в іншому автор »Слова« назвав русичів Дажбоговими внуками. Остання фраза »на седьмомъ вѣцѣ Трояни« пов'язана з полоцьким князем Всеславом, який в 1067 р. захопив і пограбував Новгород, а наступного року випадково став і київським великим князем. Але не легко збагнути, чому це мало б бути на »седьмомъ вѣцѣ Трояни«, тобто наприкінці поганства. Адже з поганством на Україні-Русі офіційно було покінчено в 988 р. А взагалі: чи був у поганському пантеоні русичів божок Троян? Гіпотеза про цього божка надійно не підтверджена ні писемними джерелами, ні фолкльором. Правда, покликаються на одне місце з перекладного апокрифічного »Хождения Богородицы по мукам« (XII стол.), де про поган сказано: ». . . Они все боги прозваша. Солнце и месяц, земліо и воду, звори чады тосетнею и человеческие имена та оутриа: Трояна, Хорса, Велеся, Перуна на боги обратиша . . .«[5].

Зазначений перелік божків і вставка його могли бути зроблені в Дунайській Болгарії, звідки твір надійшов на Україну-Русь. І до того, в цитованому місці Троян не »чистокровний« божок, а якась людина. Яка саме — про це говорить »Слово на откровении святых апостол« (XVI стол.): ». . . й да биша разумели мнози человеци и в прелесть велику не внидуть, мняще богы многи: Перуна и Хорса, Дыя и Трояна и иные мнози, ибо человеци были старейшины: Перун в Еллине, Хорс на Кипре. Троян бяше царь в Риме«[6]. Отже слід мав би вести до імператора Траяна, принаймні в розумінні авторів зазначених творів. За допомогою історичного тлумачення розглядуваних »Троянових« місць вирисовується така картина: »тропа Трояня« — реальний Траянів шлях, який був прокладений на Балканах; »земля Трояня« — Дакія, яку підкорив імператор

4) »Слово о полку Игоревѣ . . .«, стор. 98.
5) Див. В. Перетц: »Слово о полку Ігоревім — пам'ятка февдальної України-Руси XII віку«, К., 1926, стор. 148.
6) »Летописи Русской литературы«, т. III, кн. 5, М., 1861, ч. II, стор. 5.

Траян; вѣчи Трояни« — час його правління; »на седьмомъ вѣцѣ Трояни« — якісь сім періодів після Траянових часів. Історичне пояснення »Троянових« місць має ту перевагу, що не відривається від реальної людини Траяна, але й воно в теперішньому його вигляді аж ніяк не бездоганне. Чи не найбільше клопоту завдає той »седьмий вѣкь Троянь« — як тільки і від чого тільки його не рахували! Щодо іншого, то неясно який зв'язок між імператором Траяном і його місцями в »Слові про Ігорів похід«. Адже Траян правив в Римі, а »Слово« складене на Україні-Русі більше як через 1000 р. після нього і тематично не пов'язане з ним. Правда, на Балканах і в Румунії (кол. Дакії) відома низка пов'язаних з цим імператором назв, ймовірно, перші слов'яни застали в тих місцях своєрідний культ Траяна (Трояна), однак яким способом тамтешні »Траянові (Троянові)« поняття перекочували на Україну-Русь і опинилися в »Слові«?

Вже понад сторіччя пояснюють так. Після хрещення України-Русі до неї з Дунайської Болгарії широким руслом попливла різна література. В Болгарії мав би існувати пов'язаний з Траяном (Трояном) епічний жанр, який і перейшов на Україну-Русь. Що так то так — культурні, зокрема літературні зв'язки новохрещеної України-Русі з Болгарією були дуже інтенсивні, однак чому лише в »Слові« збереглося те »Троянове« запозичення? І ще в самій Болгарії не виявлено слідів зазначеної »Траянової (Троянової)« літературної манери. В цій статті підтримується думка про походження »Троянових« понять »Слова« з Болгарії і про їх зв'язок з імператором Траяном — тут, отже, немає нічого нового. Новина — в з'ясуванні способу перенесення цих понять: постулується, що їх перенесено під час міґрації населення, яка відбувалася задовго до написання »Слова про Ігорів похід«. Якщо вдалося б довести це, то було б пролито додаткове світло на того таємничого Трояна, а також з'ясовано цікавий епізод стародавніх болгарсько-українських племінних зв'язків.

Отже, по порядку: »Слово про Ігорів похід« тематично тісно пов'язано з тією частиною України-Русі, де жили літописні сівери (сіверські князі в 1185 р. організували похід на половців і зазнали страшної поразки; саме на Сіверську землю потім половці вчинили руйнівний відплатний похід). Щодо давніх жителів Сіверщини, то хоч в літературі міцно вкорінилася назва »сіверяни«, але має бути »сівери«. Адже в літопису переважають форми »сѣверь; сѣверо; сѣверы«[7]. Винятки в Лаврентіївському списку під 884 і 885 р. (»северяне; северяны; северены«), на думку О. Шахматова, належить відкинути[8]. На користь форми »сівер(и)« говорять і численні географічні назви, які походять від »сівер(и)«, а не від »сіверяни« (про ці назви — далі). Літописець вважав сіверів басейнів Десни,

7) Полное собрание русских летописей (ПСРЛ), т. 2, СПб, 1908, стор. 5, 8, 13-14, 17, 135.
8) А. А. Шахматов: Повесть временных лет, т. I-ЛЗАК, вып. XXIX, П.г. 1916, стор. 211, прим. 9.

Сейму, Сули вихідцями з Дунаю: »И отъ техъ словенъ разидошася по земле и прозвашася имены своими, чде седше на которомъ месте . . . А друзии седоша по Десне и по Семи, по Суле и нарекашася северъ«[9]. Це не поодиноке писемне джерело, де говориться про розселення слов'ян з Дунаю. Іоакимівський літопис також засвідчує цю обставину, хоч показує її через фантастичну призму[10] (на думку частини дослідників, це джерело підробне). Хронограф 1679 р. розповідає (теж у фантастичному ключі) про триразове заселення й запустіння Новгородської землі і заселення її пов'язує з дунайськими вихідцями[11]. В 1954 р. в США в науковий обіг введено т. зв. Влесову книгу — вона містить сенсаційні відомості про найдавніших слов'ян і мала б бути складена в IX стол. (одні дослідники бачать в ній автентичне джерело, інші — підробку). За Велесовою книгою, слов'яни десь з Азії прийшли на Дунай, а звідти переселилися в інші місця; вона називає й патріярха сіверів, Сева[12]. В одній з хорватських леґенд розповідається, як то брати Чех, Лях і Рус залишили найстаршого Хорвата й подалися на північ — найдальше зайшов Рус[13]. Подібну леґенду знали й лужицькі серби. Безперечно, в час »великого переселення народів« загальний напрям слов'янської колонізації йшов з півночі на південь, однак в силу різних причин могли бути й були часткові рухи і в інших напрямках, в тому і в зворотному. Наведене вище, здається, свідчить про переселення окремих слов'янських груп з півдня, від Дунаю, на північний схід. Вартує нагадати про паралелізм назв типу »Волинь, дуліби, поляни« та ін. в різних місцях слов'янщини і не обов'язково в напрямку північ-південь. Якщо ці назви перенесено під час міґрації населення, то міґрація, отже, відбувалася і з відхиленням від лінії північ-південь. До речі, початковий літопис не говорить про прихід з Дунаю кривичів, а племена радимичів і в'ятичів виводить з Польщі, тобто з заходу, а не з півдня. Показово, що принаймні в цьому літописець зараз має підтримку через дослідників[14]. Як відомо, давніші вчені на слово вірили літописцеві про дальше розселення слов'ян з Дунаю. Щодо Сіверщини, то дослідник цієї території Д. Самоквасов вказував і на деякі географічні назви, які мали б свідчити про давню міґрацію населення Дунаю в басейни Десни, Сейму, Сули[15]. Але в світлі дальших досягнень історичної науки згодом відкинуто літописну концепцію дунайської прабатьківщини слов'ян. Ця прабатьківщина льокалізується десь на півдні, звідки, отже, слов'яни заселяли басейн Дунаю й Балкани. Дехто з цього робив і позанаукові, коньюнктурні висновки, мовляв південно-слов'янське населення — це далекі

9) ПСРЛ, т. 2, стор. 5.
10) Исследование о летописи Якимовской. Составил Н. А. Лабробский, М., 1885, стор. 21-22.
11) ПСРЛ, т. 33, М., 1977, стор. 139-142.
12) Див. Виктор Ткачук: »Дорогами тысячелетий«, М., 1976, стор. 202-204.
13) Исследование о летописи Якимовской, стор. 32.
14) В. В. Мавродин: »Происхождение русского народа«, М., 1978, стор. 82, 86.
15) Д. Самоквасов: »Могилы Русской земли«, М., 1908, стор. 167-168.

нащадки т. зв. східньослов'янських племен, звідси — примат декого, навіть політичний, відповідна послушність »нащадків« щодо »предків«, не кажучи вже про дружбу тощо.

Щодо українських літописних сіверів, то вони мали тезків на території сучасної Болгарії. Теофан Сповідник у своїй »Хронографії« (поч. IX стол.) згадує слов'янське плем'я северів, яке жило там ще до приходу туди болгарської орди Аспаруха (бл. 680 р.)[16]. Совєтські дослідники цей етнонімічний паралелізм пояснювали в той спосіб, що сівери з басейнів Десни, Сейму й Сули, переселившись частково на Дунай, зберегли там свою племінну назву[17]. Лише в останні десятиріччя висловлено думку про можливість часткового відходу слов'ян з Дунаю на попередні північні (північно-східні) місця свого проживання. Наприклад, за переконанням І. Ляпушкіна, під тиском несприятливих обставин частина слов'ян відійшла на північний схід[18], тобто десь і на українську сіверщину. Недавно формульовано подібну думку: під тиском аварів, візантійців та романомовного населення частина слов'ян повернулася в басейн Вісли, витіснивши звідти на схід в'ятичів і радимичів; це вимушене повернення частини слов'ян літописець міг сприйняти як розселення їх з Дунаю[19]. Щось подібне напевно було з літописними сіверами. В цьому переконаний О. Стрижак, який на доказ дунайського походження українських сіверів використав різні матеріяли й арґументи[20]. Наскільки можна судити, його гіпотеза не знайшла схвалення совєтських дослідників — шкода.

Питання про зв'язок між болгарськими й українськими сіверами, особливо в пляні міґрації з Дунаю на північний схід, не розроблене і в болгарській науці. А між тим така розробка досить перспективна. В зв'язку з цим нижче наведено низку назв, переважно географічних. Зліва (I) — назви на території колишнього Першого Болгарського царства, головно на території теперішньої Болгарії, справа (II) — зниклі й існуючі назви басейнів Десни, Сейму, Сули. Аналіза їх дозволить зробити цікаві висновки.

16) Theophanes: »Chronographia Lipsiae«, 1883, p. 359.

17) Н. С. Державин: »Племенные и культурные связи болгарского и русского народов«, М-Л, 1944, стор. 15-16; П. Н. Третьяков: »У истоков Древней Руси — »По следам древних культур. Древная Русь«, М., 1953, стор. 30; М. Ю. Брайчевский: »Об 'антах'. Псевдомаврикия« — »Советская етнография«, № 2, 1953; В. В. Мавродин: »К вопросу об 'антах' Псевдомаврикия« — »Советская етнография« № 2, 1954.

18) И. И. Ляпушкин: »Некоторые вопроси из предистории восточных славян КСИА«, 100, М., 1965, стор. 123-124.

19) В. А. Буклин, И. В. Дубов, Г. С. Лебедев: »Археологические памятники Древней Руси IX-XI веков«, Л., 1978, стор. 8.

20) О. С. Стрижак: Сіверяни — »Мовознавство« № 1, 1973, стор. 64-76. З цієї праці використано чимало різного матеріялу, а також деякі міркування. Саме вона породила думку про перенесення »Троянових« понять під час міґрації населення з півдня (О. Стрижак цього питання в своїй праці не торкався).

I	II
1. Валахія (укр. Волощина) — історична область в Румунії, волохи — назва населення.	1. р. Волошинівка; р. Волхівці

2. р. Вит (її утв. Білий Вит і Чорний Вит)	2. р. Вітка
3. р. Голт	3. р. Голтва (літописна Голтав)
4. Дрина	4. р. Дрина
5. р. Дунав (болгарська форма назви Дунаю)	5. оз. Дунай; р. Дунай-Дунаєць, Дунайський Колодязь; р. Дунаєць (дві); р. Дунайчик (дві); р. Дунайка; р. Дунавець та ін.
6. р. Істр (давня назва нижнього Дунаю)	6. р. Істрівка
7. р. Колубара	7. р. Калаборок
8. р. Марица	8. р. Марица (Мориця)
9. р. Молдова; Молдови — історична область в Румунії	9. р. Молодова
10. Олт (в давнину Алютас, Алютус, Альт); р. Олтець	10. р. Альта (літописна Ольта, Льта, Ільтиця)
11. г. Преслав	11. м. Переяслав
12. р. Прут	12. р. Прут
13. р. Реут	13. р. Реут (декілька)
14. р. Рила (Рилька); гори Рила; с. Рила, Рильський монастир; Іван Рильський — святий (18 серпня день його смерти)	14. р. Рила (Рило, Риль); м. Рильськ; перша церква в Рильську — св. Івана Рильського (свято 18 серпня); місцевість (горб) у Рильську — »Св. Івана Рильського«, зараз — »Іванушка«
15. Римська (Ромейська) держава — назва візантійської імперії; римляни (ромеї) — її жителі; літописні пос. Новий Рим; Старий Рим Роман)	15. Літописний Рим(ів), Римське болото (літописне); р. Рома; м. Ромни (літописний Ромен); с. Рим
16. р. Сава	16. р. Сава
17. Севери — плем'я; Караш-Северин; м. Турну-Северин; Северинський Банат, бан Сіверський і Каєвський — історичні назви	17. сівер(и) — плем'я; Сіверська земля, Сіверське князівство; Сіверські міста; Сівер, Сівера, Сіверщина; м. Новгород-Сіверський; р. Сіверський Донець
18. Серет	18. р. Серетинка, р. Серетиний Колодязь
19. Струма	19. р. Стряменка (Струмінь)
20. Траянів шлях; Траянів міст; Траянові (Троянові) вали; Траянові ворота; м. Троян	20. місцевість Трояни (дві); чотири зазначені »Троянові« поняття в »Слові про Ігорів похід«

21. р. Уб	21. р. Убідь
22. Уда — болгарське діялектне »вода«	22. р. Уди (Уда)

Хай в цей перелік дещо потрапило й випадково, та все ж подібність чи й тотожність назв лівої і правої колонок очевидна. Не можна позбутися враження про запозичення. Тут справді є запозичення і в ньому примат належить півдню, тобто воно вийшло звідти. Ось міркування з цього приводу. Як слушно зазначив О. Стрижак, на півдні немає назв типу »Дніпро, Сула, Псел (Псло), Ворскла, Сож« (можна додати »Десна, Сейм«). Якби міґрація населення відбувалася з півночі на південь, то севери в першу чергу перенесли б туди назви значних своїх річок. Раз цього немає, то, отже, перенесення назв відбулося в зворотному напрямку. Далі, цей же дослідник звернув увагу на похідний характер деяких назв української Сіверщини, наприклад, на півдні: Вит, Колубара, Уб, а на Сіверщині відповідно: Вит(ка), Калабор(ок), Уб(ідь). Це також говорить про примат півдня, бо спочатку має бути основна форма назви, а потім десь в іншому місці — похідна. В цьому пляні можна додати й інші міркування. Деякі назви дунайсько-балканського реґіону відомі задовго до приходу туди слов'ян, наприклад, »Прут« (у Геродота — V стол. н.е. — Пората, Пирет«); »Струма« (у Гесіода — VII стол. н.е. — »Стримон«), тому було б абсурдно говорити про переселення цих назв з української Сіверщини в значно пізніший час, чи взяти б реали »Траянового (Троянового)« циклу. На півдні вони також відомі задовго до приходу перших слов'ян, тож не вони походять від місцевості Трояни на українській Сіверщині, а, вірогідніше, навпаки. Вартує відзначити: назва цієї місцевості як і »троянові« поняття в »Слові про Ігорів похід« виступають якраз в болгарській формі на »о« (пор. болгарське м. Троян, назва якого, мабуть, пов'язана з Траяновим шляхом). Далі — українська ріка Альта; літописні варіянти її назви навіть відповідають різним формам гідроніма »Олт«. Зараз дослідники прямо визнають, що назва цієї української річки занесена з півдня, де цей гідронім відомий з давніх давен[21]. Деякі назви лівої колонки, скажімо, гідронім »Вит« етимологізується на тракійському мовному ґрунті[22]. Якщо це так, то українська Сіверщина з її р. Віткою через відсутність там Тракійців не могла передати на південь цю назву. Саме через це гідронім »Вітка« перенесений з Болгарії, а не виріс на місцевому ґрунті (презумпція — що він генетично пов'язаний з назвою »Вит«). Назви »Молодова« й »Переяслав« відрізняються від »Молдови« і »Преслав« повноголоссям, якого не знають південнослов'янські і західнослов'янські мови. Повноголосся — це хронологічна стадія

21) В. Георгиев: »Исследования по сравнительно-историческому языко-знанию«, М., 1958, стор. 255; О. Н. Трубачев: »Название рек Правобережной Украины«, М., 1968, стор. 167, 248; М. Т. Янко: »Топонімічний словник-довідник Української РСР, К., 1973, стор. 14.
22) В. Д. Никонов: »Краткий топонимический словарь«, М., стор. 85.

розвитку спільнослов'янської мови, тому назви »Молодова« і »Переяслав« молодші від своїх південних аналогів.

Висновок: перенесення цих назв (якщо воно справді мало місце) відбулося з півдня на північний схід, а не навпаки.

На окрему увагу заслуговують назви »дунайського« циклу. Наявність цих назв на українській Сіверщині можна поспішно розцінити як доказ перенесення їх з півдня, але це не зовсім так. »Дунайські« назви поширені в інших місцях України та в інших слов'янських країнах. Назва »Дунай« часто фігурує в слов'янському фолкльорі[23], зокрема в українському, в якому вона вжита в двох значеннях: як загальновідома р. Дунай (Дунав) і як вода взагалі. Тому не можна беззастережно погодитися з В. Топоровим і О. Трубачовим, що значне поширення гідроніма »Дунай« свідчить про перенесення назви зазначеної великої ріки[24]. Більш переконлива думка Я. Розвадовського і Т. Лера-Сплавинського: крім запозичення назви р. Дунаю давні слов'яни мали гідронім »дун« інакшого походження[25]. Вжита щодо якоїсь іншої ріки, назва »Дунай« надавала звеличувального, шанобливого значення. Якщо отже в »Слові про Ігорів похід« згадується Дунай, то це не обов'язково південна р. Дунай. Одне слово, »дунайські« назви Сіверщини можуть бути місцевого походження, а не повторення назви р. Дунаю. І все ж, в інших місцях України і Слов'янщини »дунайських« назв менше і вони розпорошені, а на Сіверщині їх чимало і вони досить скупчені. І ще, на Сіверщині зафіксована форма »Дунавець«. Якщо це не церковно-слов'янський релікт, то можна говорити про запозичення з болгарського »Дунав«.

Так чи ні, але наведене вище переконливо свідчить про явну подібність між багатьма назвами балкансько-дунайського реґіону й української Сіверщини; ця подібність чи й тотожність пояснюється перенесенням назв з півдня на північний схід. На Україні чи будь-де в слов'янщині немає іншого такого місця, де були б такі ясні й рясні паралелі до зазначених назв балкансько-дунайського реґіону. Звідси аксіома: в давнину мала місце міґрація населення внаслідок якої й перенесено ці назви. Коли саме?

Відповідний пошук дозволяє дати певну відповідь. Краще розпочати з верхньої хронологічної межі — на черзі »рильські« реалії (ч. 14 переліку). Що ці реалії занесені на Сіверщину з Болгарії, і до того, вже в християнську добу, не може бути жодного сумніву. Про це говорить вшановування на Рильщині (теп. РСФСР) суто болгарського святого Івана Рильського: перший храм на честь цього святого (за деякими відомостями цей зараз не існуючий храм був побудований в болгарському стилі) і свято 18 серпня — день

23) V. Jagil: Duav-Dunaj in der slavischen Volkspoesie — "Archiv für slavische Philologue", bd. 1, Berlin, 1876.
24) В. Н. Топоров, О. Н. Трубачев: »Лингвистический анализ гидронимов верх«.
25) I. Rozwadowski: "Studia nad nazwami wód słowiańskich", Kraków, 1948, стор. 297; T. Lehr-Spławiński: "O pochodzeniu i praojczyźnie słowian", Poznań, 1946, стор. 188, прим. 14.

смерти Івана Рильського (946 р.). Однак рильчани не знали іншого пов'язання з цим святим свята — 19 жовтня — перенесення мощей (1195 р.). Звідси висновок: культ святого Івана Рильського занесено з Болгарії на Сіверщину між 946 і 1195 рр. З писемних джерел відомо, що 986 р. князь Володимир Великий (святий) здійснив похід на Болгарію і десь зразу після цього розпочав будувати низку міст-фортець: Курськ, Рильськ, Путивль та ін. Ще тоді нібито було збудовано в Рильську згаданий храм. Могло бути так: або князь Володимир привів з Дунайської Болгарії полонених і поселив їх в тих місцях, або переселенці самі прибували в ці місця після того, як Україна-Русь прийняла християнство, а Болгарія втратила свою незалежність (1018 р.). Так чи інакше, але дослідники, зокрема свого часу П. Погодін та й сучасні краєзнавці переконані, що цей край заселяли переселенці з Дунаю[26]. Чому якраз цей край, Сіверщину? Тут, мабуть, позначився і специфічний чинник: болгари йшли вже протореною стежкою, за значно давнішими своїми предками северами — про це далі.

Звичайно, болгарські переселенці кінця X — початку XI стол. могли принести з собою чимало дечого, але не все. Потрібен дальший пошук. Як відомо, батько князя Володимира — Святослав Хоробрий — в 968-971 рр. воював в Болгарії, навіть думав перенести на Дунай, до Переяславця свою столицю. Проте Святослав був насамперед відчайдушний воїн і годі з ним нав'язувати міґрацію болгарського населення на Україну-Русь. Що стосується самих русичів-дружинників, то в цій кампанії до Києва повернулася мізерна частина, а самого Святослава вбили печеніги. Якщо учасники цієї болгарської баталії і принесли б з собою з Болгарії якісь назви, поняття, леґенди, то прищепили б їх насамперед на Київщині, чого, однак, не виявлено. Правда, деякі дослідники вважають, що дружинники Святослава могли познайомитися в Болгарії з певними назвами, поняттями, в тому й »Траянового (Троянового) циклу і зберегли їх у своїй пам'яті[27]. Інтриґує назва »Переяславець«: чи, бува, не принесли її до Болгарії Святославові дружинники? Для такої назви в Болгарії був свій апелятивний матеріял (»Преслав — Преславец«), але русичі вимовляли на свій повноголосий лад.

Сказане щодо болгарських походів Святослава можна віднести й до візантійських походів князів Ігоря, Олега, Аскольда й Дира — тут взагалі виключається можливість якогось переселення болгарського населення на Україну-Русь чи запозичення з Болгарії якихсь назв, понять, бо ці походи не мали прямого відношення до Болгарії[28]. В зазначеному відношенні не можна покладати надії й

26) Архимандрит Нестор Костенечко: »От Рила до Аляска« — »за Буквите« № 2, 8. XII. 1979, стор. 6-8.
27) Н. С. Державин: Зазнач. праця, стор. 46; Н. К. Гудзий: »История древней русской литературы«, вид. 3, М., 1945, стор. 152-153.
28) С. Н. Азбелев: »Имели ли место сухопутные походы Руси на Константинополь?« — Вестник ленинградского университета № 2, стор. 165-170.

на епізод з полянським князем Києм, який, за свідченням літопису, ходив до Константинополя, де його добре прийняли, мав намір оселитися на Дунаю, залишивши там по собі поселення Київець. Знов-таки: якби Кий та його супутники на згадку про дунайські землі і принесли деякі назви, то вони дали б знати про себе в Полянській землі на Київщині, а не на Сіверщині. Щодо назви »Київець«, то подібні назви поширені в слов'янському світі і без зв'язку з князем Києм та дніпровським Києвом[29].

29) П. Н. Ковачев: »Средне вековного селище Києво, антропонимат Кий и отражение му в балгарската и славянска топонимия« — »известия на институт за балгарски език«, кн. XVI, с., 1968, стор. 133.

(Закінчення буде)

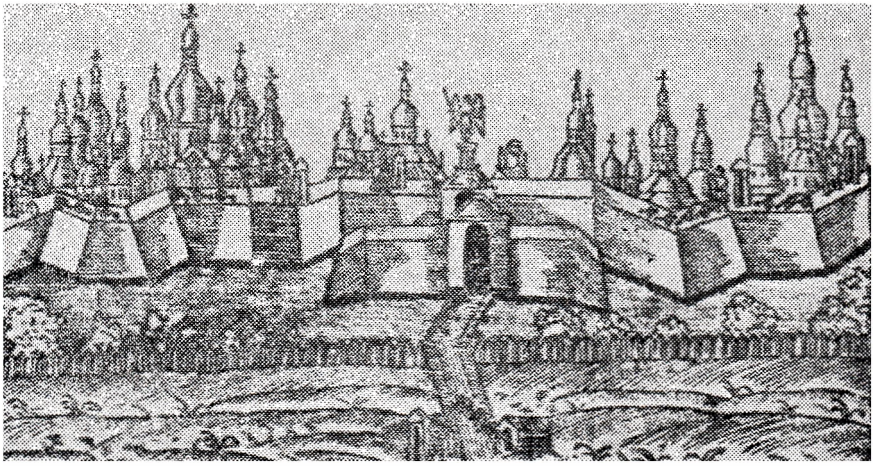

Вид Києво-Печерської фортеці та найвизначніших споруд розміщених на її території зображений на ґравюрі, що була поміщена вперше у виданні Києво-Печерської друкарні »Календарь или месяцеслов« на 1727 р. На ілюстрації видно старий чи верхній Київ, спереду земляні вали й бастіони, а за ними бані численних церков. Перша ліворуч — церква Спаса на Берестові. Далі в напрямку Київських воріт стоїть споруда Києво-Печерської лаври — п'ятибанна Всесвятська церква, багатоповерховий Успенський собор, дзвіниця, трапезна (чи настоятельська) церква, а також Троїцька надбрамна церква. Праворуч воріт — будівлі, що стояли за межами лаври, — губернаторський будинок (видно лише дах). Воскресенська і Теодосіївська церкви з дзвіницями, а також церква і монументальний собор колишнього Вознесенського манастиря (останні дві споруди розібрали наприкінці XVIII стол., а на їхнє місце звели мурований арсенал).

В РОКОВИНИ КИЄВА

Проф. Іван ЛЕВАДНИЙ

КИЇВ У ПЕРШОМУ РОЦІ ВІЙНИ 1941

Вже наступного дня після виповідження війни, у понеділок 23 червня перед усіма районовими військовими комісаріятами Києва скупчились маси людей, покликаних до армії. Комісаріяти не мали технічної змоги прийняти, медично оглянути і пропустити одразу всіх викликуваних.

На населення лягли різні обмеження, зв'язані з війною. У зв'язку зі запровадженням воєнного стану, вуличний рух у Києві припинився у вечірніх годинах. У всіх мешканців столиці забрали радіоапарати, щоб люди крадькома не слухали німецьких пересилань.

Всі зацікавлення киян були звернені в напрямі фронту, де — як багато людей вірило — впарі з совєтською військовою поразкою вирішується і справа української державности.

Одразу виявилася величезна мілітарна перевага Гітлера і його нестримний наступ на схід. Уже в останніх днях червня совєтські часописи мусили признатись до втрати Львова і багатьох теренів Західньої України та Білорусії, Литви, Латвії. Щоденні зведення генерального штабу Червоної армії про хід бойових операцій нотували лише самі поразки й втрати земель та міст. Незабаром і ці зведення були замінені повідомленнями совєтського інформативного бюра, яке в своїх рапортах із фронту пропускало взагалі всі невдачі і згадувало лише райони і напрями, де проводилися бої, а коли одного дня той чи інший район не згадувався, то люди розуміли, що він уже залишений. Натомість у повідомленнях широко описувались бойові подвиги командирів і окремих вояків, часто теж без подання місцевостей. . .

Недоговореність військових повідомлень доповнювали різноманітні чутки. Вони ширились скрізь і опановували розум та серця людей. З перших днів війни заговорили, що ніби разом із наступаючими німцями іде український уряд на чолі з колишнім головою Директорії Винниченком. Цю вістку швидко заступила інша, яка стверджувала, що в уже здобутому німцями Львові створився наш український уряд, його благословили митрополити обох українських Церков і тепер він звернувся з маніфестом до населення, закликаючи до всебічної підтримки й розбудови відродженої української держави. Кияни раділи. Хоч скоро поширилась і друга чутка, що цей уряд німці виарештували та вивезли до концентраційних таборів, але в цю другу чутку ніхто не хотів вірити, вважаючи її злісною провокацією, пущеною з метою посіяти зне-

вір'я серед населення, зруйнувати його надії на німців як визволителів. Люди линули думкою до Львова, де, як вони вірили, перебував омріяний уряд України. Всі напружено чекали дальших вісток, затаївши подих і тримаючи зовнішньо повну мовчанку.

Київ почали заливати хвилі втікачів зі Львова та інших місцевостей Західньої України. Були серед них жиди, місцеві комуністи і всякий підозрілий елемент, що зжився з совєтською владою і разом з нею втікав від німців. Від них довідувались кияни подробиці фронтових подій. Ті втікачі продавали нашвидку руч частину свого баґажу та одягу, готуючись рушати в дальшу дорогу.

Події розгортались з шаленою швидкістю. Німці вже досягли лінії старого ризького кордону і після запеклих боїв прорвали споруджені там давніше укріплення і посунули далі на схід. Катастрофа на фронті здавалася неминучою. Лише Ворошилов якось втримував північний фронт. Натомість Тимошенко зазнавав поразку за поразкою. А Будьонний, що командував південним (українським) фронтом, відступав багато скоріше ніж перед двадцятьма роками гнався на Варшаву. Цілі формації його армії, складені переважно з українців та інших поневолених народів, здавалися до полону, не бажаючи воювати за Сталіна чи взагалі за СССР — чужу і ненависну їм справу. Було ясно, що невдовзі вся Україна з її столицею опиниться в руках німців.

Уже з місяця липня на голови перехожих по київських вулицях став сипатися попіл, і чим далі, тим більше. Це різноманітні комісаріяти та установи палили свої архіви, нищили документи і все, чого не могли вивезти. По всіх житлових будинках Києва було урядово відібрано домові книги, в які були вписані мешканці, поліційно зареєстровані в цих будинках. У тих книгах було зазначено, чи даний мешканець є членом партії або комсомолу, і большевики не хотіли лишати цього документального матеріялу в руках німців, тим більше, що багато комуністів мало залишитися в підпіллі для диверсійної комуно-московської роботи.

Постачання населення столиці харчами на початку війни було нормальне, бо воно надходило з попередніх запасів, завезених до Києва ще перед війною. Пізніше продаж продуктів харчування, зокрема масла, цукру, печива навіть збільшили, бо кинули до продажу всі наявні запаси, щоб випродати їх і не залишати німцям. З випродажем запасів почалися різні обмеження, прийшла заборона продавати в одні руки більшу кількість краму й робити запаси харчів, заговорили про самопостачання. Навіть відома оперова співачка Зоя Гайдай висловила готовість працювати на городах і викликала своїх колеґ наслідувати її приклад.

Виступ Сталіна по радіо зі зверненням до »народу«, до »братів і сестер« був сльозливий, з визнанням помилок, допущених ще до німецького нападу. А газети галасували! Писали про подвиги вояків, нагородження за бойові заслуги численними орденами, але

без подання назв місцевостей, де ті перемоги осягнено. Лише широко описувалось поновне здобуття Єльні біля Смоленську, закликалось населення жертвувати солодощі для ранених.

А німці вже наближались до Києва. Місто стало зазнавати повітряних бомбардувань. Скидали з літаків також летючки, в яких закликали населення не вірити совєтській пропаґанді, бо німці не йдуть поневолювати, а дадуть кожній людині працю та можливість прожитку. Червоноармійців закликали здаватись до полону, обіцяючи, що їх приймуть лагідно, нагодують і дадуть їм працю. Ці летючки крадькома підбиралися і ширилися серед киян. Не вірити німецьким обіцянкам не було підстави, бо їхніх дій і плянів кияни ще не знали.

Евакуація Києва проходила так таємно, що ніхто не міг знати де, куди і коли якась установа чи підприємство виїздить. Урядові установи і комісаріяти переселювались до Харкова. Центральні щоденні газети »Комуніст« і »Советская Украина« одного дня з'явилися в продажу не зранку, як завжди, а по полудні, і на них уже не було подано адрес, де містились їхні редакції. Це означало, що вони вже переїхали до Харкова і вийшли там, а літаками їх доставили до Києва.

Розташований у Києві на Лукіянівці Каблевий завод, одне із двох на ввесь СССР підприємств, що випускали важливу продукцію каблів, щоночі зазнавав повітряних бомбардувань, від яких терпіло і навколишнє населення. Раптом однієї ночі бомбардування припинилось і більш не відновлювалось взагалі. Як виявилося, завод був евакуйований вглиб Московщини, отже німцям не було більше потреби скидати там бомби. Доводилося лише дивувати точності німецької розвідки, яка відразу дізналася про вивезення заводу, чого не знало навіть населення, яке мешкало недалеко нього, бо всякі вивози робились у часі, коли виходити на вулицю було заборонено.

З наближенням фронту Київ наповнився молодими командирами-москалями, яких вислали сюди з півночі для керівництва бойовими операціями. Почалась тотальна мобілізація населення. Ночами по домах ходила міліція і виявляла всіх осіб, які були в призовному віці. Їх або забирали на збірні пункти, або зобов'язували ранком з'являтись до військових комісаріятів. Міліції також було надано право брати на роботи людей порядком трудової мобілізації. Це означало, що кожного перехожого на вулиці або першу-ліпшу людину в помешканні міліція мала право взяти й відіслати на копання окопів, мінування терену, або на інші військові роботи. Почалися перевірки всіх людей на вулицях. Спеціяльні аґенти у цивільному одязі, леґітимуючись відповідними виказками, вимагали у прохожих документів і питали, чому дана особа не є в армії. Гарячково шукали скрізь німецьких шпигунів. На багатьох вулицях почали споруджувати великі барикади з мішків повних піску. Це свідчило, що москалі були рішені боронити

Київ і на випадок німецького прориву фронту та вуличних боїв заздалегідь робили приготування. Українці мовчки слухали радіо з голосників. У половині серпня німці були вже під Києвом. Їхня стежа досягала околиць міста. Генерал Бравхіч, керівник німецької офензиви, плянував головний наступ на столицю України з півдня, через околицю Голосіїв, де була розташована Сільськогосподарська академія зі своїми різними інститутами. Цей терен не був сприятливий для наступаючих, бо там була низина, а далі здіймались кручі й височіла Байкова гора, за якою простягалося місто. Кладовище на тій горі мало славу Пантеону видатних діячів української літератури, музики і театру. У могилах мирно спочивали поховані у різний час і різних місцях цвинтаря: Леся Українка, Іван Нечуй-Левицький, Микола Лисенко, Марія Заньковецька, Микола Садовський, Панас Саксаганський та інші.

Москалі не пошанували спокою великих людей України. На вершину Батиєвої гори були поставлені потужні батерії, а на схилах круч, серед кущів і чагарнику заховались кулеметні гнізда. Артилерія посилала через кладовище смертоносний вогонь, назустріч наступаючим німцям. Стрільна і кулі летіли над хрестами і надгробними пам'ятниками. На щастя, дорогі нам могили лишились непошкодженими в тім артилерійськім перестрілі між комуністами та фашистами.

Боротьба розпалилась. Київ став прифронтовим містом. Німці кілька разів здобували Голосіїв, але кожного разу були змушені відступати.

Газети кричали, що Київ не буде зданий, але про те, що бої точилися вже біля самого міста, ніхто не наважувався писати. Щойно коли в московській »Правді« було поміщено знімку з бою і підписано, що це битва біля Києва, часописи України почали і собі писати про київські бої. У Києві після евакуації центральних газет виходила лише обласна газета »Пролетарська Правда«. Коли перервався зв'язок з Харковом, московські і харківські часописи почали доставляти до Києва літаком, яким керувала жінка Гризодубова, учасниця колись розреклямованого перелету з Москви у район Владивостоку.

Щоб піднести дух населення столиці, в Київському оперовому театрі був уряджений великий вечір-мітинґ з участю численних письменників, які читали свої вірші чи оповідання, присвячені війні з німцями. Всі вони були одягнені у військові уніформи. З українських письменників виступали Корнійчук, Бажан, Малишко, а з польських — Ванда Василевська, з російських — Безименський. Говорили про неспроможність німців здобути Голосіїв та про зростаючу ненависть до них українського селянства. Безименський прочитав свій вірш, звернений до Києва, називаючи

його »матір'ю руських городів« та »Улюбленою сестрою Москви«, і закінчив віршилище словами:

Прекрасне місто! Наше військо
Є горде з подвигу твого.
О, рідний Києве, не бійся:
Тебе ми німцям не дамо!..

Щоб показати назовні, що в Києві триває нормальне життя, большевики створили театр Мюзік Гол. Ставили в ньому постановку Всеволода Чаговця »Мадмуазель Фіфі« за Мопасаном про безчинства німців у Франції за часів франко-пруської війни й про патріотизм французької жінки. Про цей театр писала навіть лондонська преса.

В Київському оперовому театрі почав грати музично-драматичний театр, який виставив »Наталку Полтавку«, »Запорожця за Дунаєм« і »Лимерівну«.

Але мимо всіх цих зовнішніх ознак удаваного спокою, мимо широких газетних повідомлень про готування київських шкіл до нового навчального року, всі прихильники московського режиму, що досі ще перебували в Києві, поспішно втікали зі столиці. Місто спорожніло більше ніж на половину. По Хрещатику, головній маґістралі, колись сповненій нестримним рухом, тепер можна було йти серединою вулиці, не керуючись сиґналами.

А бої у Голосієві тривали. Увесь Київ вкрився барикадами. По місті нишпорили таємні аґенти, вишукуючи дезертирів. Військова комендантура перевіряла документи навіть у зустрінутих на вулиці вояків та командирів і питала, чому вони не на фронті. Проїжджаючі авта скидали на вулицях газети та різний пропаґандивний матеріял. Московський поневолювач Києва став тінню самого себе. Так зв. »Українська ССР« переставала існувати.

Населення напружено чекало. Звідусіль доходили чутки, що на зайнятих німцями теренах скрізь відновляється рідна українська влада, творяться українські управи та українська поліція, що кімнати управ прикрашені тризубами, а над будинками, де вони містяться, повівають українські прапори. Ці оповідання створювали в уяві жадібно слухаючих киян ілюзію української державности.

Багато киян ховались від примусової евакуації. В Києві лишились сестри Лесі Українки, сини Михайла Драгоманова й Миколи Лисенка, деякі визначні діячі української науки, літератури і театру, рішені конспіративно перебути перехід фронту й привітати відновлення української влади. Декому із них, як Людмилі Старицькій-Черняхівській, видатному оперовому співакові Михайлові Донцеві та іншим, які були викриті, довелося заплатити своїм власним життям за своє небажання виїхати.

Розпочатий як нормально 1 вересня шкільний навчальний рік був лише простою формальністю. На викладах по клясах було по 1-2 учнів.

Бачачи несилу німців здобути добре укріплений Київ і передбачаючи довгу зимову облогу, совєти підвезли до столиці вантажні потяги з різними харчами — сухарями, цукром, теж махоркою і почали видавати населенню харчові картки на право придбати ці продукти.

Але головні сили німців у своєму наступі на схід двома хвилями досягли Дніпра в Білорусії коло Гомеля і на Україні коло Кременчука. У цих містах вони перейшли Дніпро і рушили по Лівобережжі — одна військова група в напрямі до другої. Обидві групи з'єдналися мов кліщі в Полтаві, замикаючи у персні оточений Київ.

Коли цю страшну вістку одержали оборонці Києва, вони вирішили втікати. Мирному населенню міліція наказала йти до Дарниці, де чекають потяги для евакуації людей на схід. Але цього наказу вже не було часу виконувати. Представників московської влади ніхто не хотів слухати.

Дня 17 вересня вийшло останнє число »Пролетарської Правди«. Вночі військо, що стояло під Голосієвом, перемаршувало на лівий берег. Літаком відлетіли Корнійчук і Ванда Василевська, які до того часу перебували в Києві.

Видача населенню харчових карток закінчилася 18 вересня, а ввечорі того ж дня всі ешельони з харчами, що стояли на товаровій станції, були розтаскані самими мешканцями, бо ніякої охорони біля них не було.

Увечорі загриміли вибухи та експльозії, які тривали цілу ніч. Були висаджені в повітря всі мости через Дніпро, численні важливі військові об'єкти, різні склепи, крам яких не встигли вивезти. Небо охопила червона заграва. У будинках дзвеніли вікна від безупинних вибухів, що відбивались один за одним хоч і далеко, але зі страшною силою. Нащадки Андрія Боголюбського з вродженою жорстокістю і властивою їм безоглядністю нищили все, щоб нічого не лишити ні українцям, ані ворогові.

Рештки совєтських військових сил залишили Київ. Червоний прапор, символ московського панування, встановлений 12-го червня 1920 р. на київській цитаделі, затріпотів і впав додолу.

Київське населення сподівалося, що тепер на тому місці замайоріє український прапор і наш народ матиме змогу бути господарем своєї долі.

Після тривожної ночі, ранок 19-го вересня видався спокійним, хоч і хмарним. Мешканці Києва повиходили на вулиці. Панувала тиша, в місті не помічалось ніяких змін, лише кидалась у вічі відсутність міліції, цієї ознаки московської влади. Двері порожніх районових відділів міліції скрізь були розчинені навстіж і всере-

дині панувала пустка. Десь з Голосієва доносились ще глухі постріли.

Користуючись міжвладдям, різні шукачі пригод і дехто зі зголоднілих мешканців відчиняли замкнені двері державних крамниць і виносили звідти все, що втікаюча державна торгівля не встигла забрати зі собою. Харчові склепи були порожні. Натомість з крамниць одягу і промислових товарів брали все, що там знаходили. Багато людей верталось до своїх помешкань, несучи великі пакунки й торби з набраними речами. У цих »операціях« брали участь і місцеві жиди, які мабуть не передбачали, що станеться з ними через кілька днів.

Група уніформованих червоноармійців, що якимсь дивом залишилась у спорожнілому місті, поспішно проходила в напрямі до Дніпра і тягнула зі собою кулемет »максима«, хоч усі мости були вже зірвані. Їх ніхто не зупиняв і не говорив з ними. Це були вже привиди минулого.

Прохожі ділились враженнями. Оповідали про те, що було знищено минулої ночі. Говорили, що німці вже на околицях міста й кожної хвилини можуть бути тут. Раптом загриміли постріли з крісів і кулі свистіли вздовж Васильківської вулиці і Хрещатика. Люди позабігали до дворів або на бічні вулиці. Минуло з півгодини поки стрілянина ущухла. Почувся крик:

— Німці! Німці на Хрещатику!

Сміливці кинулись туди, але нікого не було.

Купки людей зібрались і на майдані біля Оперового театру. Раніше тут щодня був великий натовп киян, які слухали радіоповідомлення про фронтові події і плекали в глибині сердець надії на скоре визволення і державне відродження України. І чим тривожніші були вістки з фронту, тим міцніша була віра людей. Від кількох днів це радіо мовчало.

Раптом із Фундукліївської вулиці вилетіли два мотоциклі і зупинились на перехресті. Люди кинулись до них. На мотоциклях сиділи смугляві мадяри у блакитносірих уніформах. Вони посміхнулись на привітання киян, задали кілька питань німецькою мовою і швидко від'їхали назад.

Аж ось з'явились загони німецького війська: мотоциклісти, танкетки, вантажні авта, моторизована артилерія. З Деміївки почулися постріли і неясний шум бою. Кілька танкеток і вантажне авто з причепленою з-заду маленькою гарматкою кинулись вздовж Васильківській вулиці в напрямі пострілів. Як виявилось, група совєтських партизанів в очайдушній рішеності не віддавати Києва без спротиву, зводили останній бій з німцями.

Були пополудневі години. Погода стала ясною і засвітило сонце. Все нові і нові загони німецького війська вмаршовували до міста. На вулиці повиходило багато киян. Вони вітали проходяче військо, вірячи в своїй наївності, що воно несе їм визволення і право

на державне існування. А війська все прибувало. Всі школи та урядові будинки були зайняті німцями.

Цілу ніч по вулицях міста був рух військових і цивільних людей. Московська заборона вуличного руху в нічні години втратила свою силу, а німецьких наказів ще не було. Багато людей ходило на товарову станцію і залізницю, збираючи рештки харчів, що залишились після відступу москалів.

Наступного дня через Київ безперервною ланкою йшли німецькі обози. Коли вони зупинялися для відпочинку, то населення оточувало німецьких вояків і розмовляло з ними, але в цих розмовах вражала велика самовпевненість німців.

— Чи подобається вам Україна? — питали кияни.

— Україна — це багатий край, має великі лани, зможе давати нам багато хліба, — відповідали німці.

— А чи подобаються вам українські жінки?

— О ні! Вони ніяк не дорівнюють нашим фроляйн і фрау.

А, торкаючись бойових операцій, німці казали, що їх похід розрахований на блискавичну війну і хвалилися, що мілітарна сила ворога вже зламана і за кілька місяців німці будуть у Москві.

Сенсацією дня стало привезення з Житомира першої несовєтської газети, яку з-перед понад двадцятьох років бачили кияни. Це була газета »Українське Слово«, яка почала виходити в Житомирі з моментом вступу туди німців. На першій сторінці вимальовувався величезний заголовок: »Київ звільнений від большевиків, Полтава в руках німецького військового командування«. Під заголовком було вміщено зведення головної квартири фюрера про перебіг бойових операцій на всіх фронтах за минулий день. Після езопівської мови і плутанини повідомлень совєтського інформативного бюра, кияни вперше прочитали конкретні описи боїв з докладним поданням назв міст і місцевостей. Але безапеляційний тон переможця, настирливе підкреслення, що скрізь і тільки перемагають, вражав читачів.

Редакційна стаття мала заголовок »Київ«. Захоплено вимовляючи слово »Київ«, автор статті писав, що на цьому слові можна було б поставити крапку, бо цим словом усе сказано. А далі, після згадок про Київ як стародавню столицю України і про її минулу славу та могутність, стаття стверджувала, що Київ визволений з неволі і тепер український народ, збуджений великими історичними подіями до активного чину, повинен прикласти всіх своїх зусиль до розбудови нового життя і для свого майбутнього. Крім загальних речень, нічого про це майбутнє, зокрема про українську державність, не було сказано.

Одного з перших днів по вступі до Києва німців міське населення з власної ініціятиви повісило на Софійській дзвіниці, де вже довгі роки не було дзвонів, десь знайдений невеликий дзвін і поруч встановленого на бальконі дзвіниці гітлерівського прапора зі свастикою — вивісило український національний прапор.

Удари дзвона, так давно не чуті в Києві, зібрали на Софійському майдані, на тому історичному місці, де були проголошені Універсали про самостійність і соборність України, величезний натовп людей. Бачачи рідний прапор і чуючи дорогі кожному українському серцю звуки церковного дзвону, захоплені люди в стихійному пориві вперше за понад два десятиліття вільно, на повний голос заспівали український національний гимн. Це була незабутня сцена. На дзвіниці Святої Софії повівав український прапор. Зі свого п'едесталю — скелі дивився бронзовий Богдан Хмельницький на багатотисячне море голів, що залило великий майдан і, знявши капелюхи, під симфонію церковного дзвону співало:

Ще не вмерла Україна
І слава, і воля. . .

Це був могутній вияв патріотичних почуттів після двох довгих десятиліть неволі. Це була велична маніфестація волі столиці, що уособлювала собою цілу націю, мати свою самостійну державу.

Ніхто тоді ще не перешкоджав народові висловлювати вільно свої прагнення. Ця подія мала широкий розголос і сприяла збудженню патріотичних настроїв київського населення.

За кілька днів з'явилось розліплене на стінах будинків і на рекламних стовпах звернення німецького військового командування до населення в німецькій і українській мовах, при чому український текст під мовним оглядом був дуже маловартісний і зраджував перо якогось малописьменного перекладача. У зверненні закликалося населення займатись своєю працею, слухати розпорядження військового командування і сприяти йому в здійсненні його мети.

І знову киянам було неясно, яка буде доля України, як виглядатиме для неї той новий справедливий порядок? Цього не можна було зі звернення дізнатись. Люди не знали, що думати.

Раптом на стінах і парканах, не раз поруч німецького звернення, з'явилось інше звернення, ще більшого формату, друковане великими літерами й лише українською мовою. Це було звернення Організації Українських Націоналістів до українського населення. У ньому повідомлялося, що український народ переживає тепер переломовий етап своєї історії і повинен напружити всі свої зусилля в боротьбі за свою волю і своє вільне державне існування. Як зазначалось у зверненні, на протязі своєї історії народ України пережив три доби своєї державности. Доба першої державности — це княжі часи, найвидатнішим представником якої був могутній князь Володимир, що охристив Україну й створив велику українську державу, забезпечив їй велич і могутність. Доба другої державности була за козацьких часів і творцем української козацької держави став великий гетьман Богдан Хмельницький, який очолив всенародню боротьбу проти польського поневолення

і у висліді блискучих воєнних перемог вивів Україну на шлях волі і слави. Доба третьої державности охоплює Визвольні Змагання під проводом Симона Петлюри, коли Україна власними державними актами проголосила свою самостійність і соборність. Велика визвольна ідея не вмерла в серці волелюбного українського народу. Боротьбу за принципи, проголошені в Універсалах 1918 і 1919 років, провадить тепер Організація Українських Націоналістів, яку очолює Степан Бандера. Під його керівництвом боролась вона в польському підпіллі, поширила свою мережу на центральні та східні землі, за його вказівками змагається і тепер у цей напружений відповідальний момент, коли валяться держави, що ділили між собою українські землі, у твердому переконанні, що український народ виборе собі право бути справжнім творцем своєї держави і господарем своєї власної землі. Звернення закликало всіх українців гуртуватись навколо акції ОУН і активним чином засвідчити свій патріотизм, свою любов до Батьківщини, своє бажання бачити її вільною.

Ця полум'яна відозва справила величезне враження на маси людей. Цілі юрби киян стояли коло стін, де вона була приліплена, знову і знову перечитували її, вглиблювалися в її зміст та докладно її обговорювали. Після всіх туманностей відозв німецького командування і неясности української газети, над якою тяжів тиск військової цензури, а тут уперше була ясно висловлена думка, наведені конкретні факти, накреслені чіткі перспективи. Всі усвідомлювали, що це одиноко правдивий шлях, яким треба йти. То дарма, що в короткому часі німці поздіймали в місті цю відозву. Зміст її залишився в серцях людей, він кликав їх і поривав до патріотичних вчинків.

Внедовзі редакція »Українського Слова« переїхала з Житомира до Києва і примістилася спочатку в будинку на розі Хрещатика і Думської площі. Першим її редактором був Д. Рева.

Приїхало до Києва також ґестапо і взяло в своє посідання будинок на Володимирській вулиці, в якому містився раніше Комітет Державної Безпеки, себто НКВД. Як бачимо, споріднені установи отаборювались усе в тому самому приміщенні...

(Закінчення буде)

ДВІ НОВІ РОЗВІДКИ

Подаємо до відома передплатникам і читачам нашого журналу, що починаючи від липневого числа »В.Ш.«, розпічнемо друкування довших праць: д-ра Олександра Дражньовського про Скитів, розділ »Крим — Босфорське царство« й історика Миколи Мельника — »Україна і Крим в історичних взаєминах«.

Редакція »Визвольного Шляху«

Олекса ВОРОПАЙ

ЖИВЕМО В АНГЛІЇ...

(Уривки зі щоденника — 1972 рік)

(Продовження, 13)

26-го жовтня. Четвер. Ранком пошти я не дочекався і поїхав до бібліотеки працювати.

Увечорі, коли я повернувся додому, то знайшов дві книжки, що прийшли до мене з Лондону, — це авторський подарунок від д-ра Святомира М. Фостуна: »На крилах життя« і »50-річчя Української Автокефальної Православної Церкви«. Обидві книжки мають авторський підпис для мене і для дружини.

Дуже дякуємо д-рові С. М. Фостунові за такий гарний подарунок. Ми з великою приємністю ці книжки прочитаємо, як тільки матимемо час.

Прийшов сьогодні лист від Оксани Керч. Лист цей приємний і цікавий для мене. Поміж іншими справами написано тут і таке: »... ми з насолодою читаємо Ваш щоденник »Англія зблизька« і щиро радіємо виходом його в світ. Над чим зараз працюєте, крім »Щоденника«? Мені було відомо, що Ви були в Мюнхені цього літа. До того я маю »Шлях Перемоги« з фотографією групи викладачів і курсантів, і там бачила Вашу особу. Дивує мене, що на кожній фотографії Ви, Пане Докторе, зовсім інакше виглядаєте. Можна назвати Вас людиною багатьох облич...«

О, так, чув я про це і від інших людей, але чому я такий »різнолицій« на фотографіях, то я не знаю.

27-го жовтня. П'ятниця. Сьогодні прийшов журнал »Нові Дні« за жовтень ц. р. і ось тут я побачив статтю Дмитра Чуба: »50 років творчої праці«. Про літературний шлях Б. Антоненка-Давидовича. Доповідь, виголошена в Мельборні на літературному вечорі 3. 9. 1972.

Ця доповідь кінчається ось так: »Закінчуючи цей короткий огляд 50-річної творчости нашого талановитого прозаїка, з яких 22 роки пропали на засланні, стверджуємо, що не зважаючи на великі злигодні на його життьовому шляху, Антоненко-Давидович своїм творчим доробком і майстерністю випередив багатьох своїх колеґ. Він і прозаїк, і мовознавець, і автор низки передмов, і автор цікавої книжки спогадів про письменників »Здалека і зблизька«, і книжка порад для молодих письменників, і автор творів для дітей та молоді »Як воно починалось«. Крім того перу нашого письменника належить ціла низка майстерних перекладів з інших мов. Тому ми гордимося, що маємо серед творців нашої літера-

тури такого працьовитого й талановитого творця нашої культури, як Борис Дмитрович Антоненко-Давидвоич«.

Так, доповідь Дмитра Чуба про Бориса Антоненка-Давидовича цікава і важлива для нас українців у вільних країнах нашого поселення.

28-го жовтня. Субота. Сьогодні я мав час і уважно прочитав статтю німецького етнографа Ганса Фіндайзена: »Книга про зимові і весняні звичаї«. Ця стаття була надрукована в журналі »Сучасність« ч. 2 за лютий 1961 року. Напочатку своєї статті автор знайомить читача з етнографічними працями про східньо-слов'янські календарні звичаї, а потім пише таке: »Український народ з культурно-історичного погляду особливо важливий для східніх слов'ян, нарешті також дістав новітній опис календарного циклу своїх свят, покищо стосовно зими та весни: перший том обширної праці Олекси Воропая п. з. »Звичаї нашого народу«.

Щоб написати працю такого роду, треба присвятити своєму народові все своє серце. О. Воропай так і зробив. Ми завжди з найбільшою приємністю згадуємо його з часів його проживання в Авґсбурзі. Коли моя дружина рисувала свій художній альбом »Volkstrachten der Ukraine«, він завжди з готовістю допомагав своїми порадами, а його ім'я згадується не раз у виготовленому мною описовому тексті до дванадцяти таблиць цього альбома (Авґсбурґ, 1948). Тоді О. Воропай друкувався ще під псевдонімом О. Степовий. Він писав про українські народні леґенди, про українські народні танки, збирав серед »остарбайтерів« української національности листи, писані ними або до них, і вже видав дві брошури під тим самим заголовком, під яким з'явилася його дотепер найголовніша праця. Потім він і його люб'язна молода дружина подалися до Англії. В Англії вийшов 1952 року його збірник українських народніх приказок, а в 1954-1955 рр. він видав, також у Лондоні, »Українські народні загадки«.

У своїй новій праці, яка має ще свого роду підзаголовок: »Народньо-календарні звичаї«, О. Воропай подав усе, що зберегла його власна пам'ять і що він сам зібрав давніше та пізніше, а також матеріял з тієї фахової літератури, що належить до його величезної теми. Це не мало про що свідчить уже сам об'єм першого тому, який трактує лише дві пори року.

Я хочу коротко поінформувати читача про зміст цієї вартої рекомендації книги з української етнографії. Частина її, що стосується зими, обіймає такі розділи: Введіння, Катерини, День Андрія Первозванного, »Наума«, »Варвари«, »Миколая«, Вечорниці, Складчина, Дівочі та парубочі громади, Діти, Леґенда про св. Спиридона, Свят-вечір, Коляда, Вертеп, Вірші на Різдво Христове, Щедрий вечір, Новий Рік або свято Василя, »Голодна кутя« або другий Свят-вечір, Богоявління Господнє (Водохрища), Івана Хри-

стителя, »Різдвяний день«, Святий понеділок, Петра Вериги, Що ж таке коляда?

Частина книги, що стосується весняних звичаїв, має невеликий вступ загального характеру, після якого йдуть такі розділи: »Днесь весна красується«, Весна, Стрітення, »Всеїдний тиждень«, Масляна, Сиропусна неділя, »Жиловий« понеділок, День св. Власа, День преподобного Льва, »Обретіння«, Касіянів день, »Явдохи«, День св. Конона, Сорок святих, Хрестя, »Теплого Олекси«, Закликання весни, Перше квітня — день обманів, Благовіщення, Благовісника, »Ярило«, Травневі свята, Веснянки, Перша борозна і початок сівби, День св. Руфа, Великий піст, Вербна неділя, Білий тиждень, Великдень, Великодний понеділок, Третій день Великодня.

Деякі з названих розділів розпадаються у свою чергу на підрозділи, особливо численні при розгляді коляди. Велике розчленування бачимо в розділах про вертеп, Щедрий вечір, Травневі свята, Веснянки, Білий Тиждень і, звичайно, про Великдень.

Виклад в О. Воропая відносно широкий і легко читаний, »популярний«. Це моє формулювання означає не приниження, а похвалу, бо саме порівняльне дослідження потребує докладних реґіональних відомостей. Без них глибше оброблення взагалі не можливе. З наукового штандпункту розглядана книга О. Воропая є т. зв. матеріальною збіркою, якої ми стосовно українських звичаїв завжди бажали.

Як особливо цікаві, я оцінив би в українських звичаях численні аґрарні елементи. Вони творять основу старого календаря свят. А це значить, що колись сільсько-господарські роботи розглядалось як священна і релігійна дія. В Китаї ще недавно імператор мав робити плугом першу борозну — так само, як »дід-ратай« у таджиків Центральної Азії. Бо і Китай знав базований на аґрарній основі календар свят, як і вся Европа. Пов'язуючу ланку між обома частинами світу являють собою башкирські звичаї. Дуже архаїчні аґрарні звичаї знає також туркменське плем'я нухурлі, що живе на схилах Копет-Даґу. Преісторичні хліборобські звичаї в Північній Европі описав недавно П. В. Ґльоб у розкішно виданій книзі: »Ard og Plov i Nordens Oldtid« (»Гаковий і справжній плуг у нордійській давнині«), яка з'явилася як публікація Ютляндського археологічного товариства в м. Арґус 1951 року. В ній наведено також скельні рисунки, які роблять ясними звичаї бронзової та ранньої залізної доби, пов'язані з плугом та оранкою. Україна, як хліборобська країна вже за неоліту, представляє собою істотного члена старої Европи і, як свідчить також робота О. Воропая, почасти зберегла уявлення та звичаї, що їх вік дорівнює семи тисячам років.

Я дозволю собі заторкнути деякі деталі звичаїв, обговорюваних у книзі О. Воропая. Днем св. Катерини вживається 25-те листопада не тільки у Франції (автор називає лише цю країну), але в

усій католицькій Церкві. У православній Церкві св. Катерині присвячено 24-те листопада, але цієї дати ми в книзі О. Воропая не знайшли*. На Україні — і не тільки на Україні — св. Катерина є патронесою жіноцтва, і в її день, що його святкують з танками та співами, ворожать про майбутнього жениха чи то майбутню наречену (пор., напр., в І. П. Калінського, названий вище твір, стор. 323-325).

Дуже детально опрацьовані Різдвяні свята, і ми дізнаємося, що, наприклад, на Покутті (район між Карпатами та Дністром) починають співати колядок уже на Свят-вечір. Слово »коляда« напевно походить від Calendae Januariae. Тим самим є доказ про вже передхристиянські взаємини України також з римською імперією. Але можна вважати ймовірним, що вже перед тим на українській землі святковано в той сам час старе місцеве середзимове свято, під час якого співалися також господарські акцентовані пісні. О. Воропай проаналізував мотиви колядок і розрізняє серед них такі: хліборобські, мисливські (які походять, мабуть, щойно з князівських часів), воєнні і казково-фантастичні, а далі весільні та біблійно-релігійні. Кожен тип він ілюструє кількома зразками.

Великою заслугою О. Воропая я вважаю те, що він зайнявся також різдвяним вертепом (стор. 116-126). Він походить щойно з XVI століття. Натомість Д. Зеленін у своїй роботі »Russische (ostslavische) Volkskunde« (Берлін-Ляйпціґ, 1927), приписує вертепові загальнохристиянське походження, В. Всеволодський (Ґернґросс) у своїй виданій »Истории русского театра« (Ленінґрад-Москва, 1929) з'ясовує його як запозичення з польського культурного обширу. Але стосовна стаття в енциклопедичному словнику Брокгавза та Ефрона (т. VI, стор. 53) виводить і польську »шопку« з німецьких містерійних ігор, які мали місце в Німеччині вже в X столітті. Зрештою ляльковий театр був звичним і поширеним у Греції і старому Римі. Знали його також давня Індія та давній Китай. Його новочасна поява в Туркестані є також значною під культурно-історичним поглядом, бо щодо цієї його форми встановлено також перські впливи (Н. Мартіновіч: »Заметки о народном кукольном театре сартов«, »Казанский музейний вестнік«, Казань, 1921, ч. 1-2, стор. 13-24).

Треба відзначити також те, що О. Воропай докладно використав аж ніяк не легко доступну українську етнографічну літературу і взяв з неї описи звичаїв та тексти пісень. В такий спосіб можна було показати читачеві, наприклад,особливості та відхилення в тому чи іншому звичаї в різних областях України. Так виник твір, який має бути дуже корисним українській громаді в усім світі як довідник, якому місце в кожному домі. Своїми численними роботами автор хотів прислужитися насамперед цій потребі української еміґрації — подібно до братів Якоба і Вільгельма Ґріммів, які,

*) В моїй книжці 1-го тому »Звичаїв нашого народу« на стор. 18-ій надруковано так: »В самий же день свят, сьомого грудня« — це за новим стилем, а за старим — це буде 24-го листопада.

видаючи свої »Kinder und Hausmärchen«, що стали славнозвісними, думали про »наукове« щойно в другу чергу. З допомогою книги О. Воропая можуть бути оживлені забуті звичаї не в одній українській родині.

Нам лишається тільки побажати О. Воропаєві, щоб його книгу набуло найбільше його земляків, — бо майже кожного дня вона може давати привід заглянути до неї, щоб дізнатися, який звичай пов'язується на батьківщині з даною датою. Отже книгу О. Воропая треба скваліфікувати як справжній подарунок. Навіть я, неукраїнець, чекаю на появу другого тому з інтересом; наскільки ж з більшою цікавістю ждуть його українські читачі на просторі між Канадою та Австралією!

Проте не поминемо мовчанкою того, що є поважним недотягненням книги О. Воропая: вона, на жаль, не має жодного ілюстративного матеріялу! Звичайно, роздобути його не легко; але було навіть конечним показати при допомозі фот чи малюнків принаймні найголовніші звичаї. Наш час, голодний на зображення всякого роду, вимагає такої поживи — вимагає не без права, бож зір є найзначнішим зі змислів людини. Я думаю, що долучення ілюстративного матеріялу добре сприяло б поширенню книги. Може видавництво загляне глибше в свою касу і додасть до другого тому таблиці з ілюстративним матеріялом (який стосувався б також і до тому першого). Наприклад, при застосуванні т. зв. ротапрінтового способу, коли можна відразу склішувати (фотографуванням при растрованій лінзі і через фотомеханічне перенесення на велику фальгу) щонайменше чотири таблиці-сторінки, друкарські кошти зменшуються колосально в порівнянні зі старим способом, коли кожен малюнок є склішований окремо.

Репрезентативна книга про народні звичаї, в яких істотне значення має ситуація людей-учасників, розглядається як неготова, якщо вона не ставить перед око зображення деяких головних фаз звичаїв, які мають ритуально-театральний характер. Ганс Фіндайзен«.

О, я щиро дякую Шановному Панові Гансові Фіндайзену за написану статтю про 1-ий том »Звичаїв нашого народу«.

Наскільки я пам'ятаю цього доброго чоловіка, то він має титул доктора з етнографії слов'янських народів.

Живучи в Авґсбурзі, в таборі »Зомме-Казерне«, я мав велику приємність запізнати цього інтеліґентного чоловіка та його дружину.

29-го жовтня. Неділя. Сьогодні я писав листи до своїх добрих приятелів, а після обіду почав читати статтю Ігоря Костецького про мою книжку »Звичаї нашого народу«, 1-ий том. Стаття ця була надрукована в журналі »Україна і світ«, зошит 24, Гановер 1962. Цю статтю я також записую до свого щоденника: »... З фахового погляду книгу розглянув авторитетний знавець д-р Ганс Фіндайзен

(»Сучасність«, 2 лютий 1961). Тим не менш, я, чужий будь-якої етнографії (»чужий« у розумінні не »ворожий«, а »некомпетентний«), маю супроти праці Олекси Воропая певного роду обов'язок.

Опис народних звичаїв — наш визнаний коник. Від реплік з поодиноких місць і до великих зведених праць (назвати б бодай навіть для профана відомі ймення Максимовича, Срезневського, Номиса, Головацького, Чубинського, Шухевича, Колесси) література предмету неозора.

Однак, Воропай не тільки реєстратор мітології, а й сам людина мітологічного мислення. Авторова концепція підважує позитивістичне розуміння народу як вибрику природи, з яким, мовляв, треба науково рахуватись. Але вона й зглиблює поверховий світогляд наших романтиків, який зводився до самого так званого замилування в минулому. Воропаєва концепція національна.

Міт це зразок, на який орієнтується гурт. Це його непорушний моральний закон. Він утворюється, авжеж, із безконечної взаємопов'язаности людських спільнот усіх епох і всіх кольорів шкіри, утворюється з історії й географії. Він утворюється, проте, у первооснові там, де утворюються всі первооснови.

Нація править за щоразову форму мітології. На існування вона, власне кажучи, має право лише тоді, коли щось вносить до вселюдського покладу. Та саме тому нації й належиться Боже право на завершену форму: на спромогу заселювати суцільною масою певний простір, бути об'єднаною, попри всі побутові зміни, у своїй, мовити б, гуманній місійності.

Річ ясна, образ, що його читач виносить із книги Воропая, сьогодні у природі не існує. Ба, думається, що й не існував ніколи, якщо мова про часовий та територіяльний сумультан. Коли одне формувалося, друге жило вже лише у спогаді. Коли один звичай перемандровував з місцевости в місцевість, у точці його походження виникав новий.

Воропаїв образ — образ ідеальний. Складові частини об'єднані археологічно, вони зібрані не в часі й не у просторі, а у фокусі. »Звичаї народу, — пише автор у передмові (стор. 9), — це ті прикмети, по яких розпізнається народ не тільки в сучасному, а і в його історичному минулому«. Книга Воропая утопійного звучання. Та саме в тому її найсильніша сторона.

Прихиляю увагу до такого пасусу в передмові: »Звичаї, а також мова — це ті найміцніші елементи, що об'єднують окремих людей в один народ, в одну націю. Звичаї, як і мова, виробились протягом усього довгого життя і розвитку кожного народу«.

Я гадаю, що змагання самої тільки мови (а не »також мови«) як єдиної можливости зберегти українство, сказати б так, життьово міцніше. Історія засудила нас — абож ми самі себе засудили — на те, що я називаю »єврейським варіянтом«: писане слово як чинник об'єднання у розсіянні.

Перевага наша супроти євреїв, до речі, та, що тоді, як сіоністом не може бути не-еврей, українцем може бути кожен охочий. Тож саме мова й править за об'єднуючий момент у світовому становленні нації. Люди приходять в українство з відмінних побутових середовищ. Немає сумніву, що зрослий на нашому ґрунті звичай не відразу — чи точніше: не в усіх формах — буде для них сприйнятний.

Щоб, одначе, щось множити й ступенувати, треба те »щось« знати у первоістоті.

Про первоістоту й повідає книга Воропая. Мовне змагання тільки профілактичне. Змагання ж за »звичаї, а також мову« — всеосяжне.

Про ролю звичаїв можна говорити в піднесеному тоні, як от автор книги (стор. 13): »Всі ці рухи, дії і слова, що на перший погляд не мають ніякого значення в житті людини, віють на серце кожного з нас чаром рідної стихії і є для душі живущим бальзамом, який сповнює її могутньою силою«.

Можна говорити й тверезо, з ноткою практичної поради, як от наш німецький приятель (згадана рецензія Г. Фіндайзена): »З допомогою книги О. Воропая можуть бути оживлені забуті звичаї не в одній українській родині«.

Хто певен своєї особистости, той не потребує ні самовивищуватися, ні самопринижуватися. »Зустріч Візантії з Україною — це не була зустріч бідного з багатим...« (стор. 11-12). Боятися признатися до рідні було б нижче національної гідности. Воропай вишукує, де є лиш найменша нагода, споріднене з культурами інших народів, арійських та неарійських, розглядає взаємовпливи й варіянти. Тим то, коли мова про істоту істот мітології, про вмираюче та воскресаюче божество цитата на стор. 425 із Фрезера (James George Frazer »The Golden Bouch« I, pp. 278-279) звучить із самозрозумілою суверенністю: »Під ім'ям Озіріса, Адоніса, Томуза, Аттіса та Айоніса єгиптяни, сирійці, вавилонці, кретійці і греки уявляли собі смерть і оживлення рослинности через ритуал, що був скрізь приблизно однаковий і паралелі до якого зустрічаються у веснянках і купальських обрядах сучасного европейського селянства«.

Без такого контакту з »Золотою галузкою«, яка »мала глибокий вплив на наше покоління« (Т. С. Еліот), нашій книзі бракувало б остаточного звена.

Та у зв'язку з Фрезером одне приватне питання. Автор описує два варіянти похорону Коструба, — один, правдоподібно, з власного спостереження, другий за Головацьким, — і тоді додає (стор. 424):

Фолкльорист Анічков, посилаючись на Афанасьєва, подає кінцівку третього, нам не відомого варіянту »Кострубонька«. Він пише:

»Щоб учасники гри розвеселилися, Кострубонько повинен ще схопитися і бігати та ловити дівчат: тоді хор весело співає:

Ожив, ожив наш Кострубонько,
Ожив, ожив наш голубонько . . .«

Справа в тому, що саме у »Золотій галузці« т. II (2А), стор. 105, говориться про цей третій варіянт. Фрезер цитує при тому Релстона (Ralston. Songs of the Russian people, стор. 221), який подає деякі подробиці, зокрема ту, що ролю Кострубонька виконувала дівчина.

Я не сумніваюся, що місце Воропаєві знане. Якщо він його не взяв до уваги, то, очевидячки, має на те підстави: недостатня достовірність Релстонового матеріялу абощо. Але місце саме з себе таке привабливе, що я не можу встоятися перед спокусою навести його в перекладі, — нехай це буде аматорським доповненням до фахової праці (пісенні тексти, що з них другий відповідає анічковсько-афанасьєвському, для точности цитування залишаю без перекладу):

Отак »в Україні (Little Russia) було за звичай святкувати на Великдень похорон одного собі з прозвою Кострубонько, весняного божества. Утворювано круг співаків, який повільно рухався навколо дівчини, що лежала на землі мов би мертва, і на ходу вони співали:

Dead, dead is our Kostrubonko!
Dead, dead is our dear one!

аж поки дівчина раптом не скочила на рівні ноги, на що хор радісно вигукував:

Come to life, come to life has our Kostrubonko!
Come to life, come to life has our dear one!

Книга Воропая належить до тих, що їх будують камінчик за камінчиком у тихій несамовитості праці. За видимою невимушеністю викладу, за кожним реченням, яке ніби ненароком закінчується цитатою, височить ґрандіозна картотека.

Джерела, перекази змісту, зазначення місцевостей, уривки, натяки — усе зсортовано так, як у приладі точної механіки. Труд нерозлучний тут з надхненням, а надхнення, що не боїться таких часових конечностей, як рік, п'ять років, десять років.

На мою думку, книга Олекси Воропая готова до перекладу іншими мовами«.

Оце стаття п. Ігоря Контецького. Я щиро дякую за цю статтю. Що ж до перекладу обидвох томів моєї праці »Звичаї нашого народу«, то мені вже говорили англійські етнографи що її конче треба перекласти на англійську мову. Може знайдуться колись такі люди, що перекладуть. Дай, Боже, щоб це сталося.

30-го жовтня. Понеділок. Пошти цікавої не було. Сьогодні ми вже працюємо з дружиною. Вона повернулася з Лондону ще ми-

нулої п'ятниці о 5-ій годині по полудні. Сьогодні підходили до дружини наші ближче знайомі англійці і розпитували про Національну Центральну Бібліотеку, де минулого тижня дружина працювала. Дружина розповідала їм, що там все добре і ніяких неприємностей немає. Чомусь це приєднання тої бібліотеки до нашої багатьом англійцям не подобається.

31-го жовтня. Вівторок. Прийшов сьогодні лист від м-ґра В. Дідовича з Мюнхену і в ньому я з приємністю прочитав, що в Українському Вільному Університеті все йде добре і ніяких труднощів немає. В цьому ж листі мґр В. Дідович пише про те, що він був у Лондоні на соборі Автокефальної Православної Церкви, але Лондону майже не бачив, бо був зайнятий на соборі. Шкода мені, що я не був на тому соборі. Я навіть нічого не знав про той собор.

Увечорі, як повернулися з роботи, я з приємністю читав журнал »Нові Дні« за жовтень ц. р., в якому є цікавий матеріял про філософа Григорія Сковороду.

1-го листопада. Середа. Сьогодні я одержав журнал »Народна творчість та етнографія« за вересень-жовтень ц. р. Тут теж є цікавий матеріял про Григорія Сковороду в зв'язку з 250-річчям від дня його народження. Матеріял треба конче прочитати.

5-го листопада. Неділя. Сьогодні я з приємністю прочитав статтю М. Грицая: »Вивчення фолкльористичних інтересів філософа і поета«*. Тут я прочитав ось таке: »Т. Шевченко був на боці тих, хто обстоював погляд на Сковороду як на демократичного філософа і народного письменника. Великий Кобзар познайомився з творами Сковороди ще за юних літ. Вільнолюбиві, гуманні ідеї мандрівного філософа, талановитого письменника органічно входили в творчість Шевченка. Недаремно великий поет з пошаною згадує в своїх творах Сковороду«.

Далі: »І. Франко в численних статтях, нарисах з історії розвитку давньої української літератури на одне з чільних місць ставив Сковороду. Він писав: »Григорій Сковорода, — поява вельми замітна в історії розвою українського народу, мабуть, чи не найзамітніша з усіх духових діячів нашого XVIII століття«.

Так, це цікаво для мене, як ставилися Т. Шевченко і І. Франко до філософа Григорія Сковороди.

Сьогодні, тут в Англії такий вечір, коли молоді англійці розпалюють вогні, пускають »фоєрверки«. Було вже багато випадків, коли виникали пожежі. Такий тут звичай.

6-го листопада. Понеділок. Ранком сьогодні прийшов лист від Василя Гайдарівського з Філядельфії, США. Лист датований 27-го жовтня 1972 року. Окремі частини цього листа я записую до щоденника: »... Правда, нам не бракує різних академій, нарад, зборів, засідань і навіть літературних вечорів. Там можна побачити

*) »Народна творчість та етнографія« ч. 5, 1972 р., стор. 21-22.

і почути розумних людей. Я також відвідую збіговиська, зустрічаюся там з багатьма своїми знайомими, відсиджую належних дві години і повертаюся додому . . . завжди і скрізь ми буваємо, як правило, з дружиною . . .«

Далі: »Але оскільки мені відомо, то ні в Філядельфії, ні в Нью-Йорку, ні в інших великих містах, де зосередились наші чималі громади, а серед них і письменники, чомусь не прищепився звичай сходитися письменникам на чаювання, де могли б поділитися думками, подискутувати чи й обговорити якийсь новий твір свого колеґи. На жаль, письменники живуть пустельниками, якщо й доведеться нам зустрітися, то хіба на літературних вечорах . . . куди, щоб прослухати уривки твору виданого книжкою. Власне, літературні вечори на те й влаштовуються, щоб реклямувати ту чи іншу книжку і розпродати певну кількість примірників. Кожен щось пише і нишком друкує, щоб потім чухати потилицю за недопрацьованість . . . ще тиждень тому, минулої суботи, приїздив до нас Г. О. Костюк і читав лекцію про літературну спадщину В. Винниченка. А завтра буде вечір Ганни Черінь, вона приїздить до нас з Чікаґо«.

Ще далі: ». . . казав Костюк, що В. Винниченко залишив велику кількість томів спогадів. Тепер видавати ці спогади недоцільно, бож не знайдеться на них потрібної кількости покупців. Еміґрація має до Винниченка упередження, ним заслужене. Але мене здивувала Винниченкова систематичність праці«.

Ще далі: »Ви кажете, Олексо Івановичу, що добре було б, якби »Слово« видало довідник принаймні про померлих письменників на еміґрації, а ще краще, додаю від себе, якби довідник був про всіх живих і мертвих українських письменників на еміґрації. Але в »Слові« нікому було взятися за цю клопітливу працю. Одначе такий довідник укладається, і то на широку скалю, при чому, то буде й не довідник, а Енциклопедія української літератури. Перший том грубий, привабливо виглядаючий, уже вийшов друком, а тепер укладач інтенсивно працює над другим томом. Укладає цю Енциклопедію д-р Б. Романенчук. Він дає все пов'язане з історією нашої літератури. Не знаю, чи Б. Романенчук спроможеться довести до кінця це цікаве і корисне видання . . .«

Так, лист Василя Гайдарівського цікавий. Я бажаю йому ще більших успіхів в його літературній творчості.

9-го листопада. Четвер. Сьогодні день мого народження, мені вже 59 років. Ми з дружиною до бібліотеки на працю не поїхали, а залишилися вдома, щоб спокійно, по-родинному, відсвяткувати мій день народження.

День пройшов для нас тихо й спокійно, а це те, що для нас тепер є найліпшим. Зараз вже 10-та година вечора. Надворі дощ і сильний вітер.

(Далі буде)

Михайло ПАВЛЮК

ЗДІБНІСТЬ КАПІТАЛІЗМУ ЕВОЛЮЦІОНУВАТИ ДО КРАЩИХ ФОРМ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

З дуже давніх часів виробництво предметів широкого вжитку повністю виконувалося ремісниками. Винахід парового котла, як середника використання парової енергії для урухомлення машин, вніс зміни не на користь ремісників. Разом із цим почався швидкий процес конструкції всяких машин, що урухомлювалися паровою енергією. Цей період окреслюють як індустріяльна революція. Машини почали продукувати предмети широкого вжитку. Виробництво машинами давало більше продукції, ніж верстати ремісників, виготовляло продукт кращої якости та з меншою собівартістю. Скоро машинне виробництво почало витісняти продукцію ремісників. Це їх примусило шукати робіт на фабриках, що довело до того, що швидко поповнились ряди робітників і виникла робітнича кляса.

Карл Маркс, спостерігаючи процес пролетаризації ремісників, вже у сорокових роках XIX стол. припускав, що пролетаризація ремісників буде йти швидкими темпами й разом із цим швидкими темпами згромадяться капітали в руках капіталістів. Він припускав, що в скорому часі якихсь 200 родин капіталістів будуть посідати весь капітал, а решта жителів стане пролетарями без засобів та знарядь виробництва. К. Маркс теж припускав, що великі земельні власники, вживаючи машинерію в сільському господарстві, теж зруйнують індивідуальні сільські господарства, а власники цих господарств будуть примушені стати батраками великих земельних власників. Спостерігаючи важкі умови для робітників в Англії в сорокових роках минулого століття, Карл Маркс переконався, як швидко зростає антагонізм робітників до капіталістів. Соціяльній структурі капіталізму стала загрожувати соціялістична революція. Крім того К. Маркс обґрунтовував неминучість соціяльної революції ще й соціологічною теорією, згідно з якою період виробництва індивідуальними ремісниками, що був замінений капіталістичним процесом, у свою чергу, за законом розвитку соціяльних відносин, має перейти у наступну форму виробництва вже соціялістичну, коли засобами виробництва буде керувати суспільство, а не кляса капіталістів. Поскільки К. Маркс поклав під своє вчення тезу закономірної зміни форми господарства, то соціялісти, особливо марксисти, окреслили вчення Маркса назвою »науковий соціялізм«. Карл Маркс окреслював соціяльну революцію як націоналізацію капіталів якихсь 200 родин капіталістів без кривавої революції. Він передбачав умови, при яких виникне соціяльна революція, а саме, коли виникнуть такі моменти в суспільстві: 1) максимальна концентрація капіталів у руках невеликої групи капіталістів, себто монополізація посідання засобів виробництва; 2) максимальний розподіл процесів праці, при яко-

му робітник вже не є співтворцем у виготовленні продукту, а тільки додатковою силою до машини. Карл Маркс був так впевнений в закономірності переходу від однієї форми виробництва до другої, більш раціональної й поготів, що вважав, що вже заіснували всі умови для соціяльної революції, яка, за його підрахунками, мала б настати в 1847 р., а пізніше у 1855 р., згодом її передбачав вже у 1861 р., і нарешті в 1885 р. Але всі ці передбачення К. Маркса не здійснилися. Виникає питання, чому саме не здійснилися?[1]

Карл Маркс не припускав, що капіталістична система в демократичних державах зможе поліпшити соціяльні умови життя під капіталізмом. Це поліпшення, одначе, наступило завдяки різним способам, а саме: 1) організуванням професійних спілок для захисту робітників навіть страйками; 2) уряди провели низку законів про довжину робочого дня, заборону праці малолітних, заборону важких робіт для жінок та соціяльне забезпечення на випадок хвороби. Головна річ у тому, що продукційність зросла і тим піднісся матеріяльний стан робітників.

В 1917 р. вибухла революція в Росії, але зовсім без тих передумов, що їх передбачував Карл Маркс для викликання соціялістичної революції. В царській Росії концентрація капіталів була дуже незначна, а ще в більшій мірі не було розподілу процесів виробництва. Слід згадати, що в царській Росії страйки та професійні спілки були заборонені. Серед селян було багато малоземельних, а земельні реформи не були своєчасно проведені. Комуністи в Росії твердили і зараз твердять, що революція 1917 року була виявом прагнення мас робітників та селян розбудувати соціялістичний економічний устрій в Росії, себто, що маси селян та робітників розуміли й знали про форми соціялістичного господарства й свідомо стреміли до розбудови соціялістичних форм господарювання. Треба мати на увазі, що революції бувають і можуть бути двох родів, а саме: соціяльні революції, при яких революційно наставлені маси прагнуть насильно придбати собі певні матеріяльні цінності у повну власність, а не у власність суспільства. Зразком такої соціяльної революції була Велика Французька Революція, під час якої селяни захопили у февдалів їхні землі собі у власність, а не для громади чи суспільства. Термін »соціяльна революція« означає, що така революція міняє економічну вагу клясів, але не відкидає принципу приватної власности на засоби виробництва. Так розумів К. Маркс соціялістичну революцію.

На початках 1917 р. в Росії революція була соціяльного зразку під натиском дрібновласницької стихії селянських мас. Але Ленін використав цю дрібновласницьку стихію селянських мас для захоплення влади, а потім уже Сталін почав розбудовувати »завершений соціялізм« в СССР. Як часто трапляється в соціологічних процесах, сталінський »завершений соціялізм« оформився у державний капіталізм з працею невільників і кріпаків у колгоспах та поділом суспільства за всіма характеристичними ознаками клясового суспільства — упривілейованих верств та верств упосліджених. Дотепер ще не було такого

1. Проф. Филипов: »Научный социализм и наука об обществе«, Мюнхен, 1955, стор. 75.

випадку, щоб хтось прагнув розгорнути революцію в такий спосіб, щоб розбудувати соціялістичний устрій за тезами Маркса, себто в такій формі, як він того бажав. Всі дотеперішні форми революції соціялістичного характеру довели лише до державного капіталізму. До цього часу тези К. Маркса, за стараннями його послідовників, створили декілька соціялістичних держав, але в усіх цих державах одразу створився державний капіталізм на зразок московського, а не соціялістичний устрій, який передбачував К. Маркс. Він ще вважав, що коли соціялізм запанує по всьому світі, тоді будуть відкинуті державні форми правління. За його поглядами, знищення державних форм управління дасть можливість »вистрибнути з царства примусу й потрапити у царство волі«. Покищо в СССР під соціялізмом московського зразку мешканці »вистрибнули« з порівняно невеликих обмежень свободи за царату й потрапили під кривавий терор диктаторів. К. Маркс висунув припущення, що коли соціялізм запанує в будь-якій державі, то національні антагонізми швидко втратять гостроту й всі нації матимуть рівні права. Отже, утвориться гармонійне співжиття багатьох націй незалежно від їхньої питомої ваги в соціялістичному суспільстві. А покищо, при завершеному соціялізмі московського зразку, після більше шестидесяти років ніби повного сприяння ідеям інтернаціоналізму, панівна нація опановує всі найважливіші, ба, навіть другорядні пости в адміністрації СССР, але в таборах примусової праці по всьому СССР дійсно утворені інтернаціональні суспільства з багатьох націй на тих однакових правах, що їх мають невільники. Як бачимо, різні утопічні ідеї К. Маркса при практичному приміненню дали зовсім не той вислід, на який розраховував автор.

Щойно наведені припущення К. Маркса про відмирання форм державного управління суспільствами та зникнення національних антагонізмів то в його концепції ці тези мають другорядне значення. А в нього перше місце займає теорія про концентрацію всіх засобів виробництва за капіталізму лише в руках якихсь 200 родин. Вже при кінці минулого століття виявилася в капіталістичному господарстві наявність концентрації капіталів у акціонерних товариствах, а не тільки в окремих капіталістів. Акціонерні товариства випускають акції і в малих купюрах. Їх можна купити на фондових біржах. Тому людина навіть з малим ощадженням може стати співучасником підприємства. А який ефект має акціонерна система для нагромадження капіталів, то можна бачити з того, що в США від 1900 до 1939 року капітал усіх акціонерних товариств збільшився з 63 мільярдів до 93 мільярдів долярів, тобто зріс на 50 відсотків. Число ж акціонерів за той самий період зросло з 4,4 мільйонів до 26 мільйонів осіб, себто збільшилося у 6 разів. Ці цифри доводять хибність теорії Маркса про нагромадження капіталів лише малою горсткою капіталістів, бо як видно із того, що ці цифри показують, то капіталовласниками в США є найширші верстви, а не якась мала група американців. Ці цифри свідчать про початок проце-

су, який можна назвати за нашою термінологією демократизацією капіталів[2].

Отже ці початки демократизації капіталів повністю руйнують основну тезу К. Маркса про неминучу концентрацію капіталів у посіданню малої групи капіталістів і повну пролетаризацію решти населення. Разом з цим виходить, що марксисти теперішніх часів, які вчення Карла Маркса подають за »науковий соціялізм«, насправді не є здібні правильно оцінювати соціяльні процеси суспільств із капіталітичною системою господарства.

Хоч сам К. Маркс був демократичних поглядів, його вчення використали такі диктатори, як Ленін, для нелюдяного терору, так що й сам К. Маркс несе відповідальність за всі злочини комуністів всіх держав, бо його вчення було спрямоване на клясову ворожнечу, а не на шукання метод для еволюційного поліпшення соціяльних відносин між робітниками та капіталістами.

Але у ті самі часи, коли К. Маркс писав свій твір »Капітал« та »Комуністичний маніфест«, в США німець Дж. Ґ. фон Тсюнен, який помер у 1850 р., написав і видав соціологічну працю »Ізольована держава« (»The Isolated State«) і тепер через якихсь 130 років ідеї його соціологічної праці на практиці виявили свою доцільність, а тому, що вони протилежні ідеям К. Маркса, слід їх докладніше розглянути, щоб побачити, які саме успіхи досягли ідеї економіста Дж. Ґ. фон Тсюнена. Тому в короткому викладі подаємо зміст статті Ґ. Копмана, в якій з'ясовані ідеї економіста Дж. Ґ. фон Тсюнена та примінення їх в підприємствах Америки.

Соціологічна праця Дж. Ґ. фон Тсюнена в другій частині трактує проблему заробітної платні робітникам. Основна ідея полягає у вивозі, згідно з якою кожен — так підприємець, як і робітник — мали б користь у зростанні продукції та продажі даних продуктів з певними прибутками. Інакше кажучи, студія фон Тсюнена висунула ідею участи робітників у прибутках підприємства. Економічні доводи студії фон Тсюнена припускають, що всяке збільшення платень робітникам завжди є за рахунок зменшення прибутків підприємства. Коли таке збільшення супроводжується страйками, то фінансові втрати зазнають і робітники й підприємства, а часом це дуже великі фінансові втрати. Отже є набагато вигідніше так для робітників, як і для підприємства передавати кожного року певний відсоток прибутків робітникам. За ідеями фон Тсюнена цю частину прибутків треба передавати робітникам не грішми, а акціями в підприємстві. Інакше справа виглядає, коли виплачувати частину прибутків грішми. Робітники, як показали спостереження, так зарплатню, як і підвишку зарплатні та принагідні бонуси не інвестують, а навпаки — витрачають їх на свої потреби. Система співучасти робітників у прибутках підприємства, хоч у невеликій сумі, але творить робітника співвласником підприємства,

2) Там же, стор. 75.

що у значній мірі сприяє поліпшенню стосунків робітників з керівництвом підприємства. Крім того робітники мають більші фінансові вигоди, бо відсоток прибутків на їх акції завжди вищий ніж відсотки із звичайного депозитового банкового рахунку.

Ідея співвласности робітників, висунена фон Тсюненом 130 років тому, довший час не мала значного примінення. Але коли президент Рузвельт наклав великі податки на прибутки підприємств, то підприємства почали уводити співвласність робітників з виплатою частини прибутків акціями підприємства. Ці витрати не обкладалися податком на прибутки. Як подає Ґ. Копман, на ці часи в США 175 тис. підприємств у різних варіянтах практикують співучасть робітників у прибутках із виплатою цих прибутків акціями підприємства. Крім того, кожного року число підприємств з системою співучасти робітників у прибутках збільшується.

Пересічно відсоток прибутків, що їх одержують робітники, сягає 10% від суми прибутків підприємства. Підприємство закуповує акції для робітників, акції без права продажу. Закуплені акції для робітників підприємство зберігає у своїх сейфах та видає робітникам, коли робітник переходить на пенсію, коли захворіє, або коли переходить на працю до іншого підприємства. Але прибутки із акцій робітників при розподілі прибутків підприємства передаються робітникам. Зрозуміло, що суми одержаних акцій у цій системі співучасти робітників у прибутках є різної величини. У підприємствах, де число робітників доходить до тисяч, ця сума не є значна, але в деяких торговельних закладах, де найманих робітників працює порівняно мало, а прибутки великі, то ці суми бувають великі. Так, як подає Ґ. Копман, прибутки із участи в прибутках такого торговельного закладу, як »Сеарс Роєбурк«, коли робітник попрацює в цій торговельній фірмі біля 40 років, можуть бути у висоті коло 400 тис. долярів[3].

Про колосальний успіх системи співучасти робітників у розподілі прибутків підприємства свідчить, що в США з 70 млн працюючих, членами профспілок є лише 23 млн, з чого виходить, що 47 млн не є членами профспілок, бо є співвласниками підприємств і не потребують захисту профспілок. Поширення участи робітників в розподілі прибутків підприємств поширилося й на Европу. В Західній Німеччині проф. Ерґад висунув льозунґ »народнього капіталізму« й продав робітникам акції заводу »Фольксваґен«. Зараз профспілки Західньої Німеччини зобов'язують всі профспілки, щоб при укладенні договору з працедавцями вимагати пункту участи робітників в розподілі прибутків підприємства. Де Ґоль у Франції теж провів закон про участь робітників в розподілі прибутків підприємств. Щойно дійшла вістка, що в Зімбабве, колишній Родезії, уряд також провів подібний закон.

З погляду економії цей десятивідсотковий прибуток із цілого прибутку підприємства, що практикується в США, означає, що 10% капі-

3) Ґ. Копман: »Хай робітники будуть мільйонерами« у »Дейлі Телеґраф« за 3-го липня 1975 р., стор. 16.

талу підприємства працює на користь робітників. Дещо відмінна система існує в Японії, де працедавці покривають витрати робітників на лікування, похорони, вінчання та придбання помешкання.

Отже, Г. фон Тсюнен, який був першим ініціятором системи співучасти робітників у розподілі прибутків підприємств, не втішався успіхами своїх ідей, бо помер в 1850 р., через декілька років після того, коли оприлюднив свої ідеї. Але чому через якусь сотку років його ідеї набрали вийняткової популярности? Це тому, що капіталістична система господарювання виявила спосібність на досить радикальні зміни в суспільних відносинах — не так у революційний спосіб, як в еволюційний. Таке дуже значне поширення системи співучасти робітників у власності підприємств і в розподілі їх прибутків означає, що зроблено великий поступ в демократизації капіталу.

Так, Карл Маркс передбачав неминучість соціялістичної революції з позбавленням кожного члена соціялістичного суспільства мати власні засоби виробництва, навіть коли йдеться про власне помешкання, але вільні демократичні суспільства на Заході із своєю системою співучасти робітництва в економічному розвитку дали змогу робітникам бути, хоч у невеликій мірі, але все ж таки співвласниками заводів, на яких працюють.

ЧИТАЙТЕ — ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ТИЖНЕВИК

ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ« — орган української самостійницької думки та речник українського визвольного руху. Він подає правдиві інформації про події на українських землях, а також приносить обширні відомості про міжнародні події, насвітлюючи й коментуючи їх в дусі інтересів української справи. *»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ«* речево дискутує й роз'яснює всі суспільні, політичні й культурні питання української еміґрації й постійно містить хроніку українського життя з усіх закутків світу. *»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ«* — це універсальний часопис української еміґрації в усіх країнах поселення, що повинен знайтися в руках кожного свідомого українця, якому доля нашої Батьківщини не байдужа.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road, London, N1 1LF

Адреса Видавництва:

Verlag Schlach Peremohy
München 8, Zeppelinstr. 67, Germany.

ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ

Д-р М. КЛИМИШИН

ПРО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ПРЯШІВЩИНІ ПІСЛЯ 1945 РОКУ

Про переслідування Української Католицької Церкви на Пряшівщині большевиками, почавши зараз після закінчення Другої світової війни, мало досі написано й тому варто докладніше представити ширшій читацькій громаді книжку видану в 1978 році у Видавництві ОО. Василіян в Торонті »Голгота Греко-католицької Церкви в Чехословаччині«, що її написав о. д-р Севастіян Сабол, який більшу частину тих подій пережив особисто, заки вирвався з поневоленої Чехо-Словаччини у вільний світ 23 серпня 1948 р., після переходу »на зелено« границі між Чехо-Словаччиною й Австрією, а пізніше з Австрії до Риму.

Пряшівщина, одна з найбільше загрожених денаціоналізацією частин української території, у книжці о. Сабола знайшла дуже докладний опис одного з найбільш критичних моментів своєї історії. Це час зараз після закінчення Другої світової війни, коли Карпатська Україна вже була прилучена до УССР, а Пряшівщину оставили в границях Чехо-Словаччини, яку червона Москва де юре уважала за осібну самостійну державу, але де факто вже в ній рядилася, як у себе вдома. У Кошицях був уже приміщений полковник червоної армії Тюльпанов, який понад голову уряду Чехо-Словаччини займався справами Пряшівщини, а в першу чергу русинів-українців. Був рівнож присланий православний єпископ Елевтерій, висланник московського патріярха, який хвалився, що заведе російське православ'я в цілій Чехо-Словаччині. Через цих двох її довірених, Москва реалізувала свої імперські пляни щодо Пряшівщини.

О. С. Сабол* був протоігуменом ОО. Василіян у Чехо-Словаччині та близьким співробітником єпископа Ґойдича і його довіреним у важних церковних справах. Тому він дуже добре зорієнтований у всіх справах, що діялися на цьому терені за його там присутности, а також і після відходу на еміґрацію. Тужачи за рідною землею, він пильно збирав багатий і цінний матеріял про події, які там відбувалися аж до того часу, коли віддав до друку свою цінну працю.

Дуже цінні у нього статистичні дані сперті на достовірних джерелах, а теж і факти, які автор пережив особисто, а які досі незнані.

Пряшівська епархія, — як довідуємося від автора, — була створена в 1818 році для греко-католицьких вірних, що живуть головно на Пряшівщині й по цілій Словаччині, куди їх спрямували конечності життя. У пряшівській епархії начислювалось в 1948 році 305,645 греко-католицьких вірних, 301 світських священиків, 27 Отців Василіян, 29 Отців Редемптористів, 28 Сестер Василіянок, 27 Сестер Служебниць і 30 студентів Богословії. В тому самому часі було в цих околицях 9,067

*) Автор є знаний як поет, що під псевдонімом Зореслав видав три збірки своїх поезій: »Зі серцем у руках«, »Сонце і блакит« і »З ранніх весен«.

православних, переважно московських еміґрантів, що там схоронилися після Першої світової війни, коли в Московщині заведено большевицький режим.

Греко-католицькі вірні на долішній рівнині східньої Словаччини були вже значно пословачені, а на півночі вони були дуже тверді й називали себе русинами, або руснаками, дуже кріпко держалися свого, протиставляючись дуже сильно всяким змінам, які б вони не були. Наприклад, довго не сприймали нового »Зборника«, виданого латинкою перед самою Другою світовою війною, і постійно ходили до церкви зі старим »Зборником« писаним кирилицею.

Центром епархії був Пряшів, старинне місто заселене ще з VIII стол. по Христі слов'янами, а тепер пословачене. Характер руськости цьому містові надавали переважно студенти прибулі з гірських сіл заселених руським (себто українським) населенням. В Пряшеві були такі наші школи: Гімназія, Учительська семінарія, Горожанська Школа, Народня Школа, Духовна Семінарія, манастир і інтернат СС. Василіянок, сиротинець і манастир СС. Служебниць і манастир ОО. Василіян. Це були твердині українського духа, що там стало називався руським. Через вроджений змисл спротиву проти новаторства, що характеризує населення всіх окраїн нашої землі, а в Пряшівщині мало свій особливо наголошений характер.

Большевики були добре поінформовані, що ОО. Василіяни, це головна остоя національної свідомости вірних Греко-Католицької Церкви, що це вони постійно закликали вірних до стійкости у вірі й рідному обряді, а тому спрямували свою ворожу винищувальну акцію найперше на ОО. Василіян і на їхні манастирі, а за перший свій убивчий прицiл взяли їх протоігумена о. д-ра Сабола.

Єпископа Ґойдича, якого нарід і урядові кола в Братіславі та в Празі мали у великій пошані, наразі залишили в спокою, не піддаючись натискові з боку совєтської амбасади. Робили тільки всякі старання, щоб його перемовити, чи приневолити перейти на православ'я. Не так поступили вони з єпископом Ромжею в Карпатській Україні. Автор описав дуже докладно мученичу смерть св. п. єпископа Ромжі, якого московські аґенти старалися вбити в умисне зорганізованому автомобілевому випадку, а коли це їм не вдалося і коли дуже покалічений Владика почав у шпиталі під дбайливою опікою сестер Василіянок приходити до себе, то вони його отруїли.

Це свідчення про злочин московських убивців описане з усіми подробицями підлих метод представлених в книжці, що о. Сабол був передав свого часу в короткому оформленні окружними дорогами до світової католицької преси, в чому його підозрівало НКВД в Ужгороді. А крім того о. Сабол редаґував в Ужгороді релігійний місячник »Благовісник«, у якому він часто п'ятнував облуду антирелігійного комунізму. Всі ті його статті були зібрані як матеріял до акту оскарження перед комуністичним судом не в Празі, а в Ужгороді. Коли це не вдалося, тоді НКВД вжило словацьку поліцію й жандармерію, щоб о. Сабола дістати в свої ріки. З того розпочалася небезпечна гра гони-

телів і гоненого, яка тривала довгі місяці. Було кілька випадків, коли поліція впадала до манастиря, де о. Сабол хвилево перебував, день по його від'їзді. Так вже були близько на його тропі.

Всі намовляли о. Сабола, щоб утікав за границю, але він не міг на це погодитися, будучи переконаним, що це негідно ховатись від переслідування. Врешті цілком слушно переконали його таки дуже поважні сповідники, до яких він удався за порадою, що це не є геройством видавати себе в руки поліції, знаючи її підлість. Це помогло авторові перемогти докори совісти і він згодився видістатися у вільний світ.

Свою розповідь про переслідування нашої Церкви автор починає від моменту арештування о. Панкратія Гучка, ЧСВВ, що був близьким співробітником автора, а в останньому часі перед арештуванням був парохом нашої церкви в Празі, де вів дуже успішну душпастирську працю серед студентів. Як звичайно, до нього, як до пароха, приходило багато різних людей з різними своїми справами, а також, очевидно, і поліційних аґентів. Між тими, що до нього приходили, було багато таких, що втікали з Галичини та Карпатської України. Їм о. Гучко помагав чим міг, а тих, що хотіли йти до Баварії нелеґально, спрямовував до бувшого студента богословії Г. Буранича (він був довший час у концентраційному таборі Авшвіц, — М. К.).

Причиною арештування о. Гучка була всипа Г. Буранича на границі; його зловила поліція на границі з кількома людьми й зараз потім провели основну ревізію на парафії й арештували тільки пароха о. Гучка, а його сотрудника й о. Неймота, світського священика, що був припадково на парафії коли відбувалася ревізія й арешт, лишили на волі. Нічого компромітуючого в часі ревізії не знайшли, тільки приватну кореспонденцію й деякі підручні матеріяли, які поліція забрала зі собою.

Про цей випадок довідався дуже скоро о. Сабол і за тиждень уже був у Празі, щоб інтервеніювати в слідчого судді в справі о. Гучка. У Празі він довідався від тих отців, які були при ревізії, про докладні дані перебігу ревізії й арешту. Тому, що це важне для характеристики метод поліції, яка діяла вже тоді під наглядом совєтських аґентів, хоч була зложена з чеських і словацьких комуністів, які старалися дуже вірно виконувати всі дані їм доручення й накази, я коротко переповім все, що автор докладно списав.

Після арешту о. Гучка, на парохії залишилися три аґенти, які там днювали й ночували через три дні й леґітимували кожного, хто приходив на парохію. Ще того самого дня, чи на наступний день після ревізії на парохію прийшли ще раз чотирьох чи п'ятьох аґентів і на спілку з тими, які там були, почали на парохії ще раз усе докладно перешукувати. Переглянули й малу нішу, що була над дверима, якими виходилося на подвір'я, але нічого там цікавого для себе не знайшли. Звідтіль пішли до церкви робити ревізію в Захристії. Один із них лишився на подвір'ї. В Захристії все переглянули, заглядаючи в кожний кутик, в кожну шпарку. Нічого не знайшли. Тоді пішли на хори, але не всі. Трьох осталось у Захристії. Коли верталися з хорів, не знайшовши там нічого, ще раз зайшли до Захристії і там ще раз від-

крили одну велику шуфляду й, на диво, знайшли там грубу в'язанку »бандерівських« листівок УПА. Там вони вже заглядали перед тим, але нічого не знайшли.

— А це що? — запитав ніби здивований аґент.

Отець сотрудник, глянувши на це, з великим здивуванням і подразненням відповів: — Панове, 10 хвилин тому ви тут всі були разом і тих листівок не було. Я одверто заявляю, що хтось із вас мусів їх підкинути... все це явна провокація.

— Ну, ну, не кричіть так дуже! — гостро відповів голова тієї ревізії, — ми ще й дещо іншого знайдемо у вас. Скажіть же, отче, де ви сховали циклостиль, на якому ви друкували бандерівські листівки?

— Пане, я зразу дам вам 10,000 корон, якщо щось подібного знайдете в нас, — заявив о. сотрудник.

— А я дам вам 20,000 корон, — відповів провідник ревізії, — якщо не знайдемо циклостилю.

Потім всі пішли до парафіяльного дому, приставили драбину до ніші над дверима, де попередньо все були перешукали, і звідтіль зняли великий циклостиль.

На це сказав до крайности поденервований о. сотрудник: — Панове, я констатую, що це вже аж надто ясна провокація, що переходить усяку уяву. Тут нема найменшого сумніву, що той циклостиль ви самі витягнули нагору, коли ми всі були в церкві. Адже ж один із вас залишився тут, у парафіяльному домі. Навіщо він залишився тут? Ось на те, щоб підкинути нам цей циклостиль, як корпус делікті. Треба бути зовсім сліпим, щоб того не бачити.

Аґенти не знали, що відповісти. Видно було, що були спантеличені. Посідали, покурили, а потім голова ревізії відкликав о. сотрудника до іншої кімнати й зачав його вговорювати: — Бачу, що ви культурні й симпатичні монахи, а отець Гучко особливо гарна людина. Мені прикро, що ми знайшли ті речі у вас.

— Ні, ні, ви їх не знайшли. Ви самі принесли їх і підкинули, — запротестував о. сотрудник і не уступив до кінця, доки вони не забрали пачку летючок і циклостиль і винеслися.

Почувши це все від отців, що були при ревізії, та зорієнтувавшись у Празі, що о. Гучкові наразі нічого не можна допомогти, ані його відвідати, автор постановив це все відложити на пізніше.

За той час до Праги поїхав бувший протоігумен ОО. Василіян, старший, досвідчений монах о. Полікарп Булик, і там розвідав, як і в кого можна добитися побачення з о. Гучком. На основі того о. Сабол поробив усі потрібні старання, бачився з о. Гучком, а також зложив у його справі свідчення слідчому судді Гартманові. Цей суддя був переконаний, що о. Гучко є невинний, як і прокурор, але обидва були зв'язані вимогою совєтського амбасадора Зоріна й не могли випустити ув'язненого о. Гучка. Довідавшись про опінію прокурора й слідчого судді про невинність о. Гучка, о. Сабол найняв доброго адвоката й виглядало, що справа на добрій дорозі, але під кінець лютого 1948 року комуністи перебрали владу в Празі, через що всі надії пропали. О. Гучко сидів у в'язниці аж до розправи.

Після перебрання влади в Чехо-Словаччині комуністами, зачалася дуже сильна нагінка не тільки на Греко-Католицьку Церкву, але й на Римо-Католицьку. Зникали священики без сліду, як тільки котрий відважився вийти одинцем на вулицю. Дуже часті ревізії, застрашування й арештування ставали щоденним явищем і ніхто не був певний свого завтра. У всіх манастирях проведено ревізії, поарештовано монахів і монахинь. Як найбільший погром Церкви записався 1950 рік, не тільки для нашої, але й для Римо-Католицької Церкви в Чехо-Словаччині. Це сталося в 11 годині вночі з 13 на 14 квітня 1950 року. Манастирі позамикано, а монахів і монахинь приміщено в концентраційних таборах, де їх примушували до переходу на православ'я.

Після того дня 21 квітня 1950, під плащиком »маніфестації за мир« зігнали до Пряшева до залі в готелі »Чорний Орел« священиків і мирян і там проголосили та примусили вірних проголосувати скасування унії з Римом. Обдуривши і примусивши народ до цього, аґенти Москви висланими телеґрамами до московського патріярха Алексія та до державного уряду в справі Церков і торжественним молебнем у насильно »відзисканій для православ'я« катедрі припечатали в танебно підступний спосіб ухвалену резолюцію.

В тому часі, після невдалої спроби намовити Владику Ґойдича на перехід на православ'я, його заарештовано й вивезено до манастиря в селі Шебеш біля Пряшева. Потім возили його до різних тюрем і вкінці до тюрми у Братіславі. Про його побут у тюрмі у Братіславі є зізнання свідків, які оповіли про тортури стосовані до нього, щоб він заломився і перейшов на православ'я, але він тільки молився і все видержав. Остаточно його засудили на досмертну тюрму. Він закінчив своє мучениче життя 17 липня 1960 року, просидівши в тюрмі в Леопольдово дев'ять і пів року. Про побут святця-єпископа в тюрмі є багато свідчень очевидців, які зізнали, оповідаючи про різні надприродні факти, але цього ще наразі не публікується. В праці о. Сабола подано, що він мав стиґми, над якими совєтські лікарі з Москви переводили досліди. Його тіло поховано на в'язничному цвинтарі під числом 681, яке він мав у в'язниці, але під час відлиги за володіння прем'єр-міністра Дубчека його тіло було перенесено до Пряшева 29 жовтня 1968 року й було виставлене в катедральному храмі, де його відвідували вірні через кілька днів, а потім похоронено в крипті під катедрою в Пряшеві, де перед тим були поховані інші владики.

Дня 13 червня 1968 року влада Чехо-Словаччини видала декрет про привернення прав Греко-Католицькій Церкві, але ті права дуже ограничила. Ще більше були ті права ограничені, коли большевики зайняли Чехо-Словаччину й усунули Дубчека.

Єпископ Гопко, якого не заарештовано тоді, коли заарештовано єпископа Ґойдича, — мавши надію, що його можна буде переконати після усунення єпископа Ґойдича, — кріпко стояв на своєму, мимо того, що до нього приходили різні аґенти та вживали »переконуючих« арґументів і погроз. Коли ж показалося, що він не піддається намовам, його заарештували кілька днів після арешту єпископа Ґойдича. Аж за часів Дубчека його випустили на волю та привернули йому

права єпископа, але без права виконувати єпископську юрисдикцію. В тюрмі він просидів 15 років.

Епархією управляє, як Ординарій, без єпископського свячення, о. Іван Гірка, іменований на цей пост Папою, і, покищо, визнаний урядом Чехо-Словаччини. В таких умовинах наша Церква вправді існує в Чехо-Словаччині, але бореться не тільки з великими утисками комуністів, але теж і словацьких шовіністів, які дуже завзялися пословачити все наше населення Пряшівщини. Цій справі присвятив автор тільки один розділ, але це тільки тому, що його завданням було представити переслідування нашої Церкви комуністами. Справі денаціоналізації, яку ведуть словаки, треба було б присвятити бодай одну частину, або й другий том тієї праці, щоб її належно представити.

Про дії УПА на Словаччині згадує автор тільки фраґментарно, присвятивши тій справі, крім принагідних згадок, два розділи: »Гістерія »Бандерівщини« на службі нищення церкви« (стор. 245) і »Суд над цивільною мережею Бандерівців«, бо однією із основ переслідування нашої Церкви большевиками на Пряшівщині були закиди, що наші парохи давали поміч рейдуючим відділам УПА. Цей закид був спрямований головно в сторону ОО. Василіян.

Про рейди відділів УПА на Словаччину ми знаємо досить багато з іншої літератури, також знаємо зі сторони УПА (бандерівців, як це популярно називали в той час учасників визвольної боротьби протинімецької, а потім протибольшевицької). Дуже цікаво було б пізнати докладніше ті справи зі сторони тих, які жили на Словаччині та як вони стрічали »бандерівців«, як їм помагали, та що про них думали. Та це є поза засягом теми, що її автор собі визначив.

Деякі деталі написав автор на основі »Рудого Права« (комуністичний орган у Празі), головно про процес о. П. Гучка й інших суджених українських політичних в'язнів на судовому процесі в Празі, що тривав від 13-18 грудня 1948 року. Між закидами, що їх прокурор видвигав проти оскаржених, є згадка про те, як до о.П. Гучка приходили бандерівські кур'єри та втікачі, що їм о. Гучко виробляв фальшиві документи для переходів через Чехо-Словаччину до Баварії.

Суд засудив о. П. Гучка на 15 літ ув'язнення, а Івана Зілинського, Григорія Буранича й о. д-ра С. Сабола на досмертну тюрму. Інші підсудні дістали менші вироки, а деяких звільнено.

Коли цей процес відбувався, о. д-р С. Сабол був уже у вільному світі, поза засягом злочинної і червоної від крови руки.

Видавці ОО. Василіяни у вступному слові написали, що »Голгота Греко-Католицької Церкви в Чехо-Словаччині« — це не є науковий розгляд подій і їх аналіза в історичній перспективі, а спогади. І так дійсно є в першій частині п. з. »Так воно почалося«, але в другій частині п. з. »Так воно завершилося« — це, крім споминів, вже історична довідка, сперта на часто цитовані джерела очевидців і різних авторів, між якими багато чужинців. Книжка на 352 сторонах містить цікавий, в більшості незнаний цінний матеріял, ілюстрований багатьма історичної вартости світлинами, а на кінці — резюме в англійській мові.

Д-р Блянка ЄРЖАБКОВА

БІБЛІОГРАФІЯ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ОЛЕКСАНДРА КУЛЬЧИЦЬКОГО, 1895-1980 (II)

(У другу річницю смерти)

НА СМЕРТЬ ОЛЕКСАНДРА КУЛЬЧИЦЬКОГО

Кажуть, там — ні журби, ні печалі,
Серед нам невідомих осель.
Рік-у-рік порожніє дедалі,
Сиротіє Сарсель . . .

Дві кімнатки . . . Така безмаєтність,
Що з кінцями не звести кінців . . .
Та в душі — непощерблена шляхетність
Із лицарських часів.

А життя клекотить без упину,
Набігають на берег вали . . .
І ніхто не приходить на зміну
Тим, котрі відійшли . . .

(І. Качуровський, »Нові Дні«, квітень 1981)

проф. д-р О. Кульчицький

Ці слова відомого письменника і поета найкраще зображують велику втрату, що її зазнала українська суспільність, а українська наука зокрема, через відхід у Вічність незабутнього громадянина, науковця та приятеля української студіюючої молоді сл. п. проф. д-ра Олександра Кульчицького.

Ще в 1955 р. тодішній ректор Українського Вільного Університету проф. Іван Мірчук високо оцінив наукову та академічну працю проф. О. Кульчицького, коли казав:

»У висліді многобічної наукової й науково-організаційної праці проф. Кульчицький став членом наукових установ українських (НТШ і УВАН) і чужинецьких (Міжнародня Середземноморська Академія в Палермо, Міжнародня Вільна Академія в Парижі) . . . Виконуючи сумлінно і з любов'ю свої педагогічні обов'язки, зокрема доходячи до глибин української духо-

вости і розкриваючи риси українського характеру, пропагуючи українську науку й представляючи її висліди перед чужинецьким світом . . . У висліді наукових дослідів проф. Кульчицький має поруч із публікаціями також поважну кількість наукових і академічних доповідей та університетських курсів . . . Він опанував вповні кілька світових мов, виступав багато разів на чужинецькому форумі, спричиняючися успішно своїми виступами до нав'язання зв'язків із чужинцями«.

Також в тому часі проф. Григорій Ващенко, професор педагогіки на УВУ, з великим признанням висловлювався про сл. п. проф. О. Кульчицького: »В своїх наукових працях проф. д-р О. Кульчицький відбив найновіші течії европейської психології і філософії. З особливою чіткістю й докладністю в його працях відбита течія т. зв. структурної психології і течія психо-аналітична, а також екзистенціялізм . . . Тематика наукових праць д-р О. Кульчицького різноманітна. В цілому вони являють собою цінний вклад в українську психологію. В своїй педагогічній діяльності проф. д-р О. Кульчицький завжди виявляв велику ретельність і акуратність, лекції його зацікавлювали студентів, які ставились до нього з великою пошаною. Заслуговує на повне визнання і пошану діяльність проф. д-р Кульчицького в галузі нав'язування контакту з чужинецькими ученими«.

З того часу сл. п. проф. Кульчицький ще чверть століття дуже активно віддавався своїй праці з непоменшеною енергією, доказом чого було його звернення до членів професури УВУ з 16 лютого 1979 р., майже один рік перед своєю смертю:

»Осягнувши дуже поважний вік 85 років, . . . не зважаючи на мою необхідну резиґнацію із посту Декана Філософічного Факультету, задумую . . . продовжувати й на далі . . . служіння справі Українського Вільного Університету«. Далі він звертається до професури УВУ з закликом ». . . приєднатися до проєктованої і вже розпочатої пресової акції для *»пріз де консіянс« незаступлености дії УВУ* — написанням, принаймні однієї чи більше статтей що могли б причинитися до зміцнення моральної і матеріяльної позиції нашого Університету«.

На додаток до вищенаведених оцінок наукового стажу і праці сл. п. проф. О. Кульчицького пера таких визначних особистостей, як професори УВУ Іван Мірчук та Григорій Ващенко, наведемо повністю ще вірш іншого визначного поета, присвяченого проф. О. Кульчицькому як людині і шляхетним ціхам його характеру.

ЛЮДИНО, ДЕ ТИ?

(Проф. д-рові О. Кульчицькому)

Людино, де ти? Твоєї вдачі
ні не збагнути, ні знайти.

Здається, наче всі віки
прошив стрілою — тебе не бачив . . .

Людино, де ти? Хоч адресу
коли б мені ти подала!
Якщо живеш у небесах,
рукою хмари я розчешу,

щоб ту планету хоч узріти,
де таємничо ти живеш.
А поки що лиш десь-не-десь
свій слід, як згадку ти розвістиш:

Буду весь вік тебе шукати,
докіль в могилу не зайду.
Гасити буду я жагу,
щоб десь хоч тінь твою спіймати.

А як нагробний ляже камінь,
мене без тебе ніч знайде,
мій дух не всне . . . шукать тебе
він буде вічно між живими.

(Федір Коваль, »Шлях Перемоги«)

В нашій теперішній, вже другій з черги студії* подамо хронологічний покажчик газетних статтей пера сл. п. проф. О. Кульчицького від 1945 по 1980 рік. До речі, ще на початку 1980 р., тобто декілька тижнів перед його відходом у Вічність проф. О. Кульчицький друкує в українських газетах в Мюнхені, Нью-Йорку та Парижі статті на тему чесько-українських літературних взаємин.

При щедрій допомозі високошанованої п-і Людмили, дружини сл. п. проф. Кульчицького, декілька разів авторка цієї студії мала змогу особисто переглядати залишену багату наукову спадщину, »розкодувати« і зареєструвати 110 газетних статтей на психологічні, педагогічні, філософічні та науково-організаційні теми. Ці статті друкувались на европейськім та північно-американськім континентах в таких часописах як: »Америка«, »Гомін України«, »Наша Мета«, »Сучасна Україна«, »Українець-Час«, »Українська Думка«, »Українське Слово«, »Український Самостійник«, »Християнський Голос« та »Шлях Перемоги«.

Покажчик газетних статтей проф. д-ра Олександра Кульчицького (1951-1980)

1951

»Виховний аспект у заочному навчанні«. (За Вісником ІЗН УВУ), *Українець-Час«*, ч. 3, 1951.

*) »В.Ш.«, кн. II, 1981 р., стор. 220.

1952

»Бунт проти революції«. (З приводу книжки А. Камюса »Бунтарська людина«), »*Українець-Час*«, 1952.

»Замок у діброві«. (Враження викладача), »*Українець-Час*«, 19 жовтня 1952.

»Паризькі зустрічі«. (О. Грищенко — І. Кричевський), »*Українське слово*«, 1952.

»Світ душі у світлі праці«. (У зв'язку з доповіддю про »Психологію у світі праці«, виголошену на Конґресі українських християнських синдикально-робітничих організацій у Ліль), »*Вісник*«, січень-травень, 1952.

»Студійний тиждень у Мадриді«. (Продовження традиції студійних тижнів, як серій наукових доповідей і дискусій), »*Вісник*«, 1952.

»Усміх благородної людини«. (Пам'яті проф. Зенона Кузелі, 23. VI. 1882-24. V. 1952), »*Українець-Час*«, ч. 23(286), 1952.

»Царство дитини«. (Психологічний нарис), »*Українець-Час*«, ч. 1(264), 1952.

1953

»З країни чорних горбів і різнобарвних трамвайок«. (Враження з поїзду по Бельгії), »*Українець-Час*«, ч. 29(343), 1953.

»Наукові конференції — форма наукової праці«. (З приводу конференції українських і німецьких психологів у Мюнхені), »*Українське слово*«, 19 квітня 1953.

»Психологічна аналіза чинників формації української підсовєтської людини«. »*Українське слово*«, ч. 618, 1953.

1954

»Високошкільний літній курс українознавства«. (Психологічне дзеркало духовости академічної молоді), »*Сучасна Україна*«, 1954.

»Досвіди й задуми«. (З приводу цьогорічного ВЛКУ в Англії), »*Українське слово*«, 1954.

»Зелений Клин і 'лондонський коктейль'«. (Міксерам коктейлю — місцевим організаторам ВЛКУ з подякою присвячую), »*Українець-Час*«, ч. 41(405), 1954.

»На бальконі Европи«. (Проф. Омеро Неваскес і членові Кортезів Пану Кореа Беґлісону цю згадку про Еспанію присвячую), »*Українець-Час*«, ч. 43, 1954.

»Під омофором катедри в Сент-Омер«. »*Українець-Час*«, 1954.

»Спостереження психолога«. (На марґінесі звідомлень про курс у Везін-Шалеті), »*Українське слово*«, ч. 667, 1954.

»Українська наука й міжнародня співпраця«. (З приводу Генеральної Асамблеї Міжнародньої Асамблеї Вільної Академії Наук і Письменства), »*Українське слово*«, 1954.

1955

»Вельмишановний Пане Редакторе!«. »*Українське слово*«, 1 жовтня 1955.

»Етика й політика«. (З приводу розвідки про проф. Маніно), »*Українське слово*«, 3 липня 1955.

»Сучасна Україна в рамах Европейського Сходу«. (Український Студійний Тиждень в Лювені, 7-11 лютого 1955 р.), »*Українське слово*«, ч. 695, 1955.

»Українська наука і виховання молоді«. »*Українець-Час*«, ч. 7(423), 1955.

1956

»Віра і марксизм«. (Переслідування релігійної людини за залізною занавісою — предметом міжнародньої наукової дискусії. З засідання Міжнародньої Вільної Академії Наук), »*Українець-Час*«, квітень 1956.

»В трикутнику підземельної праці«. (З приводу вивчення української іміґрації у Франції), »*Українське слово*«, 1956.

»Гріхи занедбання«. (До проблеми нашої культурної політики), »*Українське слово*«, 1956.

»До психології терору«. (З приводу книжки Б. Макара 'Береза Картузька', Спомини, Торонто, 1956), »*Українець-Час*«, 1956.

»Інвентар живих сил народу«. (З приводу наукового вивчення української іміґрації у Франції), »*Українське слово*«, 29 січня 1956.

»Література в психології і психологія в літературі«. »*Українець-Час*«, 1956.

»Психо-соціяльне вивчення української еміґрації«. (Українська наука фронтом до громадянства), »*Українець-Час*«, ч. 5(473), 1956.

1957

»Комунікат української секції Міжнародньої Вільної Академії Наук і Письменства в Парижі«. (40-ліття жовтневої революції), »*Українське слово*«, 1957.

»Лицем до проблеми молодих науковців«. (З приводу нового почину КоДУС-у), »*Українське слово*«, *3 листопада* 1957.

»На шляху до підсумку«. (Праця над психосоціяльним дослідом української еміґрації у Франції), »*Українське слово*«, 15 вересня 1957.

»Незнаний Сарсель«. (З життя і діяльности европейського відділу НТШ), »*Свобода*«, 12 квітня 1957.

»Постать національної культури та психічність, духовість і ментальність народу«. (З приводу книжки проф. І. Мірчука: 'Історія української культури'), »*Українське слово*«, ч. 887, 1957.

»Сорокліття нашої Державности«. »*Українське слово*«, 29 грудня 1957.

1958

»Перший великий успіх«. (Комунікат Комітету оборони пам'яті Симона Петлюри), »*Українське слово*«, ч. 863, 1958.

»Підготова до підсумків вивчення української еміґрації«. »*Українець*«, 5 червня 1958.

»Соціологія і проблематика еміґрантського життя«. (З приводу XVIII міжнароднього соціологічного конґресу в Нюрнберзі), »*Сучасна Україна*«, 9 листопада 1958.

(Далі буде)

УНІКАЛЬНА ПРАЦЯ З УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Союз Українок Америки видав в 1980 році працю Наталії Чапленко *»Українські назви з куховарства й харчування, словник з поясненнями«*, в якому подано близько 3.500 назв. Загальний характер цієї праці з'ясовано в »Передньому слові«, а техніку її укладання — в статті »Пояснення умовних позначок, наявних у цьому словнику«, після якої надруковано список »умовних скорочень«. Далі вміщено список »використаної літератури« з поділом на розділи: »Словники й енциклопедії«, »Куховарські книжки та підручники«, »Дослідження та інші видання«. Разом із самим словником ця книжка має 115 сторінок »нормального« книжкового формату.

Самий словник є наслідком багатолітньої й наполегливої праці та дослідів його укладачки Наталії Чапленко. Фактичний матеріял з цієї термінології вона почала збирати ще 1942 р. на Україні, коли працювала на Лемківщині як учителька в школі хатнього господарства та городництва, а на еміґрації вже друкувала його в жіночих журналах, найбільше в жур. »Наше життя«. Тільки тепер вона вже використовувала різні словники, енциклопедії та досліди і, кінець-кінцем, у неї виникла ідея укласти збираний матеріял у вигляді »куховарського словника«, оскільки термінологічного словника з цієї царини не було й досі видано ні на Україні, ані на еміґрації. Але в процесі роботи вона вийшла поза межі кухні та куховарства як таких, і це велика позитивна риса її праці. Адже вона, ця її праця, веде читача й туди, в »широкий світ«, звідки походять сирий матеріял для куховарства — в сад, город, ліс, луки, поле, а також у водяні простори озер, річок, морів. Це дало укладачці можливість подати читачам багато назв із рослинного й тваринного світів, — назв садових плодів, ягід, горіхів, трав (herbs), що їх уживають як прянощі, різноманітних грибів як продуктів лісу (63 види) тощо; з тваринних (163 види), птахів (23 види), різних морських їстівних тварин (30 видів: раки, м'якуни та інші). Для всіх видів тварин і рослин подані латинські назви. Не забута й хемія. Починаючи з назв хемічних елементів, які входять до складу харчових речовин, наведено склад багатьох хемічних сполук, що стосуються куховарства, як також хемічних процесів, наявних у готуванні харчів.

Подавши для тваринних видів латинські назви, укладачка подала також англійські відповідники для багатьох термінів, щоб тутешні, еміґраційні читачі розуміли краще українські. При багатьох назвах вона дала також їх пояснення (звідси отой підзаголовок: »Словник з поясненнями«).

Щодо походження зареєстрованих слів, то в неї є діялектизми, архаїзми (назви страв, які вийшли з ужитку, але згадуються в творах наших давніших письменників). З огляду на посилену тепер свідому русифікацію української мови на Україні, укладачка відзначає їх позначкою (»рус.«, напр., »сичуг«, замість укр. »ґляґ«), але ті назви, які прийшли в українську мову разом із російськими стравами, вона по-

значає (»рос.«, напр., »кулеб'яка«), тобто так, як це вона робить і з французькими назвами французьких страв, позначаючи (»фр.«) тощо.

Але наявність у словникові різних походженням назв не значить, що авторка рекомендує усі до вжитку, — ні, вона виразно вказує, яких треба вживати, щоб не виходити за *норми нашої всеукраїнської літературної мови, її термінології.* Ці терміни у книжці надруковані чорним друком без будь-яких позначок (напр., »борошно«, протиставлюване діялектизмові »мука«).

До речі сказавши, мені як біологові, хотілося б докладніше розглянути деякі спеціяльніші тонкощі термінології цього словника, але це переобтяжило б рецензію, а, можливо, й стало б перешкодою для надрукування її в наших переважно популярнихчасописах. Я ще відзначу тільки ту особливість цієї праці, що в ній укладачка, за освітою ботанік, не забула дати й пояснити ботанічні назви частин і органів рослин, таких, як лист, стебло, корінь, кореневище, плід, насіння тощо. Ці органи чи частини входять часто як сировина в харчові продукти, і через те згадка про них не порушує теми моєї рецензії, визначеної (теми) в назві книжки »Українські назви з куховарства й харчування«, тим часом як матеріял її, як це я відзначив вище, виходить за межі цього заголовка, а наявність нерозглянутих у цій рецензії біологічних »тонкощів« ставить цю працю шановної укладачки на вищий рівень супроти звичайних суто куховарських видань.

З огляду на це я хотів би висловити щире побажання, щоб ця унікальна праця знайшла читачів не тільки серед працівників кухні, але й серед ботаніків, аґрономів, мисливців та рибалок.

Ціна книжки 6 ам. долярів. Замовлення слати:

UNWLA, 108 Second Ave., New York, N.Y. 10003, U.S.A.

Д-р О. Архімович

СКУЛЬПТУРА УКРАЇНЦЯ — НА ПОДВІР'Ї ОН

На подвір'ї Об'єднаних Націй у Нью-Йорку, біля якого не раз відбуваються українські та ін. протестаційні антимосковські демонстрації, стоїть велика бронзова фігура мужчини-силача. У лівій руці він затискає ручку меча, а правою заносить вгору молот над мечем, який внизу вже »перекований на рало«. »Перекуєм мечі на рала« — так і зветься скульптура Євгена Вутетича, відома в колах ОН, як »російська« або »совєтська« скульптура, і те ж саме скажуть про автора-скульптора.

Насправді Євген Вутетич — українець, нар. 1908 р. в Дніпропетровському, помер у 1947 р. Жив один час у Ростові на Дону і в Ленінграді.

Талановитий Є. Вутетич мав особливий дар до монументального мистецтва. Його скульптурні постаті це велетні, повні фізичної краси і сили. Після закінчення Академії Мистецтв у Ленінграді в 1930-их рр. його спершу бойкотував совєтський режим, але згодом був піднятий »до небес«. Він був автором потворної, похмурої скульптури у східньому Берліні, в Трептов парку, під назвою »Солдат-визволитель« (московсько-большевицький »визволитель« . . .). Йому ж належить і другий кольос-пам'ятник, на Мамаєвих горбах, у Волгограді (кол. Сталінграді).

Москва використала талант Є. Вутетича навіть по його смерті: зі знайдених зарисовок, креслень, малих глиняних фігурок вибрали його працю для монументу »Мати-батьківщина« в Києві, з написом »Велика вітчизняна війна 1941-45«. Та »Мати-батьківщина« не має нічого спільного з Матір'ю-Україною.

Так ворог використав великий талант ще одного сина Української Землі, який починав творче життя з українських скульптур на народні теми: запорожці, рибалки, українські селяни, вершники, пасічники були його першими улюбленими темами.

Леонід ПОЛТАВА

НАТАЛІЯ ВУД ВСТИГЛА ПЕРЕКОНАТИСЬ

Нещодавно загинула, втопившись, видатна американська кіноакторка Наталія Вуд. Дехто з »імперіялістичних« українців намагався, було, зарахувати її до українського роду. Насправді ж Наталія Вуд народилася і виховувалася в давній російській родині. Її батьки — Ніколай і Марія Ґурдіни — були за царизму відомі в Петрограді, втекли від большевиків за кордон, де суворо дотримувались російських царських традицій і виховали свою дочку в дусі »святої« Росії«.

Коли ж в 1979 р. вона потрапила до Ленінграду разом з американською телевізією, яка задумала фільмувати для пропаґування »Голі Рашія« царський музей »Ермітаж«, Наталія Вуд гірко розчарувалась: її вразили довгі черги під крамницями, брудна вода в каналах, передчасне старіння людей, вичікування в найкращих ресторанах по 3-4 гг., щоб з'їсти обід . . .

Про це інформував »ТіВі Ґайд« з 23 січня 1982 р. в Нью-Йорку.

25-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОГО ШЕКСПІРІВСЬКОГО ТОВАРИСТВА

В 1982 році минає 25-річчя Українського Шекспірівського Товариства, яке було засноване в 1957 році в Західній Німеччині. Засновниками були, передусім, письменник Ігор Костецький та професори Ярослав Рудницький і Дмитро Чижевський.

Перші дві декади Товариства позначились видавничою діяльністю. З-під пера його членів, заходами видавництва »На Горі«, вийшли у світ такі книжки Вільяма Шекспіра: »Ромео та Джульєтта« (1957) і »Шекспірові сонети« (1958) — переклад Ігоря Костецького, »Трагедія Макбета« і »Король Генрі IV« (1961) — переклад Теодосія Осьмачки, та »Король Лір« (1969) — переклад Василя Барки. В той же час в українській періодичній пресі друкувалися переклади сонетів і поем Шекспіра Святослава Гординського, Олега Зуєвського, Василя Онуфрієнка, Яра Славутича, Остапа Тарнавського та інші. Протягом останніх двох років надрукував свої переклади Святослав Караванський.

Члени УШТ займалися також дослідженням творчости Шекспіра, зокрема українськими перекладами з нього, аналізою вистав п'єс тощо. В американському Шекспірівському квартальнику з'явилися англомовні рецензії Я. Славутича. В українській пресі були надруковані статті Костянтина Біди. І. Костецький супроводжував свої переклади просторими статтями, в яких давав інтерпретацію творчости англійського поета і драматурга. Олесь Бабій видав окрему книжку про Шекспіра (1965). Заходами Отттавського університету і видавництва Ґейтвей в

Едмонтоні в 1976 році вийшла у світ велика монографія Орисі Прокопової про українські переклади Шекспірових сонетів (основана на її докторській дисертації). Недавно Ірина Макарик також захистила докторську дисертацію на шекспірівську тему.

Першим головою УШТ був Д. Чижевський, а його заступником — Я. Рудницький. Потім головував К. Біда. В 1979 році обрано сучасну Управу УШТ: Яр Славутич (голова), Я. Рудницький (заступник), Орися Фербей (секретарка), О. Зуєвський та І. Костецький — члени. З метою поширення діяльности товариства, управа вирішила влаштовувати на науковому форумі шекспірівські сесії з доповідями. Перша така сесія відбулася 4 червня 1980 року в Монтреалі в рамках річного з'їзду Канадського Товариства Славістів. Доповідачами були Володимир Жила, О. Зуєвський, Валер'ян Ревуцький і Яр Славутич.

В 1982 році УШТ влаштовує 8 червня в Оттаві, в рамках того ж КТС, другу сесію із трьома доповідями: »Інтерпретація Шекспіра в Україні« Ірини Макарик, »Шекспірівські образи в українській літературі« Бориса Шнайдера та »Федьковичеві переклади з Шекспіра« О. Зуєвського. Крім того, будуть прочитані нові переклади Шекспірових сонетів.

Недавно Управа УШТ мала засідання, на якому ухвалено поробити заходи, щоб відзначити 25-річчя існування УШТ ювілейним літературно-науковим збірником, у якому заплянувано вмістити дослідження, статті, рецензії та нові переклади Шекспірових творів. З цієї нагоди просимо шекспірознавців, перекладачів та всіх інших осіб, які цікавляться Шекспіром, відгукнутися на нижче подану адресу. Охочі стати членом Товариства мають прислати одноразову членську вкладку в сумі 10 дол.

Prof. Yar Slavutych, 72 Westbrook Drive, Edmonton, Alta, Canada T6J 2EI

Яр СЛАВУТИЧ, Голова
Українського Шекспірівського Товариства

НОВЕ ВИДАННЯ

До нас дійшла вістка, що *проф. Михайло Френкін* з Ізраїля видав в цьому році працю під заголовком

»Захоплення влади большевиками в Росії та роля тилових ґарнізонів. Готування й здійснення Жовтневого перевороту, 1917-1918 рр.«.

Праця проф. М. Френкіна сперта на нових документах і матеріялах з архівів СССР, вивезених автором на Захід без дозволу совєтських чинників, і на архівальних знахідках в Австрії, Німеччині та в інших країнах. Праця викриває, — як каже автор, — совєтських фальшувальників історії революції в Росії, політичні диверсії та державну зраду В. Леніна та його групи, і виявляє джерела фінансових засобів одержаних большевиками. В ній насвітлено також український національний рух в ґарнізонах російської армії і взагалі в імперії, значення українських національних змагань та національних рухів інших народів в царській імперії.

Праця написана російською мовою, розміром 411 стор. друку і продається по ціні 21 ам. дол. за примірник. Автор просить замовляти книжку на такій адресі:

Mr. E. Frenkin, Nevey Jakow, Bl. 407, apt. 11, Jerusalem, Israel.

Ділимося сумною і болючою вісткою з рідними, приятелями і українською громадою, що 26 березня 1982 року у місті Саскатуні несподівано відійшов у вічність

сл. пам. ІВАН ТИМЧУК (ВОЛОДИМИР ШАРКО)

народжений 17 травня 1912 р. в селі Ордів, Радехівського р-ну, Західня Україна.

Іван Тимчук — член УВО від 16 років життя, згодом, член ОУН — виконував різні обов'язки і був кількакратно арештований польською владою і засуджений на 4 роки ув'язнення за приналежність до ОУН. В часі першої окупації Галичини большевиками, відряджений в Грубешівщину, звідки повертається в рідні сторони і далі працює у підпіллі у Львові.

В 1942 р. переживає арештування і важкі тортури Ґестапо, а відтак концентраційні табори Біркенав і Авшвіц. По закінченні війни, продовжує працю в американській зоні Німеччини, а в 1948 році в передових лавах активістів ОУВФ в Канаді. Покійний щедро жертвував на організаційні та загально-українські цілі та був учасником, а нерідко офіційним делеґатом на Конґреси, Конференції, З'їзди, Маніфестації та ін. імпрези українців у вільному світі.

Смерть Івана Тимчука забрала з цього світу визначного члена твердого ядра українського визвольного руху, беззастережно відданого ідеї національної революції, безкомпромісового націоналіста і вірного сина українського народу. Праця в революційній ОУН виповняла в цілості зміст його життя до останньої хвилини.

Нехай добра пам'ять про бойового друга Івана-Влодка залишиться між нами на всі часи, а приклад його життя, жертовність і відданість буде заохотою до нашої дальшої праці і взором до наслідування для молодших поколінь. Вічна Йому пам'ять!

Друзі з ОУН і ОУВФ

З жалем повідомляємо, що вночі на 20 січня 1982 р. в Ньюпорті (Вікторія) Австралія, померла на 72 році життя

сл. п. МАРІЯ ГРИГОРІЇВНА НИТЧЕНКО.

Видатному культурно-громадському діячеві п. Дмитрові Нитченкові та всій родині Покійної висловлюємо наше глибоке співчуття.

Вічна Їй пам'ять!

Редакція »В. Ш.«

БІБЛІОГРАФІЯ

Велей Петро: Обезвласнене суспільство. Марксизм: утопія в теорії і терор у практиці. Видання у трьох частинах в одній книзі на 686 сторінок, накладом Українського Культурного Осередку в Лос Анджелес, 1981, тверда обкладинка. Рекомендуємо.

Кущинський Антін: **Закарпаття в боротьбі.** Видавництво Юліяна Середяка, Буенос Айрес, Арґентіна, 1981. Спогад. Проза, в частині поезії. М'яка оправа, обкладинка у виконанні графіка Володимира Каплуна, 224 ст. друку.

Зірка Гренджа-Донська: **Твори Василя Гренджі-Донського,** зібрані і впорядковані Зіркою Гренджа-Донською; літературна редакція проф. д-р Василь Лев, обкладинка Михайла Михалевича, ілюстрації Юрія Луцика. Поеми, том І і ІІ, видані 1981 і 1982 рр., Карпатським Союзом, Інк., Відділ у Вашінґтоні, США., з поясненнями менше зрозумілих слів та висловів, та з поазбучним показником поем. Ця збірка поем визначного закарпатця рекомендується з особливим підкресленням любимцям української поезії.

Вадим Чечва: **Голгота.** Спогади мандрівника-паломника, Стейт Коледж, Па, США, 1979 р., м'яка ілюстрована оправа, ілюстрації в контексті книжечки і рисунки, 120 стор. друку. Надруковано фототипною відбиткою лише 300 прим.

Збаражчина. Збірка статтей, матеріялів і споминів, том І, Український Архів том XXX, ред. проф. д-р Володимир Жила, літературний редактор проф. д-р Яр Славутич, Наукове Товариство ім. Шевченка, 1980, тверда обкладинка, мапи, ілюстрації, 740 стор. друку.

Ювілейна Книга Спілки Української Молоді ім. 30 Червня в Йонкерсі, Йонкерс 1981, м'яка, графічно оформлена обкладинка — видання з нагоди 30-ліття Осередку СУМ в Йонкерсі, США, 288 стор. друку, ілюстроване.

Караванський Святослав: **Ярина з городу Хоми Черешні.** Накладом В-ва »Гомін України«, Торонто, Канада, з передмовою автора, обкладинка тверда з мистецькою він'єткою, частина — поеми, а друга частина — проза, ілюстроване, 187 стор. друку.

Буряківець Юрій: **Рум'яний Влел.** Героїчна епопея у змислі епічного поетично-літературного твору, Нью Йорк, США, 1982. Обкладинка тверда з рисунком мистця Доротеї Шверць-Фоті, тираж 1000 примірників. Рекомендуємо.

Маніфест Організації Українських Націоналістів (ОУН), брошуроване видання з друкарні УВС в Лондоні, осінь 1981 р., 18 ст. друку, оправа м'яка. Брошурка охоплює також Маніфест ОУН з грудня 1940 року, до набуття в УІС в Лондоні.

Сучасність, журнал літератури, мистецтва та суспільного життя, Мюнхен, ч. 10., 1981.

Наш Фронт, український суспільно-політичний журнал в Австралії, ч. 12 за 1981 і ч. 1 за 1982 рр.

Авангард, журнал української молоді та студентства, ч. 1 (164) за 1982, видання ЦУ СУМ, Нью Йорк, США., друковане в Бельгії.

Вісник ч. 11, 1981., суспільно-політичний місячник, орган Головної Управи ООЧСУ у США, Нью Йорк.

Крилаті, журнал українськоюо юнацтва. Видання ЦУ СУМ, Брюссель, чч. 1 і 2 за 1982 рік.